

55983

2002 FEBR 13.

2002/1

HONISMERET

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXX. évfolyam • 1. szám
2002. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

•
Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

•
Megjelenik
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 1056 Ft,
fél évre 528 Ft,
az egyes számok ára 200 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági
Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: acsai@hnm.hu

•
Nyomdai előkészítés:
Acsai Istvánné, Halminé Bartó Anna,
Kovács Gyula

•
Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balogh Mihály igazgató, Budapest
Barsi Ernő dr. ny. főiskolai tanár, Sály
Bogdán Lajos ny. népművelő, Szeged
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dukrét Géza tanár, Nagyvárad
Fehér Zoltán dr. ny. főiskolai tanár, Bátya
Fuchsné Benák Katalin könyvtárigazgató,
Mindszent
Gazda József ny. tanár, Kovászna
Göröcsné Simonyi Edit pedagógus, Jászkisér
Halász Péter főmunkatárs, Budapest
Hangodi László történész, tanár, Veszprém
Huszár János ny. vezető szakfelügyelő, Pápa
Károlyi Attila gimn. tanár, Szeged
Kiss Gábor tanár
Kondor Endre ny. tanár, Budapest
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Lukács László dr. néprajzkutató, Székesfehérvár
Miklós Péter egyetemi hallgató, Újszentiván
Molnár András igazgatóhelyettes, levéltáros,
Zalaegerszeg
Petercsák Tivadar megyei múzeumigazgató,
Eger
Sas Péter művelődéstörténész, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Székely András Bertalan dr. tanácsos,
kisebbségi referens, Budapest
Tóth László dr. főmuzeológus, Győr
Vass Kinga könyvtáros, Gyergyószentmiklós
Viga Gyula dr. megyei múzeumigazgató,
Szentendre
Zsámboki Árpád, a Vas megyei Honismereti
Szövetség elnöke, Szombathely

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

A címlapon a Fekete-körös völgyében lévő
Magyarremete román-kori temploma,
a hátsó borítón a gyergyószárhegyi Lázár-kastély
látható (Halász Péter felvételei)

(v. Zöld)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Emlékezés a 125 esztendeje született Kis Jankó Borira (<i>Barsi Ernő</i>)	3
A tudomány mártírja. Emlékezés Tarisznyás Márton néprajzkutatóra (<i>Vas Kinga</i>)	6

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tálasai István: Néprajz és középiskola I.	12
Helytörténeti nevelés a szegedi piarista gimnáziumban (<i>Károlyi Attila</i>)	15
Honismeret és természetvédelem az erdei iskolákban (<i>Kiss Gábor</i>)	18
Felső-Magyarország várai számítóképen (<i>Kováts Dániel</i>)	21

HAGYOMÁNY

A hagyományos paraszti erdőbirtoklás formái Magyarországon (<i>Petercsák Tivadar</i>)	23
<i>Az 1848/49-es szabadságharc emlékezete</i>	
Szigligeti honvédek 1848/49-ben (<i>Hangodi László</i>)	26
Az apátfalvi plébános jelentése 1849 januárjából (<i>Miklós Péter</i>)	27
A mi szabadságunkért – a ti szabadságotokért! A szabadságharc lengyel légiója (<i>Kondor Endre</i>)	29

SORSKÉRDÉSEK

Süllyedő szigetek. A Kárpát-medence magyar szórványairól (<i>Gazda József</i>)	31
--	----

TERMÉS

A Felső-Kiskunság műveltségi viszonyai:	
Egyház, iskola, irásbeliség a XVIII. század végéig (<i>Balogh Mihály</i>)	52
A Jászkun Kerület közigazgatása, társadalma, életmódja (<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i>)	58
A kolozsvári Szent Mihály templom gótikus ajtókopogatójának sorsa (<i>Sas Péter</i>)	63
Deák Ferenc Kehidája (<i>Molnár András</i>)	64
Pápa tűzrendészeti szabályai 1822–1823-ban (<i>Huszár János</i>)	70
Kerekes Simon kolozsvári csizmadialegény vándorútja és megfigyelései (<i>Dr. Tóth László</i>)	74

EMLÉKHELYEK

A Vereckei hágó (<i>Romhányi András</i>)	81
--	----

KILÁTÓ

A Duna forrásainál. Számvetés Donaueschingenben (<i>Lukács László</i>)	83
--	----

FÓRUM

Körösfi évszázadai. Megjegyzések egy kalotaszegi monográfia margójára (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	88
--	----

KRÓNIKA

Kanyar József Bethlen-díja (<i>Halász Péter</i>)	90
Dankó Imre nyolcvan éves (<i>Csorba Csaba</i>)	91
Partiumi honismereti konferencia Kaplonyban (<i>Dukrét Géza</i>)	94
Honismeret, határok nélkül – másodszor (<i>Székelly András Bertalan</i>)	96
Sikeres regionális nap Körmenden (<i>Zsámboki Árpád</i>)	98
Hogyan ápoljuk a múlt emlékeit Jászkiséren? (<i>Göröcsné Simonyi Edit</i>)	100
A Kárpát-medence Mindszentjeinek bemutatkozása a Magyarok Házában (<i>Fuchszné Benák Katalin</i>)	102
Emléktábla avatás Mindszenten (<i>Bogdán Lajos</i>)	103
Az Ózdi Város Múzeum (<i>Kerekgyártó Mihály</i>)	105
Emlékezés Bóna István régészprofesszorra (<i>Csorba Csaba</i>)	106

KÖNYVESPOLC

Botlik József: Egestas Subcarparhica (<i>Viga Gyula</i>)	110
Móser Zoltán: Az ősök udvarában (<i>Fehér Zoltán</i>)	111

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbé szeretnénk tenni a munkát, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)
Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)
„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.
Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

ÉVFORDULÓK

Emlékezés a 125 esztendeje született Kis Jankó Borira

A sors különös ajándékának tartom, hogy a mezőkövesdi matyó hímezés nagy mesterével, Kis Jankó Borival annak idején találkozhattam. Saját maga ismertetett meg hímezéseivel és közvetlenül nyerhettem betekintést alkotó munkájába, sőt életútjának eseményeibe is.

Talán különösnek találja az olvasó, hogy ez a találkozás nem a Matyó Házban, vagy kiállításon, s nem is az ő – azóta múzeumnak berendezett – otthonában, hanem hangversenyen történt. 1947-et írtak akkor. Túl voltunk a második világháború borzalmain. Folyt a romok eltakarítása, de még nem nehezedett ránk diktatúra. Telve voltunk bizakodással, tenni akarással. Ez jellemezte kulturális életünket is. Egyik mozgatója a szabadművelődés volt. Tömegeket tudott mozgósítani, s a kultúra minden ágában értékeket eljuttatni főként azokhoz a rétegekhez, melyek ezektől addig el voltak zárva. Összegyűjtötte a népi hagyományokért, s az egyetemes emberi kultúra értékeiért lelkesedni tudó, érte tenni vágyó embereket és szabadművelődési ügyvezetői tanfolyamokon készítette fel őket erre a feladatra. Mivel ekkor a Sályban végzett zenei ismeretterjesztő tevékenységemre már országosan is felfigyeltek, bevontak ebbe a munkába. László öcsémmel meg három sályi leánnyal hegedű, zongora számokból, dalokból, versekből összeállított „munka műsorunkkal” végigjártuk a megye szabadművelődési ügyvezetői tanfolyamait. Sárospatak, Abaújszántó meg Miskolc után augusztus 19-én Mezőkövesden került sor *Sály falu hangversenyére*.

Mikor a hangverseny megkezdése előtt széttekintettem közönségünkön, meglepődve fedeztem fel soraikban egy népviseletbe öltözött matyó asszonyt is. Bár furcsának tűnt az értelmiségiekből, jórészt pedagógusokból toborzott közönség között falusi asszonyt látni, mégsem kételkedtem abban, hogy műsorunk, melynek első része „nyugati mesterek”, Lully, Alessandro Scarlatti, Tartini, Schubert műveiből állott és csak a második része állt Bartók, Kodály magyar népzeneben gyökerező műveiből, erre a matyó asszonyra is meg fogja tenni a hatását. Hiszen sályi munkám során számtalanszor meggyőződtem arról, hogy az egyszerű falusi nép is megértéssel, örömmel fogadja a zeneirodalom igazi értékeit, ha megfelelő módon tárják elébe. De hogy ilyen nagy hatással lesz a mi matyó asszonyunkra, arra nem is mertem gondolni. A műsor után a tanfolyam vezetőjével azonnal odajött hozzánk, sorra ölelt bennünket és meghívott otthonába. Akkor tudtuk meg, hogy ez a kedves, szép, értékes muzsikáért ennyire lelkesedni tudó asszony Kis Jankó Bori, a nagyhírű matyó hímezés kiváló művelője, sőt valójában annak a szűcshímzésből való egyik megalkotója. Boldogan tettünk eleget meghívásának, s így töltöttünk vele otthonában egy felejthetetlen estét.

Már házat is megcsodáltuk. A rózsás tányérokkal, cserepekkel ékesített „pitart”, a „tisztá szoba” búbos kemencéjét, padkáján a szőttes takaróval, a tulipános ládát, a „torónusos nyoszolyát”, a sarokpadot, előtte a keményfa asztallal, melyen rajzai készültek, amit ő ezért „várás-asztalomnak” nevezett, a sarokpad folytatását képező hosszúpadot, rajta a guzsallyal. Aztán, mivel odakint már sötétedni kezdett, meggyújtotta a petróleumégős függőlámpáját, mire együtt mondtuk: Jó estét kívánok! Utána leültetett bennünket, majd sorra szedte elő szebbnél-szebb hímezéseit. Sőt együttesem tagjait fel is öltöztette matyó ruhába. Közben aztán megeredt a nyelve. Mesélt és mesélt.

Ekkor derült ki, hogy valódi neve Gáspár Antalné Molnár Borbála. A Kis Jankó név nagyapjának csupán gúnyneve, ragadványneve. Nagy Jánosnak hívták, aki 1870 körül született Nagy Gergely juhásznak és feleségének, Fehér Erzsébetnek 20 évi házassága után. Egyetlen fiúgyermek volt. Kis növésű, de nagyon ügyes fiú. Nem csoda, hogy szülei nagyon féltették.

Édesanyja nem engedte az utca gyerekei közé, nehogy megdobálják, vagy megverjék. Mindig mondogatta neki: Jaj, jaj, kis Jankó, kis Jankó, ne menj a rossz gyerekek közé, mert valami baj ér. Ül csak ide mellém, majd én vigyázok rád. Az utcabeli asszonyok ezért aztán gúnyolták. Ők is mondogatták: kis Jankó, kis Jankó. Ez aztán rajta maradt, reá „ragadt”. Így lett Nagy Jánosból Kis Jankó. S a ragadványnév utódaira is átöröklődött.

Ez a nagypapa, Kis Jankó Nagy János híres szücsmester lett, aki hat legénnyel meg két fiával, Palival és Istvánnak dolgozott műhelyében, s az ott készített bundákat, kuzsukat szép mintákkal díszítették. Ebben a munkába Bori leánya is segédkezett. Megtetszettek neki a minták és megpróbálta azokkal saját használati tárgyait is díszíteni. Sőt, a mintákat továbbfejlesztette és hímzésein is kezdte alkalmazni. Ezek után a rokonoknak, ismerősöknek is megtetszettek, utánozni is próbálták, s Bori szívesen elő is rajzolta nekik. Így lett lassan híres író-asszony.

Nem csoda, ha az 1876-ban született, s ugyancsak Bori nevet viselő leánya, a mi Bori néink is ott sündörgött körülötte. Már 4-5 éves korában segített a selymeket szétosztani a szücsöknek. Kicsi gyerek létére azt is tudta, hogy a fehér bőrre bordó, fekete, zöld és lila, piros bőrre meg sárga, fekete, fehér meg lila selyemfonalat kell használni a minták kivarrására. Rajzolgatni is megpróbált. „Lopkodta a mintákat és ki is varrta.” A lakásban, a „házban” akkoriban a gyerekek helye a kemence-sutban, a kemencepadkának a kemence és fal közötti részén volt, hogy a felnőtteknek láb alatt ne legyenek. A kicsi Bori is ott kucorgott. Am egyszer a sutban „kivarrta” a köténye sarkát. Mikor ezt édesanyja meglátta, nagyon megörült neki. Büszkén mutogatta ismerőseinek.

A kicsi Bori bizony gyenge testalkatú gyerek volt, s így iskolába csak 7 éves korában adták fel. Már akkor nagyon szépen rajzolt, s ezt a „tudományát” édesanyja fontosabbnak tartotta az iskolánál is, ezért onnan gyakran ki is kérte rajzban, hímzésben való segítségre. Különösen húsvét előtt volt nagy szüksége leánya segítségére. Ugyanis Kövesden a feltámadási körmenetre új surcokat illét felvenni. A legénysorba bevetteknek, az „új legényeknek” meg hímzett elejű, lobogós gyolcs inget, s ugyancsak hímzett surcot. Természetesen a nagy leányok is tetszeni akartak, s így aztán Bori néni édesanyjának a húsvét előtti időben nagyon megszapordott a dolga. Ugyancsak szüksége volt kisleánya segítségére. Iskolába nem is járt, csak négy – valójában igen kurta – évig. De ott is mindig rajzolt, sőt szépen tudott horgolni. Született kézimunka-tehetség volt. Nagyobb korában szőni is megtanult.

Mint „nagy leány”, nagyon dolgoz, szorgalmas volt. Nemcsak a házkörüli munkában segített édesanyjának, hanem most már megrendelésre is sokat rajzolt, hímzett, s ezzel szépen keresett. Nem csoda, hogy sok anya szerette volna fia számára feleségnek megnyerni. Járogattak is szaporán házukhoz a legények a „legényjáró napokon”. S ha búcsú volt valahol, hozták neki onnan a mézeskalácsszíveket.

Téli időben fonó is volt náluk. Ide természetesen legények is jártak, mert a fonó nemcsak munka – hanem szórakozó hely is volt. S ez adta a legjobb alkalmat a fiatal leányok és legények találkozására. Ha a fonásban elfáradtak a lányok, mentek a játékok. „Kútba estem, ki húz ki?”, meg a társaik. És zengett az ének. Hogy Mezőkövesden, s általában ezen az észak-magyarországi részen olyan gazdag népdalkincs található, az nagyrészt a fonóházak kitűnő dalolási alkalmainak köszönhető. Bori néninek a népdalok is éppúgy vérévé váltak, akárcsak a szép minták. Az értékes népdalokból pedig – ahogyan azt Kodály Zoltán is vallotta – egyenes út vezet a zene nagy mestereinek alkotásai felé. Talán ezért is hatott rá oly nagyon a „Sály falu hangversenye”.

Bori néni későbbi férje, Gáspár Márton nem a fonóházi estéken, nem is a legényjáró napokon járogatott hozzájuk, mert más utcából való volt. A szigorú, íratlan törvények akkoriban azt követelték, hogy csak utcabeli legények és leányok házasodhatnak össze. Utcajuk legényei meg is akarták verni Mártont. Am ebben az időben már kiszolgált katona volt és akkori szokás szerint nem egyedül járt „jányozni”, hanem barátai is kísérték. Azokat pedig úgy választotta meg, hogy jó verekedő emberek legyenek. Bori néni jóvendőbelijének mégis őt szemelte ki édesanyja testvére, Pali bátyja, mert együtt szolgált vele a katonaságnál és jó embernek tartotta. Bori hajlott is a szóra és már 15 évesen gyönyörű „jegysurcot” varrt Mártonnak. Még abban az évben, 1891-ben férjhez is ment hozzá. Egy évig az anyósánál laktak, azután visszaköltöztek az édesanyja házába. Ebben a házban akkor tizenegyen éltek. Édesanyja, édesapja, Pali

nagybátyja, annak András testvére és felesége, Dorogi Erzsébet, Mari testvére és az ő gyermekei.

A „nagycsalád” nőtagjai, ha dolgoztak is keveset a határban, inkább „varrással” foglalkoztak. De Bori néni szeretett a határban is lenni, mert ott látta a kék eget, a mezei virágokat és örült a szép színeknek. Nagyon szerette a virágokat. Kertjében is sok virágot ápolt, gondozott. Azokat gyakran nézegette, majd emlékezetből lerajzolta. De sohasem másolta a természetet. Nem a virág látványát igyekezett papírra vetni, hanem mindig stilizált virágokat rajzolt. Úgy, ahogyan a lelkén átszűrődve, mintává álmodta azokat. Nem hiába nevezte rajzolt virágait „álmai virágjainak”.

Közben hat fiúgyermeket hozott világra. De csak négyet tudott felnevelni, mert az első és utolsó gyermeke meghalt. Életében a szomorúságból is kivette a részét. Ám a rajzolásban, hímzésben mindig vigasztalást talált. Készített számtalan korozsmát, férfiinget, surcot, lepedővéget. Munkái egyre jobban terjedtek nemcsak a környéken, idehaza, hanem határainkon, sőt a tengeren túl is. Világhírnevet szereztek nem csupán neki, hanem Mezőkövesdnek és vele együtt a magyar népi díszítőművészetnek.

Szenvedélyes rajzoló tehetsége még a velünk töltött estén sem hagyta nyugodni. Papírt, ceruzát vett elő és legnagyobb örömünkre nekünk is rajzolt. De ahogyan rajzolt, azon elámulunk. Villámgyorsan futott ceruzája a papíron. Határozottan, javítgatás nélkül. Nem osztotta be a felületet, s nem tervezgette, hogy hová mit tegyen. Elkezdte a rajzolgatást a papír sarkában, aztán ceruzája alatt nőtt a folyóka, megjelentek a rózsák, melyekből száz különbözőt is tudott rajzolni, s a végén ott volt a daloló madár. Annak ellenére, hogy a rajz két oldalán nem voltak egészen egyforma motívumok, mégis csodálatos egységben tündökölt az egész. Akárcsak a virágos mező, melyet nem kertész ültetett be előre elkészített terv szerint, hanem nőtt magától, mégis csodálatosan, ahogyan annak titokzatos törvényeit a Teremtő alkotta meg.

Boldogan köszöntük meg Bori néninek ezt a páratlan értékű ajándékot. Vendégeknyvébe, melyet büszkén mutogatott, ha jól emlékszem ilyesmit írtam: „Azért jöttünk Mezőkövesdre, hogy hangversenyünkkel művészetet hozzunk, de Bori nénitől mi kaptunk igazi művészetet.”

Mikor évek múlva ismét eljutottam Mezőkövesdre, s elzarándokoltam Bori néni házába, már csak Mari testvére fogadott. Bori néni 1954-ben eltávozott az élők sorából. De az a mező-

Mezőkövesd, Tölgyfa u. 19. Az utolsó matyó üstökös ház
(Tóth János: Népi építészetünk hagyományai c. könyvéből)

kövesdi matyó hímzés, amit ő tett motívumkincsében gazdagabbá, színesebbé, él. Élteni, alkotásra serkenti a népművészeket az ő nevét viselő, két évenként megrendezésre kerülő országos hímzőpályázat. Nevét megtanulták mindenütt a nagyvilágban, ahová hímzéseit eljutottak. S ezek ma is szerte a világban a magyar nép alkotó tehetségéről tesznek bizonyosságot, akárcsak Bori néni szobra, mely most már ott díszlik a mezőkövesdi Közösségi Ház előtt. Némaságában is arra int, arra tanít, hogy becsüljük, szeressük, ápoljuk azt, ami a miénk.

Barsi Ernő

A tudomány mártírja

Emlékezés Tarisznyás Márton néprajzkutatóra

„Gyergyószentmiklós városát és a gyergyói-medence falvait sehogy sem tudom elképzelni nélküle. Mindenütt ott volt – hívja vagy kéréten –, ahol a gyergyói nép tegnapi és mai sorsáról szó esett.” (Cseke Péter)

Vannak kutatók, akik egész életüket szentelik hazájuk szűkebb tájegységének kutatására. Voltak a múltban is ilyenek, akik nevét őrzi a jelen és talán kellőképpen becsüli is. Ehhez a fajta-hoz tartozott Tarisznyás Márton a gyergyóditrói születésű, örmény származású néprajzkutató. Szülőföldjének története a legrégebb idők óta szorosan összefügg a székelység történetével. A medence vonzásközpontja Gyergyószentmiklós 1907-ben emelkedett városi rangra. A városiasodás folyamatában nagy szerepe volt az örménység XVII. századi letelepedésének. Az örmény telepek 1656-ban kőkápolnát építettek, majd barokk stílusban ugyancsak barokk stílusban épült. 1990. május 18-án vette föl Tarisznyás Márton egykori múzeumigazgató nevét, akinek munkája és élete egyaránt összefonódott az intézménnyel. Hogyan honnan indult és ki is volt e nagyszerű szerény ember? Ezekre a kérdésekre próbál válaszolni a dolgozat.

Gyermekkori indíttatás

Tarisznyás Márton (1927–1980) már gyermekkorában megérintették azok az élmények, melyek irányt szabtak pályaképének. Családjának felmenői az anyagi áldozattól sem riadtak vissza, annak érdekében, hogy a népi kultúra értékeit kézhez kaphassa az utókor. Ő maga így vallott tanulmánykötetében a kezdetekről: „Onnan kell elindulnom, hogy őseim már a XVII. század második felétől Gyergyószentmiklóson éltek. Mesterségüknél fogva, lévén takácsok, tímárok, mészárosok és kereskedők, mindig szoros kapcsolatban voltak a környék lakosságával. Így alkalmuk nyílt a népelet megismerésére (...) A környezetről szerzett első ismereteim a családi beszélgetések voltak. Negyven év távlatában is előttem állanak ők, szüleim, rokonaink, ismerőseink alakjai, akik egyszerű szavakkal tárták fel a népi múlt egy-egy mozzanatát. Ezért jóleső örömmel tölt el, hogy közléseiket, habár töredékesen is, de itt közölhetem. Legyen ez, egyúttal irántuk való kötelező tiszteletadásom jele is.”

Gimnazista korában önképzőkori tevékenysége keretében már foglalkozott Gyergyó történetével. Népszokásokat gyűjtött, a népi életmódot és hagyományokat tanulmányozta. Elhivatottságáról meggyőzte tanárait, akik korán felismerték vonzalmát és hangsúlyozottabb történelmi előképésben részesítették.

Páll Vilmos történelem-földrajz szakos tanár, Tarisznyás egyik példaképe, így emlékszik vissza egykori tanítványára: *„Fegyelmezett, szorgalmas diák volt, aki korai érdeklődést tanusított a történelem földrajz és néprajz iránt. Ezen tárgyakban annyira tájékozott volt, hogy sokszor még engem is kijavított. Mindig volt egy szerény hozzáfűznivalója az adott témához. Nem volt megalkuvó, azonosult a magyarsággal, és mindig magyarként viselkedett. Büszke vagyok rá, arra, hogy tanítványom volt, akire felnéz a gyergyói székelység, mint olyanra, aki szabadságát, életét áldozta.”*

Az érettségi vizsgán helyismereti tájékozottságára és felkészültségére felfigyelt Gunda Béla néprajzprofesszor. Elbeszélgetett Tarisznyással a gyergyói-medence történeti és néprajzi kutatásának fontosságáról, aminek nyomán a maturandusban még inkább megerősödött a néprajzi kérdések iránti érdeklődése.

Etnográfusnak készült, de mivel nem volt önálló néprajz szak, 1948-ban beiratkozott a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történelem-földrajz szakára. Sok biztatást kapott Tulogdy János, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond professzoraitól. Kós Károly és Nagy Jenő az erdélyi magyarság, különösen a székelység életformájának kevésbé ismert tárgyköreire hívták fel figyelmét. Vámszer Géza a csíki és gyergyói vidék alapos ismerője is ösztönözte, feladatokat jelölve ki Tarisznyás számára. Így gyűjtötte 1948–1950 között Gyergyószentmiklóson a történeti emlékeket, a népi hagyományokat, ezekről többször is tartott előadást az egyetemen. Részt vett az egyetem és a Néprajzi Társaság kolozsvári fiókja által szervezett néprajzi kutatásban Torockón, Kalotaszegen, Mezőkatonán és Kászonban.

1950 nyarától a Gyergyói Múzeum egyik szervezőjeként bejárta a gyergyói falvakat számba véve az itt található történeti és művészeti értékeket. A szárhegyi kastély megóvása érde-

kében már ekkor elkészített egy javaslatot. Egy évig a marosvásárhelyi Múzeumnál dolgozott, ahol levéltári kutatásokat végzett Gyergyó történetére vonatkozóan.

Az élet igazságtalansága, hogy a jólelkű, becsülettel dolgozó, vallásos érületű Tarisznyás 1952-ben öt év börtönre ítélték, közrend elleni izgatás címén. Ott is vezetelt, tűrte a rámerített szenvedést, az előkelőségek zaklatását. 1955. július 10-i szabadulása után az 1955/56-os tanévben a Gyergyószentmiklóstól négy kilométerre fekvő Tekerőpatakon tanított történelmet, ahova gyalog járt. Az ő tiszteletére vette fel nevét 1991. április 6-án a tekerőpataki iskola.

Életművé vált munkahely: a Gyergyói Múzeum

A Marosvásárhelyen elkezdett muzeológusi tevékenység után megbízták a gyergyószentmiklósi múzeum megteremtésével, ami Tarisznyás tervei között is szerepelt, hiszen szívbeli feladatának érezte azt, hogy szülőföldjét, ezt a kevésbé ismert erdélyi tájat és népének életformáját a világgal megismertesse.

A Gyergyói Múzeum és Könyvtár Egyesület 1900–1914 között hozta létre az első – csaknem 3000 tárgyat számláló – gyűjteményt, amelyet a város legrégebbi, 1758-ban épület kőházában helyeztek el, de a II. világháború idején teljesen megsemmisült. A múzeumi gondolat azonban tovább élt még a cselekvésképtelen időkben is, így 1950-ben hozzáláttak az újrászervezéshez. Ebben jelentős szerepe volt Tarisznyás Márton elhivatott gyűjtőmunkájának és Karácsony János festőművésznek, akivel együtt járta a falvakat, hogy rajzokban is megörökíthessék Gyergyó történeti emlékeit. 1956-ban készült a múzeum számára Karácsony János 60 rajzból álló sorozata.

Tarisznyás Márton a vidéki élet feltételei között „együtt nőhetett fel” a maga teremtette intézménnyel, miként Cseke Péter találóan megfogalmazta. Állandóan gyarapodó, sokoldalú elfoglaltságot jelentett számára a múzeumi tevékenység. Egy XVIII. századbeli tímártársulati céhládával indultunk – jegyzi meg egy vele készült interjúban –, ami aztán tízezres nagyságrendű gyűjteményre szaporodott. Így alakult ki öt szakosztály: néprajzi, történeti, régészeti, természetrajzi és képzőművészeti, de a múzeum kezelésébe tartozott a szárhelyi Lázár kastély, a tekerőpataki Sűgő-barlang és a községi múzeumok Marosfőtől Maroshévízig.

Gyergyó vidékének adottságai révén a múzeumot az erdő néprajzára és az erdőgazdálkodás történetére szakosították és Tarisznyás kutatásainak is ez volt a fő irányvonala. Bemutatták a népi fakitermelés, a szállítás és a feldolgozás legfontosabb mozzanatait, ugyanakkor figyelmet fordítottak a legjellemzőbb mindennapi foglalatosságokra, mint pl. a gyűjtögetés, pásztorkodás, vadászat, hegyvidéki földművelés, állati termékek feldolgozása.

Kitartó munkájuk eredményeit, az értékek megvédésére irányuló terveiket nem rejtették véka alá. A Tarisznyás Márton által vezetett szakkör a néprajzi jelenségekre, a népi építészeti jellegzetességeire, műemlékekre felfigyelve azok megmentését szolgálta. Az amatőr filmek feladatvállalása is fontosnak minősült, így készülhettek el a vízzel hajtott szerkezetekről és Karácsony János életéről, művészetéről szóló kisfilmek, melyeket bemutattak iskolákban, üzemekben és falvakon.

A Gyergyói Néprajzi Múzeum gondolatával úgy tudott azonosulni, hogy azt élő valósággá változtatta. Megszállottan, kitartóan, gyenge fizikumát megcáfoló munkabírással dolgozott, küzdött a múzeum léteért, amely fogalomná vált a városában. E nemes ügy érdekében nagyon sok embert, intézményt, vállalatot, iskolát megmozgatott. Pénz nélkül sem volt hajlandó abbahagyni a munkát, vagy megszakítani tervei kivitelezését; állandóan restaurált, kiállításokat szervezett, tanított és beszélt. Levelezői kapcsolatokat is kiépített. Fontosnak tekintette, hogy a múzeum művelődési központtá váljék, amely magaköré vonzza társadalmi rétegtől függetlenül mindazokat, akik Gyergyó múltja és jelene iránt érdeklődnek. Felesége is szeretettel kapcsolódott be a múzeumi tevékenységbe, a sok apró siker adta igazi örömeiket. Az egyre gyarapodó gyűjtemény, a gazdagodó múzeum és az elért eredmények a mai napig hasznosnak bizonyultak és ez biztató jelként szolgált a Tarisznyás házaspárnak és lelkes munkatársainak.

A múzeum jelenlegi igazgatónője – Lukács Mária – elmondása szerint: *„a tárgyak mind a székegy nép vagyónát képezik, melyeket őnitiuk kell. Számunkra ma is kihívás megtartani azt az örökséget, amelyet Tarisznyás Márton munkásságának köszönhetünk”*.

Ásatások a szárhegyi Lázár kastélynál

A múzeum védnöksége kiterjedt a szárhegyi Lázár kastélyra, mely nemzetközi viszonylatban is jelentős műemléknek számít. Hozzáfogtak a környék történetének feltáráshoz és a helyreállított épületrészben kiállításokat is tartottak. Az 1963-ban megkezdett szárhegyi ásatások egyik kezdeményezője és a munkálatok vezetője volt Tarisznyás Márton. Ekkor kb. 7 köbméter régészeti anyagot hoztak felszínre, amelyben a bronzkortól a XIX. századig többféle emléket találtak. Az ásatások és a párhuzamosan végrehajtott levéltári kutatások nyomán a környék történetének fontos fejezeteire is fény derült. Ezáltal lehetővé vált Erdély egyik legszebb reneszánsz műemlékének részbeni megmentése, miáltal a beépített terület egy része kulturális szempontból ismét használhatóvá vált. Mielőtt azonban erről bővebben szólnánk, említsünk fel néhány történelmi képet Szárhegy múltjából.

A falu múltja összefonódik a gróf Lázár-család történetével, de a kastély környékén már a bronzkorban emberi település volt. Ettől kezdve minden korszak népe felírta nevét a vidék történetének lapjaira.

A mai gyergyói-medencét mocsarak, erdők borították. A települések a közeli hegyek lábánál helyezkedtek el. A gyergyói falvak a XII–XIV. században alakultak ki. A kastély építése a XV. század táján kezdődött. Akkor épült a mai központi épület középső részét elfoglaló lakótorony (1450), melyet a Lázár-család hatalmának növekedésével, 1532-ben kúriává bővítettek. 1596-ban a „véres farsang” alkalmával több száz embert végeztek itt ki. De e falak látták az 1538-ban itt megforduló Petru Rares moldvai fejedelmet és visszhangzottak az itt hat éven át nevelkedő két későbbi fejedelem: Bethlen Gábor és Bethlen István gyermekkori kiáltozásaitól is. A Bethlen tanácsadójaként és Csík, Gyergyó, Kászonszékek főkapitányaként működő Lázár István 1932–1939 között nagyobb bővítést hajtott végre. A kastély építése azonban nem köthető egy-egy évszámhoz, hanem hosszú évszázadokig tartó munka eredménye. 1650 körül a kastélynak szinte egy évig volt vendége Radu Mihnea havasalföldi, majd moldvai vajda is. A Ferenc-rendi templom és kolostor a XVI–XVIII. századi barokk építészeti emléket őrzi, a Szármány-hegy oldalába épülve. Kájoni János öt évig volt itt házfőnök, aki valóságos polihisztornak számított a maga idejében, sírja is itt található.

A Rákóczi felkelés idején az osztrákok rombadöntötték, majd újjáépült. De nemsokára ismét bekövetkezett egy hosszantartó rombolás. Lázár Ferenc halála után örökösei torzsalkodtak egymással. A közös kutat betömték, a három örökös pedig három újonnan tört kapun járt. Lakói lassanként elköltöztek, utoljára az 1930-as évekig voltak lakói a központi épületnek, amikor a romlás szinte végzetesnek tűnt, s a kastély múltjának talán legsúlyosabb pillanataiban, jött a megújulás.

A kutatások eredményei

A gyergyószentmiklósi múzeum Tarisznyás Márton vezetésével 1963. június 10–22. között szervezett ásatást a kastély romjainál, mely során szépen gazdagodott a múzeum anyaga.

A gyűjtőmunka főbb formáit jelentették az ásatok, a művészettörténeti, a néprajzi és a leltári kutatások, melyek szervesen egészítették ki egymást. Bronz, dák, szláv és népvándorlás kori edénytöredékek és sírok nyomai kerültek felszínre.

Tarisznyás Márton feljegyzésében olvasható, hogy „Az ásatások eredményei annak köszönhetőek, hogy a helyi szervek, az ifjúság, a széles tömegek és a múzeum között e téren szerves kapcsolat alakult ki. A szárhegyi lakosok szerszámok, ládák kölcsönadásával segítettek a munka jó menetét. Akárcsak a nagy sporteseményeknek, az ásatásnak is kialakult a maga szurkolótábor. A munkahelyen, az utcán, az étkezdében kérdések halmazával találkozunk. Mit találtak, milyen további kilátásaik vannak, miben segíthetünk? Ez a lelkesedés hatott mindannyiunkra, ugyanakkor lehetőséget gyűjtött egyes téves képzetek tisztázására, hiszen az elmúlt századok során itt is egész sor romantikus történet látott napvilágot, amelyeknek egy részét sikerült felszámolni.”

A régészeti kutatással párhuzamosan folyt az épület művészettörténeti feltárása, valamint a kastéllyal és a jobbágyok életével kapcsolatos néprajzi hagyományanyag összegyűjtése is. A kutatás a népi díszítőelemek tömegét hozta napvilágra, ugyanakkor sok értékes tanulságot szolgáltatott a XV–XVIII. század műszaki ismereteire vonatkozóan is. Tudták azt is, hogy a tervszerűen helyreállított épület komoly turisztikai vonzóerőt jelentene. A kutatásokat Hargita és más megyebeli muzeológusok, történészek vezették, Tarisznyás Márton mellett dr. Molnár István, Zrínyi András, Keresztes Gyula. Az alábbiakban az ásatási napló 1967. június 19-i soraiból idézünk: „A munkálatokat reggel 7 órakor kezdtük. A délnyugati romterület 1–2. sz. helyiségében a szükséges munkavédelmi biztosításokat elvégeztük, a kiálló és bizonytalan egyensúlyú köveket eltávolítottuk a falakról, majd mind az öt helyiségnek folytattuk az előző nap megkezdett feltárását a 2, 4, és 5. sz. helyiségekből újabb változatos XVIII–XIX. századi kerámiatöredék került elő. A munkaközösség tagjain kívül jelen volt Kovács Dénes a Csíkszeredai Múzeum igazgatója is. A munkákat 32 fizetett munkással és a gyergyói középiskola 20 önkéntes munkát végző tanulóival végezték.”

Tarisznyás Márton megálmodta egy alkotóház létesítését is, írók, művészek, tudósok részére. Keveset emlegetik vagy teljesen meg is feledkeznek arról, hogy az ő gondolatában szerepelt először, hogy itt nyaranta művésztelep működjék. Az ötletet a későbbiekben (1974) sikerült megvalósítani, így már több mint huszonöt éve több száz művész fordult meg és tért vissza évente a szárhegyi Barátság Képzőművészeti táborba, ahol jelentős alkotások születtek.

A kastély felújítását Tarisznyás Márton halála után csak az 1990-es években folytatták, ekkor feljavították a főépületet és a lovagtermet, napjainkban pedig az Asszonyok házát restaurálják.

Kötetben Gyergyó történeti néprajza

Gyergyó könyvét már nem megírni, hanem kiadni kell – állította Tarisznyás, mert szerinte: – „Gyergyó történetét az évezredek folyamán a széles néptömegek írták veritékes munkával, harcokkal küzdelmekkel. És sokakra vár a feladat, hogy közös erővel megírják Gyergyó könyveit. Minden tanulmány, cikk, a legegyszerűbb szavakkal leírt visszaemlékezés egy-egy mozaikja lehet ennek a nagy műnek.”

A saját „műhelyében” számos tudományos dolgozat érlelődött. Különösen a településtörténet, az erdő néprajza, a kézműves kisiparok (fűrészek, kallók, műhelyek) és sok más történeti-néprajzi kérdés anyagát adta közre. Tervei között szerepelt: az erdő néprajza állandó kiállításának berendezése, a szárhegyi kastély kutatásának folytatása, publikálása. Kéziratban maradtak az erdő néprajzára, Gyergyó népszokásaira, a helyi néprajzi kutatás módszertanára és a hazai örménység népeletére vonatkozó tanulmányok, melyeket külön kötetekben szeretett volna közreadni. Ezek részletes megírására nem maradt ideje és a hátrahagyott több könyvre való anyag nincs teljesen kidolgozva. A jegyzetek mögötti tartalmat örökre magával vitte.

Lelkiismerettel, szellemi izzással dolgozott tanulmánykötetén, mert egy közösség történeti múltjának, néprajzi értékeinek feltárásáról volt szó. Ezzel szülőföldje népének önértéktudatát akarta erősíteni, de Gyergyóról tervezett tetralógiája hirtelen halála miatt torzóban maradt. Első kötete egyben az utolsó is lett, melyet a következő gondolattal indított útjára: „...amit teszek, igaz szívvel, a legjobb indulattal teszem, részt vállalva a népismereti tudat alakításában, a kevésbé ismert vidékek néprajzi tájleírásában, elkészítésében”.

Háromszor írta át a könyvét, szabadidejét a kéziratok rendszerezésével töltötte, a közlésre való várakozásban kitartása, meggyőződése a legkeményebb próbának volt kitéve. Ez a stresszállapot bizonyára megviselte és akkor ment el, amikor a szellemi vállalkozások beteljesedése várt volna rá. Munkahelyi íróasztalánál 53 évesen, agyvérzés végzett vele.

A bukaresti Kriterion kiadásában megjelent egyetlen kötetét a *Gyergyó történeti néprajzát* nem vehette már kezébe, de a legsűrűbben forgatott és szeretett könyvvé vált szülőföldjén, nem csak a szakemberek kezében. Hasznos olvasmánya lehet mindenkinek, aki a gyergyói vidéket és életformát szeretné bővebben megismerni. A kötet tíz tematikus tanulmányt tartalmaz 75 fotóillusztrációval ellátva. Reprint kiadása 1994-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg Budapesten. Szerkesztője V. András János volt.

„Férjem sohasem követelt csak kért. Nem magának, hanem a múzeumnak”

Tarisznyás Márton munkásságának legfőbb támogatója, akire mindig számíthatott és aki halálát követően bölcsen rendezte hagyatékát nem más, mint felesége Juckó néni. Teljes odaadással segítette férjét, törekvései az övéi is voltak, jelenleg pedig a könyv harmadik kiadásán gondolkodik. Amikor megkerestem, jóindulattal, segítőkészen fogadott. Nemcsak Tarisznyás Márton életét ismerhettem meg általa, barátságával is megajándékozott.

Közös éveikről így vall: „Amikor fiatal házaspár voltunk még dolgoztam néhány évet, aztán itthon maradtam, hogy biztosíthassam számára a kényelmet, a biztonságot. Nem éreztem áldozatnak ezt a munkát, mert szeretetből végeztem. Nagyon kellett alkalmazkodni hozzá, soha semmivel nem szabadott idegesíteni. Soha nem mutattam fúradtságot előtte, hogy jól érezze magát itthon.

Munkáját soha nem hagyta abba, csupán rövid szüneteket tartott. A múzeumból hazajött, megebédelt és itthon folytatta munkáját. Még azt sem tudta, hol szerzem be tölzire a tűzifát. Én vágtam fel és én hordtam be. Ha akart segíteni nem engedtem, inkább azt mondtam: »Hadd el lelkem, inkább aludjál, mert neked más feladatod van.« A fizikai munkát nem neki találták ki, az alkata nem olyan volt, hogy bírta volna. A látása is gyengye volt. Minden munkát én végeztem a ház körül, még a tetőre is felmentem a cserepet kicserélni. Ha valamiben elakadtam mesterembert hívtam.

Ő tanított meg arra, hogy az egyszerű munkásnak is megvan a maga tudása és méltósága amit tisztelni kell. Soha senkinek nem parancsolt, nem követelődzött. Mindenkit megkért szépen és ha segített azt megköszönte.”

Juckó néni a könyv megírásában is segítette, gépelte a kéziratokat és a kutatómunkában is részt vett. A múzeumokban, levéltárakban megosztva végezték a munkát. „Rendszerint én másoltam a latin szövegeket, a régi írásokat ő jobban tudta olvasni – emlékszik vissza. Ha valami kényesebb probléma adódott, mindig kikérte a véleményemet. Megtárgyaltuk, utánanéztünk és csak aztán írtuk le. Ezért tudtam segíteni a szerkesztésben is, amikor a könyv, két évvel halála után kiadásra került. A szerkesztőnek nem engedtem, hogy a fordításokat megváltoztassa. Hiába mondta, hogy ezt másképp is lehet értelmezni, én megmondtam neki: »Marci így akarta.« Gyergyó történetéről ez az első tudományos munka, amely nem szájhagyományokon alapszik. Ez új. Nem engedhetem, hogy bármit is változtassanak rajta. Csupán a lábjegyzeteket hagytam, hogy a szövegtestbe írják zárójelbe. Ezért haragszanak rám néhányan az írók közül.”

A könyv kiadása körül tehát voltak bonyodalmak is. De Juckó néni hű volt ígéretéhez és helytállását bizonyította, mert férje ezt kérte halála előtt tőle: „Ígérd meg, hogy kiadatod a könyvet, s ha nem tudod véghezvinni, tedd mellém a koporsóba.” Ez adott erőt a rábízott munkához.

A tudós is elsősorban ember, akiről legemberibb jellemzést a feleség tud nyújtani, hiszen ő ismerte leginkább. „Sötét szemüveget viselt, mert a fél szeme élettelen volt, így született. Állandóan a saját gondolataival volt elfoglalva, ő nem ezen a világon élt. Az utcán, ha ráköszöntek, rendszerint a hangjukról ismerte meg az embereket. Ennek ellenére szeretett társaságba járni, viccelődni. Táncolni nem tudott, azért táncolt, ha az illem megkövánta. Szerették a társaságban járni, mert szellemes volt és vígkedélyű.

Még akkor is dolgozott volna, ha nem kapott volna fizetést. A hobbija is az volt ami a munkája. Nagyon vallásos ember volt, naponta végezte a rózsafüzért, általában reggeli harangszókor. Amikor nem volt szabad templomba járni, azon a címen, hogy műemlékeket ellenőriz, mégis eljutott a falusi templomokba. Akik ismerték ma is sokat beszélnek róla. Én úgy érzem, mintha most is itt lenne velünk."

Csurka István Megmaradni című 1988-ban írt drámájának főszereplője Harisnyás (Tarisznyás) Márton múzeumigazgató. Ott mondja az özvegye Harisnyásné, maga Juckó néni, hogy: *„A tény csak az, hogy ő már nincs. Maguknak. De számomra van. Él. Akármikor megszólíthatom s ő felel nekem. Ő mondja azt: szívszélhűtés. Ő azt kívánja folytatódjék a műve."*

„Maga ácsolta hajón hajózott át a feledhetlenség kapuján” (V. András János)

Hogy hol van a Tarisznyás életmű? Döntse el a történelem – mondotta volt tanára Páll Vilmos. Mert a látható rész csak a jéghegy csúcsa. A nagy munka ott hever a mélyen, mint a tenger fenekére került hajók kincse, ékszere.

1993-ban Tarisznyás Márton emlékszobát avattak a múzeumban, mellszobrát Adorjány Endre készítette el. Kétezerben, halálának huszadik évfordulóján kiállítást nyitottak személyes tárgyaiból, munkaeszközeiből és emléktáblát helyeztek el lakóházán. Mindenkor büszke lehet rá a város, hiszen érdemben foglalkozott Gyergyó kultúrájával, hagyományaival. A nagy tudós emberek szerénysége, felelősségudata jellemezte. Általa élénkebbek számunkra ükapáink, nagyapáink emlékei, szorgalma, odaadó munkája, szülőföldjéhez való vonzalma példaértékű marad. Ha nem is volt hősi alkat, azzá lett. *Gyergyónak Orbán Balázs volt – írt róla Gunda Béla – és marad is.*

Végül egy Tarisznyás Mártonnak írt posztumusz levélből idézek, mely méltó megfogalmazás rá emlékezve: *„Kedves Marci bácsi... kell-e annál nagyobb hála Istennek, amit te életutáddal Isten előtt tettél – Te tudtad mire vállalkoztál! A te lényed egy kicsit minden székely lényé is. Aki feljut arra a magaslatra, amelyre te feljutottál, annak látnia kell a csillagösvényt. Te, Marci bácsi, a szó szoros értelmében egy tarisznyára valót hagytál magad mögött, mert a tarisznya kiüresíthetetlen.” (Madaras Csaba)*

Vas Kinga

Felhasznált irodalom: *Ikvai Nándor:* Tarisznyás Márton 1927–1980. Bp., 1981.; *Nagy Jenő:* Néprajzi és Nyelvjárási tanulmányok. Kriterion, 1984.; *Tarisznyás Márton:* Gyergyó történeti néprajza. Kriterion. Bukarest, 1982.; *Művelődés* 1978. 6., 11. szám; *Új Kelet* 1999. 31. szám; Köszönet Tarisznyás Juliannának, a rendelkezésemre bocsátott emlékiratokért.

A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Tálas István:

Néprajz és középiskola I.

...Újabb mind több pedagógiai tanulmány sürgeti a nemzetnevelés gondolatának a magyarságtudomány keretében való érvényesítését. Az egyes iskolafajok utasításain, így a középiskolákon is meglátszik ez a törekvés, és ami nemzeti tudományunkból eddig érvényesíthető volt, részben már el is foglalta helyét. A néprajzi szemléletet, a népismeretet azonban vagy egyáltalán nem, vagy csak alárendelten és nyomaték nélkül említették imitt-amott. A magyar diák hallott és olvasott a magyar népről, de tudatos értékeléssel nem ismertették meg vele nemzetünk alaprétegét...

Jogosan merül fel a kérdés, mint kellene tehát érvényesülnie [a néprajznak] a középiskolai oktatáson és nevelésen belül? Felmunkát végeznénk, ha erre már nem igyekeznék válaszolni, pedig nem könnyű dolog. A néprajz az eddigi tantárgyak között nem fordult elő, tehát metodikai és didaktikai tekintetben sem került szóba. Fiatal tanár vagyok, működésem mindössze néhány esztendő, mégis megkísérlem – sok tekintetben még hiányos – vázlatát adni, ismétlem, csakis vázlatát adni azoknak az elgondolásoknak, amelyek mint etnográfust és tanárt kísérleteimben és terveimben vezettek.

Ismertetem néhány esetben gyakorlati eredményeimet is, ott pedig, ahol előttem részletmunkát végeztek, a megállapításokat összefoglaló jellegű tanulmányomban felhasználom...

A vallástan tanításánál mind protestáns, mind katolikus részről hasznos szálakat lehet vonni a nép felé. A lehetőségeket részletezni nem tartom feladatomnak, protestáns részről Illyés Endre, katolikus oldalról Bálint Sándor tanulmányaira hivatkozom. Annál behatóbban vizsgálom legnemzetibb tárgyaink esejét, a *magyar nyelv és irodalom* területét.

Bálint Sándor említett tanulmányában¹ azt javasolja, hogy a népiskola a gyermek igazi anyanyelvét, a dialektust használja. Elgondolását középiskolai vonatkozásban is körülményesnek tartom; vannak helyek, pl. Budapest és nagyobb városok, ahol nem is él dialektus, legfeljebb zsargon, másrészt az elemiben tanuló gyermeknek a művelt köznyelvet is meg kell tanulnia, amivel a hivatalos életben, sajtóban állandóan találkozik. Képzelnék el, milyen nehéz lenne a gimnázium I. osztályában az irodalmi nyelv helyesírására és beszédére tanítani. A népi nyelv megbecsülését másban látom, annak inkább éltető és megtermékenyítő erejét tartom fontosnak. Rá kell eszméltetni a gyermeket, hogy a népi nyelv nem romlott nyelv, hanem az élő nyelv természetes és történeti fejlődése. Művelt nyelvünk is gazdagodhatik belőle, ha ízléssel merítünk belőle. Ne uniformizáljuk a kiejtést, s a nyelvjárási ízt ne irtsuk lépten-nyomon, hiszen ez színessé teszi a beszédet, csak túlzásait nyesegezzük. A nyelvtan és stilisztika terén különösen bő alkalmat kell adni népi nyelvi szólások, közmondások, szövegek stb. gyűjtésére. Felsőbb fokon – VII. osztályban – ismertessük a dialektusok helyzetét és azok nyelvészeti fontosságát. Legyen törekvésünk a dialektusok nyelvi bemutatása a népcsoportok mozgalmi változásaival, (miért találunk pl. Az Alföldön – Orosháza, Mezőtúr – dunántúli csoportokat; az ő-zés mint alföldi tájnyelv hajdan és ma, etnikai csoportokon belül). Emlékezzünk meg a nyelvszigetek életéről (Órség, szerémi magyarság, moldvai csángóság stb.)

Származási tekintetben föltétlenül tudatosítsuk a finnugor, illetve uráli származás tényét. Ezen a téren eddig végzetesen keveset tettek, ma is sok érettségizett, sőt egyetemet végzett

¹ Bálint Sándor: Tanítóképzésünk reformja és a néprajz. Ethnographia, 1937.

felnőtt sem tudja, hogy tulajdonképpen árják vagyunk-e, vagy mások, legjobb esetben a turánizmus gondolatkörében tévelyeg. Történik mindez abban az országban, ahol a származásra még az alsóbb néposztályok is sokat adnak. Rokonnépeinkkel való összetartozásunkat először a nyelv – részleteiben sokszor a népnyelv -, másodsor pedig a műveltségi elemek bizonyítják, ezeket is jobbra a nép őrizte meg. Megható, hogy művelt északi rokonaink mennyire ismernek és mennyire becsülnék bennünket, ezzel szemben nálunk még most is téves fogalmak keringenek róluk. A „halszagú rokonság” fogalma még máig is kísért, de azt, hogy analfabéta egy sincs közöttük, kevesen tudják. Ugyancsak a felsőbb fokon módot kell nyújtani a tanulóknak, hogy a kölcsön- és idegen szavak kapcsán etnikai érintkezésekről is tudomást szerezzenek. Elsősorban gondolok itt a törökség rendkívüli hatásáról, de az összet stb. elemek etnikai kapocsa sem mellőzhető. A VII. osztály heti 3 órája irodalomra is kevés, magasabb nyelvtani ismeretekre – amit egyébként a tanterv megkíván – alig marad idő. A jövőben ezen is kell segíteni.

A magyar olvasmányi anyag az I–III. osztályban rendkívül gyümölcsöző terület. Tanterveink mindhárom osztálynál eddig is felvették a magyar népmese, népmonda, továbbá a magyar föld és nép olvasmánycsoportokat, ami önmagában öröndetes, mert hitvilági elképzelést, táj- és embertípust mutatnak be igen gyakran hozzáértő hasznos és érdeklődést keltő tollal. Egy-egy Baksai, Herman Ottó tanulmányrészlet, Eötvös Károly-féle elbeszélés rendkívül tanulságos és élményszerű lehet, de – és most jön, amit pedig fontosnak tartok kijelenteni – végeredményben csak mozaikot adnak, s a gyermeki képzeletvilágot csak mint magukban álló érdekességek ragadják meg. Pedig éppen ezen a területen lehet sokat nyerni azáltal, hogy olyan tartalmú és csoportosítású anyagot veszünk fel, amely a gyermeknek nemcsak érdeklődését kelti fel, hanem az ősi magyar műveltség népi hagyományban megőrződött egységében is részelteti. Egyes érdekes képek helyett – bármily lelkes és hozzáértő a tanári vezetés – értékesebb az eredmény, ha a gyermeket fokozatosan részesévé tesszük a közösségi hagyománynak, amikor az olvasmányi anyag nemcsak érdekes, de végeredményben laza képsorozatot jelent neki, hanem szerves behelyezkedést a hagyományi műveltségbe.

Ezen a téren már végeztem bizonyos kísérleteket...Hogy tervemet végrehajtsam, a műfajok tisztelbent tartása mellett bizonyos tárgyköröket csoportosítottam. A népmondák közül a Bálványos-várat sikerült áthidalnunk a történeti legendáknak azzal a csoportjával, amely a magyar keresztény királyság kialakulásával és a pogányság erőfeszítéseivel foglalkozott. Itt egyéb, történetileg jelentős és nevelési szempontból jól értékesíthető elemek kiemelése mellett népi alapon megismertük a magyar hitvilágot, annak alakjait, lényeges jegyeit, szóláskincsét. Gyermekeim jól ismerték a *táltost* minden feltűnő tulajdonságával, párhuzamot tudtak vonni a rokonépek sámanjaival; ismerték a *boszorkányt*, működési körét, társas szervezetét, tudták, mi a különbség a német boszorkány és a magyar boszorkány között (az seprűn, emez lovon jár), ismerték a hozzáfűződő szó- és szóláskincset (pl. lóvá tesz valakit stb.), ismerték a *vasorrú bába* hazai helyzetét és rokonnépi kapcsolatát. Ismerték a *táltosok*, *boszorkányok* és egyéb *bűbájosok* lényegesebb jóslási és varázslási szertartásait és összevetették a rokonnépi anyaggal (pl. sámándob, a magyar szita szerepe a jóslásnál). Majd egy további olvasmány kapcsán bővült ismeretük a garabonciás felé, s őrla tudták, hogy már újabb alak, középkori diák, hogyan került a néphez, és hogyan él a képzeletében még ma is. Ismerték a tündérek szerepét és magyar népmesei vonatkozásokat gyűjtötték össze. Egy egész kis hitvilági rendszer alakult így ki, és örömmel élvezték az érdekességen kívül azt is, hogy ők mennyire ismerősek a régi magyar, a népi és rokonnépi műveltségi körben. Sok szép adatot maguk is gyűjtöttek hálomából, tehát személyesen is kapcsolatot találtak a hagyománnyal, de nagy élmény volt számukra a jellemző szemelvények bemutatása, közülük néhány Ethnographia-beli közlemény, a magam gyűjtései a XVIII. századi népeletről, s a vetítés, amely a belső átélést teljessé tette. Grimm és Andersen – számukra idegen – világa helyett az ősi magyar mese-, monda- és hitvilág tárult fel előttük, úgy gondolom, nem hiábavaló eredménnyel. Ebben egy fontosabb kör élményítését és tudatosítását ismerttettem, de hányról lehetne tervszerűen szó három év anyagában?! De nemcsak a szellemi hagyományok terén kell követnünk ilyen utat, a tárgyi vonatkozások nem kevésbé építőek. Ennél az anyagi műveltség ősiségét kell tudatosítani ösfoglalkozási és egyéb körökön belül, időben és anyagban elosztva. Ebben a korban a gyermeket a technikai kivitel is nagyon érdekli, s ezt az érdeklődést ki kell használni. A gyűjtögetéssel kapcsolatban kedves, epizodikus vadméh-keresési történetet lehetne adni. A vadászatról számos népi életképet írtak, itt emlékeztetnék meg a régi királyi vadászaikról, solymászaikról

stb. A halászatnál legalkalmasabb egy pákász-életkép bemutatása Ecsedi Istvántól, de különösen Eötvös Károly Utolsó szó Istenhez című elbeszélése a balatoni halászsokról. Idei osztályom ezt az elbeszélést nemcsak esztétikailag és érzelmileg élte át, de anyagilag is tanult belőle. Megismerték a nagyhalót, elkészítették modelljét, és büszkéek voltak, hogy ez a halász-szerszámunk már 1500 évnél régebben használatos a magyar nép kezén. Egy szálig el tudták magyarázni a használatát, ismerték a vele bánó halászközösség, a bokor életét és munkáját. Nagy távlatokat mutathat a pásztorokodás, ez a legjellemzőbb ösfoglalkozásunk, és a régi szilaj élet különösen közel áll a gyermek érdekességeire vagyó lelkivilágához. Közvetlen kapcsolatot jelenthet a gazdálkodás egy-egy jellemző fejezete, pl. hogyan lesz a ringó gabonából az istenál-dotta magyar kenyér. A ház, a ruházkodás egy-két szállal kiegészítheti az anyagi ismereteket.

...Az így kialakuló hagyomány szemléleten biztosan áll az alsóosztályos olvasmányok koronája: a Toldi. A gyermekek nem botorkálnak idegen világban, még a nagyvárosiak is otthonosan mozognak a népi levegőben, anyagi készletét, lelkeségét maradék nélkül átéljük, így nevelőereje is biztosabb. Mindezekben túl összefoglaló keretet is nyerünk benne, s hozzá a legméltóbbat, mert benne úgyszólván minden eddigi elemmel ismét találkozunk.

Ekkorra a tanuló már megszokja a magyar szöveggel való látást, megismeri értékeinket, alapot kap a magasabb műveltség irodalmi ismereteihez, ilyen alapépítményre tehát lehet építeni.

Az irodalomtörténet segédtudományait... szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül... A stilisztikát már érintettük, így most a retorikai és poétikai tanulmányoknál van némi megjegyzendőm. Retorikai szemelvények gyanánt, melyek különösen a napló, útleírás, népszerűsítő tudományos munkák körébe vágnak, nyomatékosan ajánlom a népi vonatkozású szemelvények olvastatását; Orbán Balázs, Baksay, Györfly István (Nagykunsági krónika) friss színt és szellemet jelentenek, és a népi hagyományok mellett a történelmi szemelvények közül olvastatásra és megbeszélésre nagyon tudom ajánlani azokat a részleteket a Hóman-Szekfű utolsó kötetéből, amelyek az oláh szaporodás és bevándorlásról, valamint a magyar parasztkultúráról szólnak. Örökké tartó hatást váltanak ki ezek a fejlődő lélekben: helyzetismeretet és megértést.

A poétikában... hangsúlyoznunk kell a nép- és műköltészet különbségeit. A népköltészet régen az egész nemzet tulajdona; kollektív érzések tükré, auditív és változatokban gazdag. Rá kell mutatnunk a dramatikus népszokásokra (betlehem – marionett-színház), amelyekből az európai dráma újkori alakulás.

A jelenlegi VII-VIII. osztály magyar óráin a tanulókat az irodalmi műveltség terére visszük. Ennek az életnek a kibontakozása csak az előtt lehet teljes, aki nemzetünk szellemiségével és műveltséganyagával tisztában van. Itt válik termékennyé az alsóbb osztályokban megismert nemzeti ősműveltség ismerete. Ahova az írásbeliség nem nyúlhat el, ott a szóbeliség segít, ez meg a néphagyomány. Ez a néphagyomány hol gyengébb, hol erősebb szállakkal középkor fejlődési szakaszán végigkíséri irodalmi műveltségünket. A reformáció korában a népi alapok, népi szállak éppoly jelentősek, mint a népköltészet vonatkozásai Balassinál, Tinódinál s a kuruc költészetben. Erősen ki kell emelnünk a XVIII. század végén és a XIX. század elején meginduló magyar irodalmi népiesség mozgalmát, mely akár a népnél, akár a nemesi osztálynál keresi a nemzeti vonatkozásokat, egy célra: a nemzeti etnikum, a nemzeti hagyományok istápolására törekedett. Ennek a népiességi mozgalomnak tisztult és emelkedett ága Petőfi és Arany klasszicizmusa: a népnek nemzetivé való emelése. A továbbiakban érdemes megfigyelni, hogyan alakul ki a tájköltészet. Tanulságos a drámában a nálunk erősen kedvelt népszínmű, melynek gyökerei a XVI. századba nyúlnak vissza, újabb kori állomásait pedig Szigligeti, Tóth Ede, Gárdonyi, Zilahy és Bibó jelzik; elintézetlen kérdés itt a népről szóló és a népnek való színmű és népdrama problémája. Rendkívül tanulságos a regényirodalom terén a romantikusok: Eötvös József, Jókai, Kuthy népszemlélete (minden diáknak a kezébe kell adni), majd a realizmus szemlélőinek: Tolnai, Justh Zsigmond, Gárdonyi, Mikszáth, Baksay, Tömörkény mondanivalói. Újabb részről szükségtelen írókat, műveket és vonatkozásokat említeni.

Az így vezetett ifjúság nemcsak a népi és történelmi hagyományokban gyökerező irodalmi műveltséget szívja magába, de társadalmi érdeklődését is kiterjeszti a természetes magyar közösségre: a nép felé. Ennek viszont már műveltségi szempontokon túlmenő értéke is van.

Tálas István: Néprajz és középiskola.

A hódmezővásárhelyi református gimnázium évkönyve,
1938. 35-40. old.

Helytörténeti nevelés a szegedi piarista gimnáziumban

Egy konkrét iskolai gyakorlatot mutatok be. Nem hiszem, hogy a példázat általánosítható. Mint maga a helytörténet, egyediségében érdekes. A helytörténeti nevelésben nagyon egyéni, a településre jellemző helyi programoknak kell megjeleníteni.

A középiskolai helytörténeti nevelés dilemmái

1.1. A helytörténeti nevelés ideje

A középiskolai intézmények diákjai életkoruk miatt nagyobb nemzetközi háttérismerettel rendelkeznek, mint az általános iskolás 5-6. évfolyamú korosztály. A kerettantervi modul nem terjed ki a középiskolára. Az egyes évfolyamokon pl. a történelem tantárgy keretében témánként 1-1 óra helytörténeti kitekintésre is alkalmas. Mind a tanórai keretek, mind a tanórán kívüli nevelés egyaránt teret enged erre. A helytörténeti nevelés hálás, de a tanár számára munkáigényes tevékenység. Főleg kis közösségekben természetes. Az érettségi tételek között előfordulhat ilyen tartalmú elvárás is.

1.2. A helytörténeti nevelés tartalmi keretei

Van-e elvárása a fenntartónak a helytörténeti nevelésre? Alapvető kérdés, hiszen ő határozhatja meg, hogy a hely „önismeretére” legyen képzés. Természetesen ehhez anyagi források is szükségesek. Fejlesztési munkára van ahhoz szükség, hogy kész, didaktikus oktatási anyag álljon rendelkezésre.

Van-e elvárása a középiskolának a helytörténeti nevelésre? A középfokon több oktatási intézmény értékelésének mércéje felvételi centrikus, ezért a rendelkezésre álló tanítási idő a felsőoktatás elvárásaira való felkészülés jegyében zajlik. Az ilyen szemlélet a tankönyvi tananyag mellé nehezen tud beépíteni nem feltétlen szükséges tartalmakat. Az oktatási intézmény önálló, átfogó helytörténeti nevelés tematikát is megfogalmazhat a helyi tantervében. Ez minden bizonnyal nem tantárgyhoz kötött, hanem több helyen is felmerülhet. Az intézményi háttér a konkrét tartalom meghatározásában, a tanórán kívüli tevékenység támogatásában elengedhetetlen. Gyors, gyakorlati haszon azonban a tanulói tevékenységben nem mutatható fel.

Van-e igénye a pedagógusnak a helytörténeti nevelésre? A pedagógus általában magára marad. Kevés a használható eszköz, amely didaktikus. Önálló fejlesztésre pedig kevés az idő. Hiányoznak a továbbképzési keretek is, amelyek felkészítenének mindeerre. Elvárandó, hogy munkaközösségi egyetértésre alapuljon a pedagógiai program. Ha csak a tanár személyes felelősségére van bízva, hogy mennyire építi be a helyi adottságokat a tanmenetekbe és szakköri programokba, akkor a *patriarchális oktatás* szintjén vagyunk. Az egyes pedagógus-személyiségek lesznek meghatározó erejűek.

1.3. A közoktatás rendszer.

A középiskolai keretek szabályozottabbak, mint a civil honismereti mozgalom. Főleg a tanulókat és nem a felnőtteket tekintti célcsoportjának. Más, *didaktikus eszközöket* használ. Az iskolai honismereti nevelésnek az intézményi feltételektől függően a helyi lehetőségek és adottságok megjelenítésére kell törekednie. A település története, a nagysága, a környező természeti táj és az ember által kialakított arculat valamint az épített környezet meghatározó tartalmat és keretet jelent. Ezért a település határán túli régió is eltérő nagyságú lehet, az adott hely történetének mikrotörténetbe ágyazottsága is más terjedelmet kaphat.

Lehetőségek a szegedi piarista gyakorlatban

2.1. Az intézményi adottságok

1991 után *újraalapított iskola* a szegedi Dugonics András Piarista Gimnázium. Egyházi, *rendi fiúiskola*. 6 és 4 osztályos képzése van, a hat évfolyamosok képzési programjába jobban beépíthető a helytörténeti ismeret. A helytörténet tanítása nem idegen a szegedi intézményi hagyományoktól. A fenntartó, a piarista tartományfőnök a rendi tradíció megismerését, gyakorlását várja el. *Négyszáz éves rendi hagyományban* részesül az, aki piarista iskolába kerül. Ez a tradíció-

őrzés segíti a más témájú hagyományőrzést. A piarista nevelés közösségi életre készít fel, gyakorlati ismereteket szándékozik átadni, amelynek keretében a XVIII. században is része volt az adott rendtartományra jellemző "hazai ismeretek" okítása. A polgárrá nevelés évszázadok óta a kegyes iskolák kulturális küldetése volt, a szegény gyerekek ingyenes tanítás révén lehettek a tudás birtokosai, mesteremberek vagy értelmiségiek. Olyan egyházi iskola volt, amely nem kizárólag római katolikus vallásúakat tanított. A több felekezet és a több nép saját szokásaiban is megfértek egy intézmény kereteiben a "szegedi oskolában". A szegedi iskola története 1720-ban kezdődik. 1721-1948 között a piarista gimnázium a városi gimnázium volt.

Szeged nagyváros. A neolitikumtól lakott hely a Maros torkolata. A városi történet is a XI. századra nyúlik vissza. Szabad királyi város lett Szeged, nagy régió, Bácska, a marosi sókereskedelem és a Bánság nyugati, Tisza-parti része tartozott a gazdasági érdekszférájába. *Iskolaváros.* A szegedi piarista iskola beiskolázási körzete Trianonig 25 ezer km² volt. Az első világháború után egyetemi város lett. Magyarország délkeleti kapuja a település.

2.2. Iskolatörténeti hagyományok

A III. évezred elején gyakori a bizonytalanság a tradíció megőrzésével kapcsolatban. Egy fiatal oktatási intézménynek nagy kapaszkodó, ha hagyományokat tud elsajátítani. A szegedi 280 éves élő tradíció megtört, kiesett 42 év. Egyszerre kell hagyományt teremteni és hagyományt elsajátítani. Az iskolatörténet korszakaival, *egykori épületeivel*, híres diákjaival és tanáraival intézményi összetartozást teremt. Helytörténeti szempontból olyan *híres diákokat és tanárokat* nevezhetünk meg, mint Dugonics András, Horváth Cyrill, Horváth Mihály, Reizner János, Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Mályusz Elemér. Az *öregdiákok* havi jelenléte, vagy egy 70 éves érettségi találkozó, interjúk készítése identitást terem. E témából még *iskolatörténeti csapatverseny* is szervezhető, amelyben a diákság 1/5-e vett részt.

Az iskolatörténet *tablók*on is megjelenik. 17 tabló a jelesebb korszakokat és épületeket, tanulási anyagot, a tanárokat és a diákokat jeleníti meg. Ezzel a hagyománnyal az *elsőök osztályfőnöki órá*n megismerkednek, de majdnem az egész tanévben az iskola aulájában van kiállítva. Állandó iskolatörténeti kiállításra keresnek forrásokat.

2.3. A tantestület és a helyi pedagógiai program

A szülők nagyon pozitívan jelzik vissza a helytörténeti programokat. A pedagógus az, aki vezeti a tanulókat, tudja, hogy milyen értéket nyújt. Három alapvető helytörténeti nevelési értékre figyelnek. A szegedi iskola tanulói között szegediek és vidékiek egyaránt vannak. Az alma mater gyökerezet a szegediségbe. Szegedi hagyományokat nevez és mutat meg. Ugyanakkor fontosnak tartja, hogy a kistélepülések hagyományai is felszínre kerüljenek, a diákok jártságak legyenek lakóhelyük szokásaiban. A tanulókat a saját családi hagyományaikban való elmélyülésre is ösztönzik.

A tantestület zömében nem szegedi. Itt úgy mondják, hogy „gyűttment”. Az életkori fiatalosság is erőt ad ahhoz, hogy a diákokat minél inkább felkészítsék a helyi értékek használatára, képviselésére. Most nem akarok olyan lehetőségekre kitérni, mint amikor a tanár vagy a diákja, esetleg maga az iskola *kulturális vagy hagyományőrző közéleti szereplésre* vállalkozik. A város nyújtotta lehetőség, hogy civil vagy tudományos honismereti programokat tantárgyaktól függetlenül tudnak az iskolában általában tanórán kívüli foglalkozásokra vagy a kollégiumba nagy létszámú diákság elé vinni. Pl. Szeged napjához kapcsolódva emlékülés volt az intézményben.

A mostani iskola modern, 1999-ben átadott épület. *Prezentálhatja* a helyet az intézmény arculata. Nemcsak a folyosók állandó képekkel való színesítésére van lehetőség, hanem *kiállítá*sok is elcsábíthatók. Pl. ilyen volt 2000/2001-ben egy címertörténeti, olimpiatörténeti és az ezeréves magyar államiság bemutatását szolgáló kiállítás. Az idei tanévben egy Palotás Szeged majd egy Csángó fotókiállítás került megrendezésre.

A piarista iskola *helyi pedagógiai programja* négy területen foglalkozik helytörténeti nevelés értékeivel. Ilyen az Iskolatörténet, a Polgárrá nevelés, a Honismereti nevelés és a társadalomismereti nevelés fejezete. A tanórán kívüli nevelésnek az iskola hagyományainak megfelelően nagy jelentősége van.

2.4. A formális keretek

2.4.1. A tantervi logika keretei

Egyik megközelítési szempont az, hogy mely *tantárgyakhoz* rendelhető helytörténeti ismeret. Szegeden, a nagyvárosban inkább az a kérdés, hogy mely tantárgy részévé nem lehet tenni. Nem csak a magyar, történelem, esetleg földrajz, biológia keretében vagy a testnevelés példáiiban kell csak kötődési pontokat keresni, hanem a technikatörténet és a néprajz kapcsán. Nincs tantárgyi, csak pedagógusi korlát.

A *tanórán kívüli formák* a leggyakoribb helytörténeti nevelési területek. Hiszen a kötelező *osztálykirándulások* keretében minden iskolában van honismereti program. Az iskola diákjai *szervezett programok* keretében járnak a településen, múzeumban és más közintézményekben, előadásokon. A történelem vagy környezetvédelmi *szakkör* keretei is alkalmasak ilyen okításra, képességfejlesztésre.

Az *osztályfőnöki órák* is tartalmaznak honismereti és népismereti anyagrészeket. Ehhez helytörténeti elemeket is könnyű rendelni. A híres helyi személyiségek példái, a település sorsának fordulópontjai és az ünnepek szokásai alkalmas témák a nevelésre, a közösségformálásra.

2.4.2. Szervezési keretek

A *patriarchális szervezés* esetén a tanár dönti el, hogy mi a téma, milyen mélységű a feldolgozás. A tanári irányítást egyenes arányú a tanár felkészültségével. Nagyon tanárfüggő. Sok pozitív példát lehet említeni, ahol a tanár személyisége meghatározó volt.

A *népszerűsítő programok szervezésekor* az érdeklődőkre vagy a motivált tanulókra számítanak. Szegeden ilyenek a *múzeumi órák*, szülők vagy tudósok elhívása előadásra, kiállítások az iskola épületében. Speciális forma az *iskolai kirándulás*. Évente általában 2 kerül megrendezésre. Egy kisebb távolságú és egy nagyobb. Az érdeklődés 30-70 fős diáklétszám között van. Az utóbbi időben Hódmezővásárhely-Makó, Kalocsa környéke kiskör és Maros menti városok és Temesvár nagykirándulás megszervezésére került sor. A *helyi közgyűjtemények meglátogatása* is megvalósítható. Így a megyei könyvtár régi könyveit, a levéltárat keresték fel történelem fakultációsok és szakkörösök, de jártak Szegvár, Hódmezővásárhely, Makó és Ópusztaszer múzeumaiban is. Más-más felekezetek (református, izraelita, szerb ortodox) és más szerzetesrendek (ferences, jezsuita) és templomaik megkeresése kisközösségi tradíciókba való betekintést jelent. A népszerűsítés előnye, hogy az vesz részt benne, aki akar. Ezért az érdeklődők vannak hátránya ugyanez. Nem mindenki számára ad értéket.

A honismeret *tananyagi rögzítésére* a *helyi tantervek* révén nagy elvi lehetőség van. A tanóraszámok, a témák megtervezhetőek a magyar, a történelem, a földrajz, a biológia, a testnevelés, a vizuális nevelés stb. tantárgyak részeként.

Milyen tények közül lehet válogatni? Az *intézménytörténet*, a *településtörténet* és az adott nagyságú *régiótörténet* beépülhet a tantárgyakba. Az egyes korszakhatárok, de különösen a fordulópontok mások lehetnek, mint a köztörténetben elsajátítottak. Adottság a *helyi kronológia eseménytörténete*, híres személyekkel és a település jelentős tereinek megismerésével. Az anyagot tematikus egységek –pl.: a környezet története, a közigazgatási egységek története, a társadalomismeret eseménytörténete, a gazdaságtörténet, a jeles emberek, az egyházak története, a hadtörténet, a technikatörténet, a népi hagyományok és a művészettörténet szemszöge – alapján lehet rendezni.

2.5. A tananyagga szervezés dilemmái

Nyilván a leghatékonyabb forma a tananyagga szervezett nevelés. Mindenkit érint. A munkaközösségi megbeszélések a szegedi piarista iskola programjának egységesülése irányába mutatnak. Nehézséget jelent, hogy nincs Szeged tanterv. Az egyes helyi intézmények önerős fejlesztést valósítanak meg. Nincs igazi munkaeszköz, tankönyv vagy munkatankönyv. Ebben csak egy szegedi közoktatási helytörténeti műhely létrehozása fog jelenteni lényeges előrelépést. A helyi intézményi fejlesztés tere a szakköri program lehet. Évente feldolgozott újabb és újabb témák, a források vastagítják a tananyag rétegeit. Pl. a szegedi gazdaságtörténet téma alatt a tiszai gyűjtőgető életmódot, a pásztorok világát, a tanyai életet, a paraszti tradíciókat, a céhek iparosait, a közlekedés történetét, a gyáripar születését, a nagyvárosi kereskedelem alakulását, a szocialista iparpolitikát és téesz-szervezést lehet feldolgozni.

De meg lehet célozni, a teljesség igénye nélkül, az adottságok maximális kihasználásával azt, hogy nem helytörténeti ismeretet hagyományoznak át, hanem *képességfejlesztést* valósítá-

nak meg. Így a diákok megfigyelnek, leírásokat készítenek, tényeket elemeznek, forrásokat dolgoznak fel, különböző felnőtteket faggatnak, önálló diákdolgozatok születnek, paraszti és kézműves gyakorlatokba vezetődnek be, gyűjtőmunka folyik.

A középiskolai helytörténeti nevelés céljai

A középiskolás korosztály gondolkodásmódjának részévé válik a helyi hagyományok értékelése. Látásmódjukat, emberi tartásukat alakítja a honismereti nevelés, jobban kötődnek a szülőföldhöz, ami identitást, *emberi tartást*, felelősséget eredmények. A felnőtt közösségekbe tartozás egyik beavatási formájára kerül sor.

A megfigyelhető, helyi tény *illusztrálja* a köztörténetet, gyakran helyben történik az országos jelentőségű esemény. A *múltismeretben* egyszerre van jelen, hogy a régióban. A helyi közösségben mi történet egy időben a nemzeti sorsfordulók alkalmával, vagy épp ellenkezőleg a régió a nép sorsát határozta meg, vagy a helytörténet fordulópontjai teljesen mások is lehetnek, mint az országé. A településhez kapcsolható tér is az idők folyamán hol nagyobb, hol kisebb. A jelenünkhöz közeledve szűkíthető a régió, de egyes korszakok más-más térséget helyezhetnek előtérbe. A *lakóhely és környezet viszonya* az életmód függvényében alakul. A *mikrotörténet* a kisebb és a nagyobb települések, a hasonló lehetőségek összevetésére is alkalmat nyújt. Így a helyi közösség sorsában *átélhetőbb a történelem*.

A honismeret hagyományokat őriz. A régi tradíciók értékeire hívja fel a figyelmet. A XX. század végén, főleg a városi környezetben az ifjúság körében is a hagyománytörés utáni állapot fedezhető fel. A régi tradíciók egyre távolabbivá válnak. A honismeretben és helytörténetben nemcsak a múlt van jelen, hanem a jelenismeret is. Egy életmód, ahogy most élnek az emberek, ahogy most élünk mi és amit látunk. Így a szegedi helytörténeti nevelés a *jelenismeretet* is magába foglalja, ma élő emberek, ma élő hagyományokat, mai települések arculatának megfigyelést, egyfajta falujárást.¹

Károlyi Attila

Honismeret és természetvédelem az erdei iskolában

A környezeti nevelés és a hon- és népismeret a Nemzeti Alaptanterv olyan új nevelési-oktatási területei, melyek a kaposvári Nagyboldogasszony Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola helyi tantervében is fontos szerepet kaptak. A kerettanterv bevezetésével lehetőség nyílt olyan új, integrált tantárgy bevezetésére, mely a többféle modultantárgy ismeretanyagát és a NAT közös követelményei között feltüntetett alapelveket tekinti céljának és oktató-nevelő feladatának. Az idei tanévtől az iskola helyi tantervében az 5.10. évfolyamon olyan integrált tantárgy került bevezetésre, mely a környezet- és természetvédelem főbb alapjaival és fontos kérdéseivel foglalkozik. E környezet- és természetvédelmi (KÖRTE) tantárgyprogram részeként, az 5. évfolyamon hon- és népismereti alappozással készíti elő a természetvédelemmel kapcsolatos attitűdök és ismeretek elsajátítását.

Hon- és népismeret az iskolában

A KÖRTE tantárgy tantervének kidolgozása során törekedtem a rendszerező, koncentráció szemlélete miatt a komplex természetszemlélet kialakítására, továbbá az ember és a természet közti kapcsolat sokoldalú megismerésére. A hon- és népismerettel kapcsolatos ismeretanyag és szemlélet összhangban áll az 5-6. évfolyam természetismereti tananyagával és tanmenetével. Témakörei elsősorban az 5. évfolyam természetismeret tananyagához; valamint a magyar nyelv és irodalom, illetve a rajz és művészettörténet egyes részeihez kapcsolódik. Tantervi elképzelése, hogy a természetismeret órán tanult tipikus tájakhoz kapcsolódóan tanítja az egyes

¹ Előadasként elhangzott Szegeden 2001. október 13-án a III. Országos Iskola és Honismeret Konferencián.

tájakon élő népcsoportok jellegzetességeit, életmódját, gazdálkodási szokásait, az ezekhez kapcsolódó népi mesterségek, építkezési hagyományok, ünnepi és hétköznapi viseletek, szokások, sajátosságait; a jeles napok, és a tájra jellemző hangszerek, táncok, énekek, népi játékok néhány tipikus példáját.

A hon- és népmisemert tanulósa során arra törekszünk, hogy a tanulók élményszerű tanulási környezetekben és helyzetekben ismerjék meg népünk kulturális örökségének (szellemi és tárgyi emlékeink) jellemző sajátosságait, amelyek kialakultak s részben megőrződtek az idők során a Kárpát-medencében, különösen a Dunántúlon, Somogy megyében. Módszereitől nem idegen a felfedeztetés, a tanulói élményeken alapuló oktatás, valamint a múltat tisztelő szemlélet kialakítása; a hazaszeretetre, a népek, népcsoportok értékeinek megismerésére és megbecsülésére való nevelés. Fontos cél tehát a gazdag néprajzi ismeretek hatékony elsajátítása, de talán fontosabb a tanulók lakóhelyének, illetve a Kárpát-medence különböző tájain élő népcsoportoknak a megismertetése, tisztelete, kultúrájuk, életmódjuk, hagyományaik megszeretése, tanulóink pozitív attitűdjének kialakítása.

Az iskolai ismeretszerzés alapvető törekvése, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését szűkebb és tágabb lakóhelyük, a magyar nyelvterület földrajzi – néprajzi tájegységeinek legjellegzetesebb néphagyományai iránt, s így szerezzenek élményszerű ismereteket és alakuljon ki bennük a népi kultúra és a nemzeti értékek megbecsülése, tisztelete.

Az erdei iskola és a honismeret

Az erdei iskola mint tanulási forma olyan szándékosan megtervezett pedagógiai program, mely a társadalom és a természet fenntarthatósága céljából erősíti a tanulók környezettudatos magatartását, átfogja a gyerekek személyiségének kognitív (megismerő) és affektív (érzelmi) tartományait, továbbá alakítja az érzelmi viszonyulásokat, értékrendet, megismerési, cselekvési és döntési képességeket fejleszt, az embert együttműködésre, önzetlenségre és életvitelének tudatos alakítására teszi képessé.

Iskolánk nevelési programjának része a 6. és 9. évfolyamokon megvalósuló környezeti nevelési program, egy-egy erdei iskola. A 6. évfolyamos kisiskolásoknak szervezett Somogyi Erdei Iskola központi feladata Somogy honismereti és természetvédelmi szempontú megfigyelése, a vizsgálódás és a személyes tapasztalatszerzés. Az egyhetes program során a Kis-Balaton (a Balaton-parttól a Dráváig) jellemző természetes élőhelyeinek vizsgálatával, megfigyelésével és az itt élők hagyományaival, egykori gazdálkodási módjaival, szokásaival, népi viseletük, ünnepeik, hétköznapijaikkal ismerkedünk meg.

A hon- és népmisemerttel kapcsolatos 5. osztályban megtanult legfontosabb ismeretek ekkor újra előkerülnek, de egy kicsit másképpen: egyrészt az ismétlés tanító erejét kihasználva, meggyenk és a Dunántúl néprajzi értékeinek felelevenítésével, másrészt a tanult ismeretek valóságban történő megfigyelésével, alkalmazásával (pl. vörsi és buzsaíki tájházak, szennai falumúzeum háztípusai, berendezései, a kiállított eszközök, textíliák és készítésük stb.).

Az erdei iskola tanulásszervezéséhez szorosan kapcsolódnak azok a tanulói domináns módszerek (egyéni és csoportos megfigyelések, vitamódszer, projektmódszer, csoportmunka stb.), amelyek alkalmazása során különböző ismereteket sajátítanak el a gyerekek. A tanár szerepe háttérbe szorul hiszen az ismeretek nagy részével már rendelkeznek a gyerekek, csak irányító-segítő szerepe van. A gyerekek kutató, felfedező munkája, a megtapasztalt, megfigyelt jellegzetességek során olyan motiváló erővel bír, melyek segítségével az egykori hétköznapiak, hagyományok, szokások hatékonyan rögzülnek a tanulás folyamatában.

Napjaink hatékony tanítási módszerei között találjuk azokat, melyek több érzékiszerve hatva fejtenek ki hatékony tanulási eredményeket. Ezek alkalmazása során nagyon fontosak azok a megfigyelések, melyeket a tanulók maguk tesznek, így bízhatunk abban, hogy az ismeretek is tartósabban rögzülnek, mintha csupán szóban tennénk meg a különböző megállapításainkat. A céltudatos megfigyelés sem lehet hatékony, ha csupán az objektum vagy jelenség egyszerű szemléletére korlátozódik. Meg kell nevezni, és szavakkal ki kell fejezni a tapasztalatokat; pl. a tanulók szavakban, írásban, rajzban ismertessék észleléseiket, a kítűzött feladatok megoldását.

A személyes tapasztalatszerzésen túl az erdei iskolák nagy nevelő ereje abban rejlik, hogy egy jól előkészített és változatos programmal a gyerekekkel könnyen megszerethető szű-

kebb lakóhelyük népi hagyományainak értéke, az egykori életmód sajátossága és könnyen megértethető a természet és az ember harmonikus kapcsolata. Azt gondolom, hogy amit megismernek és megszeretnek tanítványaink, az tartós ismeretet jelent számukra. Továbbá az érzelmi nevelés, a kötődés kialakítása, a magyarságtudat fejlesztése a szűkebb és tágabb lakóhely természeti és kulturális értékein keresztül egy honismereti erdei iskola programban nagyon szép pedagógiai feladat.

Honismeret és természetvédelem

A környezeti nevelés és a honismereti nevelés-oktatás pedagógiai céljai jól összekapcsolhatók a természetvédelem, s így a környezettudatos magatartás kialakításának törekvéseivel. A megfigyelt természetes élőhelyek (erdők, gyepek, vizes élőhelyek) növény- és állatfajainak, ökológiai jellemzőinek elemzésén túl számos természetvédelmi biológiai megfigyelést tehetünk: pl. az egykori gyepek beszántásától, legelők, kaszálók elgyomosodása (degradáltság), a természetes fajajokból álló erdők helyére telepített erdők megfigyeléséig, a talajromlás, lép-mocsár lecsapolás, a védett növény- és állatfajok eltűnéséig, akár a tájhasználat változása is vizsgálható. Ezeknek oka legtöbbször a hagyományos gazdálkodási formák felhagyása vagy megváltoztatása.

Így például az erdők vizsgálata mellett az egykori makkoltató sertéstartás előnyeit és hátrányait is vizsgálhatjuk. A természetes erdők tarvágása után a gyorsan növekvő, gazdasági céllal telepített fenyvesek, nyíresek stb. kapcsán a régi erdőségek hasznáról (erdőgazdálkodás), az aljnövényzet megváltozásáról is beszélhetünk. A napjainkban természetvédelmi céllal működő „Pro Silva” mozgalom (“az erdőért” mozgalom) jó példa az erdők védelmét és a gazdálkodást összeegyeztető tevékenységre, melynek ma már egyre több követője van. Célja a természet közeli erdők fenntartása és természeti értékeinek megőrzése, a Duna-Dráva Nemzeti Park területén például ilyen céllal egyenként vágják ki tájidegen fajajokat, pl. erdei fenyőt, hogy a homoki tölgyes felnőhessen.

A homoki gyepek, nedves rétek, üde kaszálók, legelők társulás- vagy fajszintű tanulmányozásán túl egykori hasznáról, az itt tartott állatok, a hozzájuk kapcsolódó mesterségek (pl. pásztorkodás), hagyományok és tárgyi emlékek (hangszerek, pásztorfaragások, ruhaviselet stb.) felelevenítésével, illetve a mesék, népdalok, népi mondások és mondák (pl. betyárok, zsviványok, híres betyárok) kapcsolhatók a természeti megfigyelések mellé. Az egykori gazdálkodási mód felhagyásával (pl. a legeltetés felszámolásával) ezek az élőhelyek átalakultak, fajszegényedés, védett fajok csökkenése figyelhető meg, s ma a természetvédelemnek nagy feladata ezeknek a területeknek a helyreállítása.

A vizes élőhelyek: vízpartok, nádasok, lápok, mocsarak, láptavak, folyók mentén az itt élők hagyományairól, a természeti adottságok és az építkezés (vályogfal, zsúptető, egyszerű csónakok stb.) a táplálkozással, szokásokkal, viselettel (pl. halászat-pákászat, láptavakban régen gyakran kenderáztatók voltak) kapcsolatos érdekes, tanulságos ismereteket beszélhetjük meg. A vizes élőhelyek csökkenésével ezek lecsapolásáról, a folyószabályozások természetkárosító hatásairól (pl. a Kis-Balaton kapcsán) tartott beszélgetéseken kapcsolhatjuk össze a természetvédelem és a honismereti órákon tanultakat.

Minden nemzeti parkban vannak ma már természetvédelmi kezeléssel fenntartott területek, ahol a hagyományos gazdálkodási formával gondoskodnak a természeti értékek megőrzéséről. Például a rendszeres kaszálással vagy legeltetéssel biztosítják a gyepek védett növényfajainak gyarodását, in situ védelmét. (Ilyenek például a Duna-Dráva Nemzeti Parkban a drávaszentesi üde kaszálórét, ahol a nemzeti park rendszeres kaszálással biztosítja a társulás, s benne több védett faj gyarodását.) Több helyen az egykori gazdálkodási hagyományhoz hasonlóan a különböző legeltetési, kaszálási idők megválasztásával, a gyepon legelő ősi hasonlóságokkal végzik a gyepek természetvédelmi kezelését, gondozását. Néhány területen valamikor rendszeres égetést végeztek. Ehhez több faj alkalmazkodott, s ha ez elmarad a növényfaj is veszélybe kerülhet. Ilyen a leánykőkörcsin is, mely védelme érdekében a kezelés az időnkénti égetést jelenti.

Úgy gondolom, a honismereti, természetvédelmi célokkal szervezett környezeti nevelési program során olyan ismereteket, jártasságot szerezhetnek tanulóink a szűkebb és tágabb lakóhelyük természeti-, kulturális értékeiről, hagyományairól, gazdálkodási szokásairól, a ter-

mésztervédelem törekvéseiről, eredményeiről, melyek egy egész életre szóló tapasztalatként marad meg számukra, s így értékelni tudják meggyéjük, szülőföldjük természeti-gazdasági-kulturális értékeit.

Kiss Gábor

Felhasznált irodalom:

Báthory Zoltán: Tanulók, iskolák – különbségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1992.

Havas Péter: A környezeti nevelés néhány pedagógiai elve, területei. = Új Pedagógiai Szemle, 1993. 10. 12-21.

Kiss Gábor: KÖRTE, Környezet- és Természtervédelmi tantárgyprogram az 5-10. évfolyamok részére. Kaposvár, 2001. Kézirat 2-7., 35-38.

Kiss Gábor: Erdei iskola a komplex természetszemlélet kialakításáért Biatorbágyon. = A biológia tanítása IX. 2001. 3. szám, 11-16.

Kormány Gyula: A tanulói megfigyelések szerepe a földrajz oktatásában. = A földrajz tanítása IX. 2001. 4. szám, 7-12.

Művelődési és Közoktatási Minisztérium: Nemzeti Alaptanterv. Korona Kiadó, Debrecen, 1995. 3-25.

Felső-Magyarország várai multimédiás programon

A pécsi Talma Kiadó gondozásában jelent meg a *Várak, kastélyok, legendák* című CD-ROM sorozat első része, amely Felső-Magyarországra vezeti el használóját. A képek, filmanimációk segítségével Pozsonytól Máramarosig huszonegy történelmi vármegyébe látogathatunk el, hogy Csorba Csaba, Kósa Pál és Lóczy István szövegei nyomán megismerkedjünk az ott emelkedő, a történelmi múltat idéző 189 várral, kastéllyal. A betűrendben a hevesi Ágasvártól a barsi Zsarnócáig sorakoznak egymás mellett a történelmi csengésű helynevek, amelyekhez haditettek, politikai események, magánéleti tragédiák, mondák, illetve építészeti értékek fűződnek.

Betűrendes listáról vagy a térkép alapján juthatunk el a kiválasztott helyhez. Ott az ismeretek a korszerű technika lehetőségeivel élve többféle csatornán jutnak el a program használójához. Szöveges olvasnivalók adják meg a legszükségesebb tájékoztatást az adott erősségről, annak tárgyi jellemzőiről, történetéről, jelen állapotáról, s néhány esetben a hozzá fűződő történelmi hagyományról. Ehhez kapcsolódva képtár kínálkozik arra, hogy az objektumot és annak részleteit több időmetszetben, illetve szemszögből megtekinthessük, ehhez gyakran film is csatlakozik. A helyhez fűződő hagyományt (amit, nem a legmegfelelőbb szóval, itt *legendaként* szerepeltetnek) élőszóban hallgathatjuk meg rövid rajzfilmek kíséretében.

Külön értéke az anyagnak, hogy *Fogalomtár* és *Arcképcsarnok* ad lehetőséget az ismeretek elmélyítéséhez. Az előbbiben hatvan hadtörténelmi, építészeti fogalom tömör magyarázatát olvashatjuk (pl. ciszterna, farkasverem, gyilkójáró, ostromszerek, sgraffito), az utóbbiban 120 olyan személy, illetve család főbb adatainak megismerésére van lehetőség, akik a várak építetői, tulajdonosai, sorsuk jeles szereplői voltak.

Az efféle program fontos alapkérdése, hogy sikerül-e egyértelműen meghatározni célját, a megszólított felhasználók körét. Ebből következik ugyanis, hogy milyen mélységben és részletességgel szerepeljenek benne a szakismeretek. A jelen esetben nem céloztak meg egyetlen körülhatárolt feladatot, általános bemutatásra, a témával való első megismerkedésre, az érdeklődés felkeltésére törekedtek az alkotók, s megállapítható, hogy az általános iskolában megszerezhető ismereteket tekintették alapnak. Kétségtelen, hogy a tanulóifjúság szívesen barangol a képernyőn az ismeretlen tájakon, nézi meg a megelevenedő történeteket. Aki kicsit alaposabb megismerésre vágyik, szívesen olvasna viszont a jól megválasztott a képekhez fűződő magyarázatokat az ábrázolás idejéről és témájáról, a rajta látható részletekről, illetve néhány esetben a metszet vagy grafika alkotójáról. Néhol (pl. Detrekő, Beckó) a számos kép mellett viszonylag kevés a szöveg, máshol (pl. Csejte) túlságosan is részletező a történetileg nem igazolható elbeszélés a hírhedt várúrnőről. Örövendetes, hogy több esetben (pl.. Lubló) részle-

tes eligazítást kapunk a hely megközelítéséhez, ez a turisztikai szempont azonban nem jelenik meg következetesen a teljes anyagban.

Magam szívesen kalandoztam e program segítségével a hozzám közel álló tájakon, érdeklődéssel tekintettem körül az általam már bejárt vagy az eddig még nem látott falak között, s a látottak vágyat ébresztettek bennem a virtuálisan meglátogatott korok és a helyek bővebb megismerésére. Talán ez ennek az anyagnak a fő értéke. Egyaránt helye lehet az otthoni számítógépeken és az iskolákban. Történelmi és földrajzi ismereteinket gazdagítja, lehetőséget teremt a felső-magyarországi várak, kastélyok első megközelítésére, hogy azután az alapismeretek birtokában tovább gyarapíthassuk tudásunkat, s talán ahhoz is kedvet kapjunk, hogy a valóságban is bejárjuk ezeket a mondaterező tájakat.

Kováts Dániel

TISZTELT OLVASÓNK!

A Honismereti Szövetség az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2000. évi állampolgári adó 1 %-ából 98 843 forint támogatást kapott. Az összeget elsősorban hagyományörző ifjúsági rendezvényeink megvalósítására, valamint a Honismeret folyóirat megjelenítésére fordítottuk.

Elnökségünk és szerkesztőbizottságunk megköszöni mindazok támogatását, akik egyetértve törekvéseinkkel, felajánlásukkal segítették munkánkat.

Hagyományos feladataink végzése mellett 2002-ben újabb vetélkedő lebonyolítására készülünk. Szervezzük (XXX.) jubileumi Honismereti Akadémiánkat, ifjúsági Honismereti Akadémiánkat, táborainkat, XXX. évfolyamában jelentetjük meg folyóiratunkat.

Mindehhez továbbra is nagy szükségünk van az Ön támogatására. Bízunk abban, hogy úgy dönt, Szövetségünk szándékait, munkáját támogatja, ezért kérjük, az adóhatósághoz 2002-ben beküldendő nyilatkozatán a

HONISMERETI SZÖVETSÉG-et

szíveskedjék megjelölni.

Adószám: 19624947-1-41

Segítő támogatását előre is köszöni

a Honismereti Szövetség

A hagyományos paraszti erdőbirtoklás formái Magyarországon

Az erdő a magyar falvak és városok életében jelentős szerepet játszott, sok település határában természetes közegnek számított, és sokféle módon lehetett hasznára az ott lakó embereknek. A történeti Magyarország területének még a XIX. század végén is 25,5 %-t borította erdő, de ez az arány – a természeti-ökológiai adottságoktól függően – régióként változó. A közép- és magashegységi területeken sokkal nagyobb jelentősége volt az erdőnek, mint a mezőgazdálkodó Alföldön.

Az erdő a bölcsőtől a koporsóig végigkísérte a parasztember mindennapi életét. Az erdős határu falvakban a természetes növénytakaró termésének összegyűjtése, illetve a vadfogás és vadászat révén élelmezési nyersanyagokat biztosított, de az erdőből jutottak tüzelőhöz is. Az állatokat az erdei legelőkön, tisztásokon legeltették, a sertéseket, juhokat a makkos erdők termésén hizlalták, de inséges években a lombtakarmánynak is fontos szerepe volt az állatok táplálásában. A szántóföldek területét az erdők irtása révén növelhették. Fából készült a mezőgazdasági és háztartási eszközök jórésze, s egyes falvak a faeszközök előállítására, a fafaragásra specializálódtak. Az erdőben gazdag tájakon fából készültek a lakóházak és gazdasági épületek, de még az Alföldre is leúszatták az épületfát az Északi- és Keleti-Kárpátok vidékéről.

A paraszti erdőhasználat alapvető kérdése az erdő birtoklásának, jogviszonyainak a feltárása. Ez a kérdés ma is rendkívül időszerű, hiszen az utóbbi években sokan jutottak erdőhöz. Az új erdőbirtokosok számára is sok hasznosítható tapasztalatot jelent a több évszázados paraszti erdőbirtoklási, erdőhasználati gyakorlat. Tanulmányomban saját kutatásaim és a néprajzi szakirodalom alapján a legfontosabb eredményeket próbálom meg röviden összegezni.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítással megszűnt az úrbériség, és a jobbágy az általa művelt föld szabad tulajdonosa lett. Az 1853. március 2-i úrbéri pátens rendelte el az erdőnek a földesúr és a volt úrbéreszek közötti kötelező elkülönítését. A szétválasztást a felállított úrbéri bíróságok intézték, és az 1850–1860-as években zajló perek során községenként megszabták az egy jobbágytelekre jutó erdő mennyiségét.

A volt úrbéreszek közbirtokosságai

A földesúritól különválasztott erdőt nem osztották szét a volt jobbágyok és zsellérek között – hiszen csekély mértékük miatt ezeket különösen fenntartani nem lehetett –, hanem településenként közös kezelésben maradtak és osztatlanul birtokolták. Az így létrejött közbirtokossági erdők használatáról és műveléséről az 1879. évi erdőtörvény XXXI. tc-e rendelkezett, amelyet a XX. században további törvények egészítettek ki. Az erdő- és természetvédelemről szóló 1935. évi IV. tc. az úrbéres erdőkre is kötelezően elrendelte az erdőbirtokossági társulatok alakítását. A már a XIX. század végére megalakult közbirtokosságok szervezeti felépítését és működését központi rendeletek szabályozták, ugyanakkor az egyes szervezetek erdőkezelési gyakorlatát, a faosztás módját nagyban befolyásolták a helyi viszonyok és a korábbi közösségi, földhasználati hagyományok. Kezdetben a közös erdő és legelő ügyeit gyakran együtt intéző szervezetet *úrbéres birtokosságnak*, *úrbéres közbirtokosságnak* nevezték, majd a legeltetési ügyek különválasztásával *erdőbirtokosságnak* működtek. A volt zsellérek több faluban külön közbirtokosságot alakítottak.

A közbirtokosságok révén a korábbi földesúri igazgatás helyett demokratikusabb vezetés honosodott meg a volt úrbéres erdők használatában. Az erdőbirtokosság a községen belül

önálló testületet jelentett, vezetősége és sajátos szervezeti rendje volt. A legfontosabb kérdésekben a tagok közgyűlése döntött. A *vezetőséget, gazdatanácsot, birtokossági tanácsot az elnök irányította, de tagja az erdőgazda vagy erdőbíró, a pénztáros, a jegyző és a választmány*. A közbirtokosságok az erdők felügyeletére *kerülőket, erdőőröket* is alkalmaztak, akiket természetben fizettek.

A közbirtokosság tagjai a közös erdőből az ún. *jog, erdőjog, illetőség* alapján részesedtek. Az erdőjog eredetileg a szántóföldhöz kapcsolódott, vagyis a jobbágyfelszabadítást követő erdő-elkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka arányában járó erdőterületnek a közösből ráeső eszmei értéket jelentette. Az Északi-középhegység falvaiban általában egynyolcad telek (*fél fertál, fél kvárta*) után járt egy erdőjog, de Veszprém megyében egy negyed telek (*fertál*) után kaptak egy illetőséget. Ugyanakkor több faluban a zselléreknek házanként járt egy *zsellérjog*. A gyermekek az erdőjogot a szántófölddel, illetve a birtokkal együtt örökölték, de századunkra már különvált az erdőjog, amit szabadon adhattak-vehettek.

A közös erdő legfontosabb hasznából, az évenként kitermelt fából a tagok joguk arányában részesedtek, a jogosulatlanok pedig csak a szabad gyűjtögetés és a száraz gallyak szedése révén használhatták az erdőt. A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fainak védelme és a fahaszon szétosztása. Erdőik állami kezelés alatt állottak, s az évenként kivágható területet, illetve famennyiséget az erdőfelügyelőségek engedélyezték. Az erdész és a közbirtokosság vezetősége őszt végén jelölte ki az erdészeti üzemterv szerint vágható területet (*nyilas, pagony*) és a vágási módot (*tarvágás, szálalás, gyérités*). A XIX. században a tagok joguk arányában még rendszerint egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk termeltek ki. Ritkításnál és gyéritésnél az állapotuk miatt kiválasztott álló fákat jelölték meg, illetve számozták, és elosztás után az vágta ki, akinek jutott. A faállomány csökkenésével a két világháború közötti években már a legtöbb közbirtokosságban először a tagokkal vagy bérmunkásokkal kivágtatták a tűzifát és egyenlő egységekbe rakva osztották szét.

Mind az erdőterület, mind a lábón álló, illetve kitermelt fa elosztása sorshúzás révén történt. Ez biztosította a titkosságot és a tagság egyenlő esélyét a joga után őt megillető fához. A Dunántúlon *cédulát húztak*, az Északi-középhegység falvaiban *nyílhúzás, fanyilázás* a megnevezése. Ez az ősi elosztási mód a földközösségi határhasználatnak a faosztás gyakorlatában szinte napjainkig élő maradványa. Az osztáskor ott is számozott cédulát húztak, ahol *nyíl* a neve, ugyanakkor a fából készült nyíl emléke is él a Palócföld keleti részén. Az elnök lakásán vagy a községházán tartott nyílhúzás során mindenki annyi cédulát húzott, ahány jog őt megillette. A töredéktulajdonosok többen összeálltak, és nyílhúzás után egymás között osztották el a fát.

Széles körben elterjedt volt a közbirtokossági erdő egy részének vagy a kivágott fának az árverésen való értékesítése. Az így befolyt összeg elsősorban a működési közös költséget fedezte, de a Zempléni-hegységben osztalékot is fizettek a tagoknak erdőjoguk arányában.

Juttatott erdő vagy újbirtok

Az 1945-ös földosztáskor a hegyvidékeken a nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak birtokából a szántóföld mellett vagy helyett erdőt juttattak a rászoruló szegényeknek, nycsaládosoknak. Az új erdőt nem osztották szét, hanem a volt úrbéres birtokosságokhoz hasonlóan kezelték. A működéshez ugyanolyan szervezeteket hoztak létre, s ezeket az Északi-középhegység vidékén *új erdőbirtokosságnak, juttatott erdőnek* nevezték. A fa elosztása azonban már kevés helyen történt sorshúzással, inkább a kivágott és *méterbe* (erdei mértékegység) rakott fát a vezetőség osztotta szét jog alapján.

Közösen vásárolt erdők

A XX. század elejétől az Északi-középhegység több falujára jellemző, de Veszprém megyében is előfordult, hogy a lakosok többen összefogva közösen vásároltak erdőt a falu határában birtokos uradalmaktól. A vásárolt erdőket, legelőket közösen kezelték, az erdő hasznából a vásárlás arányában részesedtek. A közös erdővételre a rossz földművelési adottságok kényszerítették az erdős határu falvak lakosságát, akik a fa eladásából egészítették ki jövedelmüket. A legtöbb erdővásárlás a Zempléni-hegység falvaiban történt az 1910–1930 közötti években. Ekkor 16 *birtokosság, birtok* alakult, amelyeket rendszerint a vásárlási szerződésben

első helyen szereplő gazdáról neveztek el. A fenti szervezetek is a közbirtokosságokhoz hasonlóan működtek. A nagyobbaknak többtagú vezetősége volt, a kisebbekben az *elnök* vagy intézett minden ügyet. A tagok haszna a közös erdőből évente kitermelt fából származott, illetve a legelőket az állattenyésztésben hasznosították.

A II. világháborút követő politikai változások az erdőbirtokossági társulatok életére is kihatottak. 1945-ben a 10 kat. holdnál nagyobb használati illetőségek 10 kat. holdon felüli része a magyar állam tulajdonába került. 1952-ben pedig az erdőbirtokossági erdőket is az állami erdőkhöz csatolva a szervezetek elveszítették önállóságukat, bár ekkor még nem oszlottak fel. Az 1956-os forradalom csak néhány évre állította helyre a közbirtokosságok önállóságát.

1960-ban befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése, és ez az erdőbirtokosságok felszámolásával járt. Az 1961. évi VII. törvénnyel a közös erdők legnagyobb része – az ország teljes erdőállományának 14 %-a – a termelészövetkezetek tulajdonába került.

Az 1989-1990-ben lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulás az erdővel kapcsolatos tulajdonviszonyokat sem hagyta érintetlenül. Az 1994. évi XLIX. törvény szerint megalakult új erdőbirtokossági társulatok működéséről még kevés információval rendelkezünk.

Magánparaszti erdők

A közösségi használatú erdők mellett a paraszti szinten élő kisnemesek és a módosabb gazdák több községben saját tulajdonú és egyéni használatú erdővel is rendelkeztek. Az egykori nemesi közbirtokossági erdők felparcellázása a XIX. század végére sokfelé megtörtént, majd ezeket a paraszti szinten élő tulajdonosok öröklés és vásárlás révén tovább gyarapították. Így egy-egy birtokosnak a falu határában vagy más községben több helyen lehetett erdeje. Különösen gyakori volt a saját tulajdonú erdő a keleti-palóc vidéken, Vas és Zala megyében. A Heves megyei Egerbocson és Tarnaleleszen a nemesi közbirtokosságok erdőinek a felparcellázása után azokat hadak, illetve nagycsaládok szerint mérték ki, majd a nagycsaládok szétválása után apróbb *parcellákra, nyilasokra* osztották. Vásárlás révén a módosabb paraszti rétegek, Amerikába kivándoroltak által küldött pénzből a szegényebbek is erdőhöz jutottak. Több, Gyöngyös környéki falu gazdái a XIX-XX. század fordulóján csoportosan vettek egy-egy nagyobb erdőterületet a község határában, majd egymástól elkülönítve használták.

A magánerdőket a tulajdonosok szerint határjelekkel (karó, földkupac, határfa) választották el egymástól. A saját erdőből a gyerekek a többi birtokhoz hasonlóan örökölték. A tulajdonosok kímélték az erdőt, komoly értéknek, biztonsági tartaléknak tekintették, amiből csak akkor adtak el 1-2 holdnyi területet, ha anyagilag megszorultak. Saját célra csak a satnya, fejlődésben visszamaradt fákat vágták ki. A második világháború után a saját erdő használatát is szabályozták, fát csak az erdőhivatal és a tanács engedélyével vághattak. A nagyobb területű magánerdőket 1945-ben államosították, a kisebbek pedig az 1960-as évek elején a termelészövetkezetek használatába kerültek. A keleti-palóc falvakban azonban még az 1980-as évek végén is voltak kisebb magánerdők.

Peterscsák Tivadar

Irodalom: *Csizmadia Andor*: A falusi közösségek szervezete és működése Magyarországon 1848 és 1944 között. In: Tanulmányok a falusi közösségekről (Szerk.: Csizmadia Andor). Pécs, 1977. 35-53. old.; *Halász Péter*: A közbirtokosság mint hagyományos önkormányzati forma. Honismeret 1991/6. 44-46. old.; *Hegyi Imre*: A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. (Szerk.: Kolossváry Szabolcsné). Bp., 1975. 490-512. old.; *Kollontz Ódön*: Az erdőbirtokosságokkal kapcsolatos jogalkotások története. Az erdő. 1986. 357-361. old.; *Peterscsák Tivadar*: Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII-XIX. század) Debrecen, 1992.; *Uő*: Tradíció és modernizáció a paraszti gazdasági közösségekben In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szerk.: Cseri Miklós-Kósa László-T. Bereczky Ibolya. Szentendre, 2000. 619-636. old.; *Peterscsák Tivadar*: Erdőgazdálkodás. Magyar Néprajz II. Bp., 2001. 208-239. old.

Az 1848/49-es szabadságharc emlékezete

Szigligeti honvédek az 1848/49-es szabadságharcban

A Tapolca környéki településeken 1848. március 19. táján nyertek értesülést a pest-budai forradalomról és a pozsonyi országgyűlési eseményekről. Az elkövetkező hetek egy új korszak kezdetét jelentették Szigliget lakói számára is. A király, V. Ferdinánd által április 11-én szentesített úgynevezett „áprilisi törvények” Magyarország polgári átalakulásának programját öntötték jogi formába. A törvénykönyv rendelkezései értelmében a szigligeti jobbágyság is felszabadultak, mentesülve az úrbéri terhek alól. A megfelelő vagyonnal rendelkezők országgyűlési választók és a nemzetőrség tagjai lettek.

Minderről elsőként a „törvénytárgyalók küldöttségétől” hallottak, akik e napokban – hasonlóan a főszolgabírói vidék többi környékbeli falujához – jártak Szigligeten. A megyei vezetés, az állandó bizottmány két megbízott tiszviselője Dallos György és Mórocz Dániel ismertette az új törvényeket és a legfontosabbakat elmagyarázták az erre a célra összehívott falugyűlésen. Egyben ez az esemény volt az első konkrét epizódja 1848/49 helyi krónikájának.

Az „áprilisi törvények” ünnepélyes kihirdetésére május 8-án került sor Zalaegerszegen. A szigligetiek képviselői – hasonlóan Zala vármegye tapolcai járásának minden nemesi és nem nemesi községéhez – meghívást kaptak e népképviselői gyűlésre, Zala főjegyzőjétől Tuboly Mihálytól. A törvénykönyv V. cikkelye értelmében hatvanhat falubeli felnőtt férfi kapta meg az országgyűlési választói jogot. Közülük, születési előjogon Puthéány báró és még három nemes (Kapitány József, Péter Imre és Szabó Ferenc) már 1848 előtt is rendelkezett ezzel a joggal.

Trappon János elemi iskolai tanító mint értelmiségi, vagyoni előfeltételektől függetlenül megkapta a választójogot. Évi száz pengőforintos jövedelme alapján Dornai Ferenc, László Gáspár és Talián István, 2/4 teleknyi földje (kb. 10 hold) után pedig Marton István, Sóstai Imre és Szabó István lett választó. 3 telek földterülettel (kb. 5 hold) ötvenöt újdonsült választó rendelkezett. A törvényi előírások szerinti vizsgálatot és a választói névjegyzék elkészítését 1848. május 31-én végezte el a három tapolcai kiküldött összeíró: Malatinszky Ferenc egykori főszolgabíró, Mezriczky Péter és Kovács Márton tapolcai patikus, ekkor már egyben nemzetőr főhadnagy. Az első népképviselői követválasztás június 23-án történt az 5. zalai (tapolcai) választókerületben. Ezután báró Puthéány József aratott győzelmet, maga mögé utasítva ellenfelét Mórocz Dánielt.

Ugyanők hajtották végre a XXII. törvénycikk nyomán nemzetőri vizsgálatra kötelezett szigligetiek lajstromba vételét. Eszerint minden büntetlen előéletű, egészséges, megfelelő vagyonnal bíró, 20-25 év közötti férfi besorozásra került a község nemzetőrsztagába. A hatvanhárom nemzetőr a Zala vármegyei nemzetőrezred tapolcai járási nemzetőrszázalójának a 7. gyalogszázadába lett beosztva. A század parancsnoka a gyulakeszi hercegi uradalmi gyulai Gaál Bertalan nemzetőr kapitány, helyettese pedig Ádám Antal főhadnagy volt. E csapattestbe tartozott Badacsonytomaj ötvenkilenc, Badacsonytördemic ötvennégy és Gyulakeszi száz-tizenhat nemzetőre is.

A századot, a járási zászlóalj részeként július elején táborig szolgálatra parancsolták a horvát-magyar határszélre. Négyheti váltásban más nemzetőr-, honvéd- és sorgyalozegredi alakzatokkal részt vettek a Mura folyó vonalának védelmében. Szeptember 11. után ott voltak a Jellasics elleni harcokban, majd 1848 késő őszén hazatértek.

Az időközben megindult honvédségi újoncozások során hat volt szigligeti nemzetőr került a honvédseregbe. A húsz éves Nagy Imre önként csapott fel katonának, míg öt társát – a húsz éves ifjú Kovács Józsefet, Szabó Antalt, Talián Antalt, Varga Györgyöt és a huszonhat éves Tóth Mihályt – besorozták. Összesen tizennyolc szigligeti ifjú került a honvédseregbe. Közülük Talián György ért el legénységi rendfokozatot, aki az 56. (keszthelyi) honvédzászlóalj őrzővezetője lett. A szigligeti honvédek a különféle csapattestek katonáiként harcoltak. Talián őrzővezetőn kívül még egy fő szolgált az 56. honvédzászlóaljban. A másik zalai legénységű alaku-

lat a 47. (zalai önkéntes) zászlóalj volt, ahová három falubeli vonult be. Egy honvéd szolgált a 7. (szombathelyi) zászlóaljban is. De távolabbi székhelyű és újoncozási körzetű csapatokban is megtalálhatók voltak a szigligetiek. Ilyen volt az 51., a 66. és a 71. honvédzászlóalj. 51-eseket a Baranyai önkéntes nemzetőrzászlóaljból szervezték Sziklai János, majd Molnár Károly őrnagyok parancsnoksága alatt. A zászlóalj mint Friedrich Eder tábornok észéki várőrségének része esett hadifogságba 1848. december közepén. A 66. honvédzászlóaljat a Pest megyei 1. önkéntes nemzetőr zászlóaljból hozták létre, Gózon Lajos őrnagy irányítása mellett. A VII. hadtestben harcoltak a főhadiszíntéren Gáspár András ezredes parancsnoksága alatt. A 71. zászlóaljat a Pesti 2. önkéntes zászlóaljból alakították Jakusz Imre őrnaggyal az élen. A VIII. hadtest kötelékében mint a komáromi várőrség egyik alakulata teljesítettek szolgálatot.

A szigligeti honvédek közül két fő halt hősi halált a szabadságharc csatáiban. Egyikük a már említett Talián Antal, aki Budán a vár 1849. májusi ostromakor esett el. A másik hősi halott Varga György honvéd, akiről nem ismeretes, hogy melyik ütközetben vesztette életét. Három katona: Kovács József (7. honvédzászlóalj), Szakács János (51. honvédzászlóalj) és Varga János (47. honvédzászlóalj) közlegények sebesülten tértek haza a szabadságharcból. További három szigligeti honvédnek szintén nem volt szerencséje. A függetlenségi harc bukása után a Zalaegerszegen működő császári hadbíróság büntetésből Hidasy Józsefet, Jánka Györgyöt és Takács Józsefet kényszerosorozásra ítélte, akik ismeretlen ideig falujuktól távoli osztrák és olasz tartományokban voltak kénytelenek folytatni katonai szolgálatukat, de már mint a császári sereg kövívizei.

Hangodi László

Az apátfalvi plébános jelentése 1849 januárjából

A Csongrád megyei Apátfalva a középkortól kezdve a Csanádi püspökség része volt. A török idők után a terület katolikusainak lelki gondozását a makói ferencesek látták el. Apátfalva 1732-ben lett önálló plébánia. Szent Mihálynak szentelt temploma 1754 és 1757 között, plébániaépülete 1801-ben épült. A Szeged-Csanádi Püspöki Levéltárban található egy jelentés 1849-ből, amely Apátfalva helyzetéről számol be a magyar szabadságharc idején. Apátfalva történetét nemrég Tóth Ferenc foglalta össze önálló kötetben, amely a *Száz magyar falu könyvesháza* sorozatban jelent meg 2000-ben. Tóth Ferenc leírja, hogy a község az 1848/49-es eseményeket baj nélkül vészelte át.¹ A szerbek támadásától tartva azonban az Országos Honvédelmi Bizottmány elrendelte a marosi átkelők őrzését. Apátfalvát 1849. február 4-én az osztrák–szerb erők támadása fenyegette, ugyanis a felkelők elfoglalták Magyarcsanakot.² Apátfalva védelmére a makói nemzetőrséget mozgósították, akiknek megjelenése visszavonulásra készítette az ellenséget.

Az alábbiakban Horváth Mihály tiszteletbeli kanonok, apátfalvi plébános jelentését adjuk közre – megőrizve az eredeti írásmódot és központosítást. Előtte azonban vázoljuk az apátfalvi plébános, s a szövegben szereplő Amend Frigyes tordai plébános életútját, az egyházmegyei források alapján. Amend Frigyes (neve Ámend alakban is előfordul) 1802-ben született, 1825-ben szentelték pappá. 1829-től Tordán szolgált előbb adminisztrátori, majd plébánosi kinevezéssel. 1861-től kiegészítő esperesként (vice-archidiaconus surrogatus) tevékenykedett.³ 1874-ben nyugdíjba vonult, s a Szent József-alap évjárdékéből élt a Békés megyei Szarvason.⁴

¹ Tóth Ferenc: Apátfalva (Szerk.: Blazovich László) *Száz magyar falu könyvesháza*. 2000. 19. old.

² A délvidéki szerb mozgalomról átfogó képet adnak a következő munkák: *Olchváry Ödön*: A magyar függetlenségi harc 1848/49-ben a Délvidéken. Bp., 1902.; *Thim József*: A magyarországi 1848/49-iki szerb felkelés története. Bp., 1940.

³ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini 1863. Temesvári, 1863. 110. és 183. old.

⁴ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini 1877. Temesvári, 1877. 175. old.

Az egyházmegyei évkönyvek 1877-ben említik utoljára. Valószínűleg 1877 és 1880 között halt meg.

Horváth Mihály⁵ 1789-ben született, s 1811-ben vette fel a papság szentségét. 1813-tól Pécskán, 1814-től Kisjenőn, 1817-től Kiszomboron, 1835-től Apátfalván szolgált plébánosként. 1831-ben egyházmegyei szentszéki bíróvá, később tiszteletbeli kanonokká nevezték ki.⁶ 1865-ben hunyt el. Horváth plébános feljegyzéseit (valószínűleg az apátfalvi római katolikus plébánia Historia Domusát) Tóth Ferenc is felhasználta könyve egyik forrásaként, s az 1848/49-es események rövid bemutatásakor hivatkozik is rá. Az 1849. január 28-án, Apátfalván kelt levelet a Makón székelő⁷ püspöki helynökségnek – helynök: Róka József ((1790–1858) – címezték.

*Nagyságos és Főtisztelendő Püspöki Helynök Úr!*⁸

Plébánusi kötelességeim közé számítom a Püspöki kormányt hivatalosan tudósítani mindenről, mi plébániámban figyelemre méltóbb történik. Ezen okból vagyonn szerentsém Nagyságodat értesíteni azon szív rázó eseményről, hogy e folyó év, és hó 20dik napján kezdettek Apátfalva helységébe – minden elhozott bútorokkal, és marháikkal együtt bévonulni, és itt a Rátzok, és Szerbek üldözése ellen menedéket keresni: Torda, Kis Orosz, Magyar Czerna, Tóba, Magyar Szent Márton, Aurelház, Tamásfalva, Lukátsfalva, Itebő, Nagy Betskerek, Kikinda, Beodra, 's több Torontál Megyei Magyar ajakú lakosok, kik között előkelők is vagynak, nevezetesen Amend Frigyes Tordai Plébánus Úr is. Az 562 házból álló Apátfalva helysége mint egy 6000 léleknek adhatott lakást, a többiek pedig innen Csanád Vármegye egyéb helységeibe, sőt Békés, és Csongrád vidékeire is már elvonultak.

Egyébaránt tapasztalt kegyességébe ajánlott, mély tisztelettel vagyok Nagyságodnak

Apátfalván, 28. Januari 1849.

*Krisztusban alázatos rokona
Horváth Mihály tiszt. Kanonok
Apátfalvi Plébánus*

A fenti sorokból megtudjuk, hogy Apátfalvát 1848/49-ben ugyan elkerülték a hadműveletek, a falu népe mégis részt vett a magyar szabadságharcban. Apátfalván hatezer délvidéki, a szerb felkelők elől menekülő magyar nemzetiségű lakos talált menedéket és ideiglenes ott-hont 1849 januárjában.

Miklós Péter

*Gyalogos és lovaskatona
tükrösön. Malonyay nyomán.*

⁵ Nem azonos és adataink szerint nem is állt rokonságban a főpap-politikus Horváth Mihállyal (1809–1878). Utóbbi váci egyházmegyei pap volt, majd választott csanádi püspök, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, történetirő.

⁶ Schematismus cleri dioecesis Csanadiensis pro anno domini 1863. Temesvári, 1863. 25. és 192. old.

⁷ A Csanádi egyházmegye 1848 októberében, Temesvár osztrák bevétele után kettészakadt. A császáriak által megszállt részt dr. Fábry Ignác (1792–1867) címzetes püspök vezette Temesvárról, a magyar kormány fennhatósága alatti területeket pedig Róka József kanonok kormányozta Makóról. A csanádi egyházmegye forradalom és szabadságharc alatti történetéről: Kováts Sándor: A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908.; Juhász Kálmán: A csanádi egyházmegye 1848/49-ben. Sajtó alá rendezte: Lotz Antal. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI. Szeged, 1994.; Varsányi Péter István: „Szívünk legtisztább sugallata szerint” Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. Szeged, 1999. 3. sz.

⁸ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Apátfalva, 188. sz.

A mi szabadságunkért – a ti szabadságotokért!

A szabadságharc lengyel légiója

Az immáron ezeregyszáz éves lengyel–magyar barátság legfőbb megtestesítői – már történelmi okok miatt is – minden korban a katonák voltak. Egyikőjük Józef Wysocki tábornok, fényes emlékezetű szabadságharcunk legendás hírű Lengyel Légiónak parancsnoka.

Wysocki lengyel kismemes családban született 1809-ben, Tulczyn közelében. Az akkoriban igen jó nevű Krnemienieck-i gimnázium kitűnőrendű tanulója volt, aki az érettségi letétele után (1828-ban) belépett a Lengyel Királyság hadseregébe. A lengyel szabadságharcot (1830–1831) egy röppentyűs ütegben küzdötte végig. Érdemeiért főhadnaggyá léptették elő, s megkapta az 1792-ben alapított és a mai napig is a legrangosabb lengyel katonai kitüntetést, a *Virtuti Militari* tisztikeresztjét. A szabadságharc elbukása után – mint a legtöbb lengyel tiszt – ő is emigrálni kényszerült. Franciaországban telepedett le.

A lengyel hazafiaknak – így Wysockinak is – 1848-ban nyílt újra alkalmuk fegyvert fogni a szabadságért. Az önvédelmi harcra kényszerített Magyarországon a fiatal honvédseregnek égetően szüksége volt képzett, harctéri tapasztalatokkal rendelkező tisztekre. A Lengyel Légiónak először az 1834 óta hazánkban élő Jerzy Bucharin alezredes vetette fel Kossuthnak, felhívva a figyelmét arra, hogy az emigrációban élő lengyel katonákat meg lehet nyerni a magyar ügynek. Így és akkor került magyar földre Józef Wysocki is, akit Kossuth kinevezett a Lengyel Légiónak parancsnokának és aki eredményes működése alapján fél év múltán tábornok lett.

A megalakult – s akkor még csak két századból álló – Légiónak zászlószentelésére 1848. november 25. napján déli 12 órakor került sor a budapesti Nemzeti Múzeum kertjében. A zászlóanya Ruttkay Józsefné Kossuth Lujza, a kormányzó húga volt. A zászlószentelés után az alakulat elindult Arad felé, ahol hamarosan átesett a tűzkeresztségen. Egyidejűleg más lengyel tisztek – mint a már említett Bucharin alezredes is – elkezdték a további önkéntesek toborzását. W³adys³aw Thornicki alezredes ulánus egységeket, Henryk Rembowski őrnagy vadász-századot, Hypolit □óltowski százados gyalogos századokat, W³adys³aw Englert százados pedig tüzérezetet állított fel és képzett ki.

Kezdetben különböző honvédelmi alakulatokhoz beosztva harcoltak, általános elismertséget aratva. A magyar kormány ezután határozott egyesítésükről. 1849 elejére az Északi Hadsereg seregrészeként működő Lengyel Légiónak létszáma meghaladta a 3300 főt.

A magyar honvédség sikeres tavaszi hadjáratának valamennyi ütközetében ott jeleskedett a Lengyel Légiónak. Együtt küzdöttek és hullatták vérüket a mieinkkel. Sokszor, sokhelyütt nézték érdeklődéssel a helyi lakosok az érdekes, négyyszögletes formájú sapkát – a rogiatywkát – viselő, számukra érthetetlen nyelven beszélő lengyel katonákat, honvédeink hű fegyvertársait.

A március 5-i – mondhatni minden szempontból fontos –, Damjanich vezette ütközetben, Szolnok bevételénél jelentős szerep jutott osztályrészükül. Nemcsak a gyalogságnak, hanem a gróf W³adys³aw Poniński főhadnagy által parancsnokolt, mintegy 120 főt számláló ulánus-századnak is, akik bátor rohammal szétverték a Tisza hídját védelmező császári hadosztályt, miközben öt ágyút is zsákmányoltak. (Poniński a császári hadsereg hivatásos tisztje volt, a szabadságharc kitörése után ajánlotta fel kardját a magyaroknak. Többször kitüntették, a fegyverletétel idején már alezredes. Később az olasz hadseregben az altábornagyi rendfokozatig vitte.)

A hatvani ütközetben (április 2-án) a Légiónak futamítja meg Schlick császári tábornok seregét, majd a tápióbicskei csata következik, április 4-én. Jellasics katonái ellen intéznek sikeres rohamot a Tápió hídjáért folyó harcban. Innen Nagykátára vonulnak, ahol a község lakossága nagy szeretettel fogadja és látja el őket. Egnapi pihenő után az isaszegi csatában csodálható meg újra a bátorságuk, amikor is kemény küzdelemben szorítják ki a falu környéki erdőből a szakadatlanul tüzelő császári gyalogságot, biztosítva manőverükkel a magyar tüzéséget.

Meg sem állnak Gödöllőig, ahol egy kurta pihenés után az egész sereg elvonult Kossuth előtt, aki kalaplevéve fogadta a Lengyel Légió díszelgését.

A harc folyt tovább. Április 10-e a váci csata napja. A két testvérnemzet fiai váll-váll mellett küzdve tisztítják meg a várost az ellenségtől. Vácról – a harci érintkezést folyamatosan fenntartva – Ipolyságon, majd Léván át vezetett a Légió útja a Garamhoz. A nagysallói ütközetben fergeteges szuronyrohammal vetik ki állásaikból és kényszerítik megfutamodásra a túlerőben lévő császáriakat. A tavaszi hadjárat utolsó csatája Komárom felmentése, ahol szintén jelentős szerep jutott a lengyel fegyvereknek. Komárom bevétele után terjesztette fel Görgey Wysockit kitüntetésre és tábornoki előléptetésre, amit a magyar kormány teljesített is.

Az orosz betörés után, honvédeinkkel együtt sokszor csapnak össze a muszkákkal. Ezen összecsapások legjelentősebbike (július 20-án) a Tura menti, ahol a lengyel ulánusok mőresre tanítják a kozákokat. De a túlerő, az túlerő! Még részt vesznek (augusztus 9-én) a temesvári csatában, de azután Világosnál bevégeztetett. A Lengyel Légió katonáinak nagy része török földre vonult, emigrációba. Wysocki tábornok, a szabadságharc egyik legjelesebb túlélője Párizsba került, s ott is halt meg 1873. december 31-én.

*

A szabadságharc mély, kitörölhetetlen nyomot hagyott nemzetünk lelkében. Az akkori hőstettek mára legendává nemesültek. Emlékművek sora jelzi napjaikban is az utódok elismerését, háláját.

A Lengyel Légiónak két emlékműve is van Budapesten. Az egyik a Múzeum Kertben áll, ott, ahol annak idején a Légió zászlószentelése történt. Józef Wysocki határozott arcvonású, keménytekintetű mellszobrát Hanna Danilewicz szobrászművész alkotta meg, s Varsó városának nagylelkű ajándékként került hozzánk. Felavatása (1977-ben) 1848-as zászlóval felvonuló honvéd díszegység tiszteletadásá mellett történt.

A másik emlékmű a Népligetben álló legionista szobor, Farkas Béla szobrászművész munkája. Felirata önmagáért beszél: „A SZABADSÁGHARC ÉS A VILÁGHÁBORÚ LENGYEL LÉGIÓI EMLÉKÉRE ÁLLÍTOTTA 1934-BEN A MAGYAR KEGYELET”.

*

A március 15-i megemlékezések sorába minden bizonnyal beleférne egy ünnepség mindkét szobor előtt. Szép gesztus lenne a ma honvédeitől, ha tisztelgésül meghajtanák ott a magyar hadizászlót, s a rég porladó egykori fegyvertársak emlékére a kürtös elfűjné a Takarodót.

Kondor Endre

Szarokürt részlete, XIX. század vége.
Selmeczi Kovács Attila nyomán.

SORSKÉRDÉSEK

Süllyedő szigetek

A Kárpát-medence magyar szórványairól

A Kárpát-medence süllyedő szigetei a szórványok. Szigetek, melyeket egyre nyaldos, majd elnyel a tenger. Foltok az óceánra növekvő tengerben. Elmúlás-foltok, bolygó-bolyongó embersorsok szigetei, egy „hajdan erős nemzet” maradék-foltjai. Otthon-foltok, lélek foltok, a mi hajdani ottlétünk víz alá süllyedő emlékei. Eltűnőben levő tanúink a nagy-nagy idegenségben. Ahol elidegenedik a táj, elidegenednek az arcok, s idegenedik el a szó. Gyermekéj játszanak itt is a porban, a fák hűvösében, vizek folydogálnak itt is a kapuk előtt, a kertek végében, apró kis hidak ívelnek át itt is a sáncok fölött. Ismerősek az udvarok is. Elöl töltéses vagy tornácos-fundamentumos ház, rendszerint meredeken, keskenyebb végével nézőn-tekintőn az utcára, szemben vele egy kisebb épület, a nyári konyha, a kettő között a hátrafele nyújtózzkodó udvar, oldalt tyúkókkal, kukoricát tartó görékkal. Aztán lezárják a telket a hatalmas csűrök, s velük egybeépülve, vagy különállón: az istállók. A hajdan kopárföldű, az élet lüktetéséről tanúskodó udvarokat belepi a csend füve, melyben még csirkék, tyúkok legelésznek, szürke föld-foltokat kaparászva a tenyészet zöld birodalmaiban. A csűr mögött veteményes kert. Kert muroknak, hagymának, salátának, karalábénak, zellernek és petrezselyemnek. Paprikának és paradicsomnak. Kert babbal és borsóval, egy kevés krumplival – hogy mielőtt a végső betakarodás elkezdődne, legyen új burgonya az asztalokra –, legyen párolgó illatú leves a tányérokban, legyen friss erő az elmenő vagy induló életekben. Néhol a marhák is ott bögnék, mint hajdan, amikor még jobban lüktetett itt az élet. A szekerek is ott vannak a színek alatt, a csűrök gádorjában. Vagy – modern kor, modern élet – traktorok is állnak itt-ott az udvarokon. Néhol még friss illatot is hordoz, lenget a szél, az élet illatát, a tavasz illatát. Ez az illat lengi be az EGÉSZET! A falut, a falvakat, a napfény-hintette utcájú városokat, ahol zajlik, lüktet a lét, emberek jönnek-mennek, szembebólintanak, lassítanak majd gyorsítanak, s ki-ki megy tovább a maga útján. Emberek élnek itt az életüket, élnek be a tájat, lakják az új arcot öltött otthonokat. Emberek, barátaink, ismerőseink, szomszédaink, jótevőink, és van úgy is: ellenségeink. Emberek, sírók és nevetők, kérők és adók. De: mások. „Más nép, másfajta raj. Másként ejtik a szót, Fejükön másképp tapad a haj”. Vagy: „Idegenyek, idegenyek, / Be megettetek ingemet. / Idegenyek jók nem rosszak, / Met szemembe szépen szólnak. / Met szemembe szépen szólnak.” És más a szó az ajkukon. Ha gyermekkialtás tör át a levegőn – mert az egyre kevesebb mindenütt, ritkul már a jövővényeknél is – az így hangzik, hogy: mama, matyuska vagy Mutter! És az, hogy: édesanyám, csak alig, vagy már nem is hallatszik. Mert azokon a portákon, ahol hallatszatlan, öregek élnek. Öregek, asszonyok meghajlott derékka, férfiak botra támaszkodón. S amikor kiállnak a kapuba és szemlélik a tájat, melyben ott ködlik az ő édesanyjuk, édesapjuk arca is, legfennebb azt sóhajtyák: be más volt akkor! Be más volt akkor, amikor még csikorgó kerekű szekerek verték fel az utak porát. Amikor még megszokott mederben zajlott itt a mindennapi élet. Amikor még . Amikor még. Mert: egy folyamat testesedik meg bennük. Egy folyamat, mely elmenésre szólít. Egy folyamat, melynek volt kezdete és van vége. És: Ók a vég! A pillanatnyi vég! És van, ahol már ők a végső vég! Társaik az emlékezésben, emlékeztetésben a templomok. Sokszor hatalmasak, ijesztően nagyok ahhoz mérten, hogy ők milyen kevesen vannak. A gyéren beült templomok. Vagy a már be sem ült templomok. A kiüresedett-tek, élmúltak. Vagy: a féloldalasak. Mert olyan is van, féloldalas, félszárnyú, szegett szárnyú templom. Például sok felvidéki településen csak egyik padosorát ülik be a megfogyatkozott, megcsappant számú hívők a falu kálvinista istenházának. A másik padosor mindig üres. Az a rész az elmenteké. Az elüldözöttéké, erőszakkal kitelepítettéké. Akik már csak emlékeikben élnek itt. S akiknek már csak az emlékeik szállnak ide. Figyelmeztetőn, hogy nem egészen természetes volt ez a folyamat, melynek ők itt a szomorú túlélői, szenvedői. Nem „maguktól” alakultak így a dolgok. Oltzakadítón a XII. században emelt román kori templom kertjében egy fekete márványoszlop is figyelmeztet erre. Vagy az egykori fejedelmi város, Gyulafehérvár közelében, Magyarigénben is. Márványoszlopok teleírva nevekkel. Néhai emberek nevével, akik itt éltek, akik itt dicsérték valamikor az Urat, itt énekeltek és imádkoztak, és akiknek nem családi sírdombok alatt nyugszanak földi porhüvelyek. És haláluk sem volt természetes. Büntelenül

haltak meg, az oktalan erőszak áldozataiként. És: az ő haláluk is felelet arra, hogy miért ürültek ki a templomban a széksorok. És hogy miért kongnak a falak, miért némultak, némulnak el a harangok annyifelé. S hogy miért sziget a sziget, s miért süllyed, miért merül el az idegenek tengerében.

Vízmosott partú szigetek, vergődő bolygók, zátonyokra futott hajók, lélekvesztő csónakok a tenger hullámzásában. Köznapi szóval: szórványok. S még van élet, életek kapaszkodnak itt, életek felénk tekintő arccal, várakozón, reménykedően, visszatekintő mosolygással. Szórványmagyarok. Mintegy másfélmillió ember. Másfélmillió nemzettársunk.

Idegenek közt

Itt születünk, itt szoktunk meg. Nem úgy van, mint nagy magyar faluban. Itt vegyes minden. Úgy szoktuk meg, nem volt, hogy külön legyenek a magyarok, s külön a románok. Együtt voltunk mind! (Csonkáné Székely Berta, Légen/E/)*

Mind román itt a környékben. Van pár falu, van Szava, van Pete, ott tiszta románság, még egy magyar sincsen. Van Ambus, Mureseni, úgy mondják mostan, ott tiszta román falu. Szaván van 9 család magyar. Mind idetart a községhez. Kilenc család, templomba járnak öten-hatan. Voltam ott a pappal sokszor, mikor presbiter voltam. Beszéltek mind... Anyámnak a testvére Szavába volt, ott lakott Szavában. Mentem oda hozzájuk gyermekkoromban, két-három napig. Csak egy gyermeke volt ott, az is meghalt az idén. S akik maradtak ott, a bátyáim gyermekei, azok már elkorcsosodtak. A fiú vett román leányt, a leány ment román fiúhoz. Vagy két család van, amelyik rendes család. A kurátor, s még egy. Más irány, Pete, Ambuda – tiszta román faluk – s akkor be Szavába... Még volna egy falu. Baát. Ott sincs magyar egyáltalán. Csak Szavában vannak még páran. Fodor, a kurátor, túl van a hatvan éven az is. A felesége tőlünk való. (Menyhárt Mihály, 1924. Magyarpalatka/E/)

Nálunk románság van mind. Ha vettem volna román feleséget, kellett volna beszéljek csak románul. Én mikor kicsi voltam, tudtam nagyon jól magyarul, lehet mondani, nem is tudtam románul. Azután nőtem, jött a háború, nem volt szabad beszélni, sokat felejtettem. (Szakács János, Gyeke/E/)

Nehezen találtuk meg a magyarságunkat. Ezek nem valami jó emberek itt a faluban. Hány-szor mondják: duceti in Ugaria! Menjetek Magyarországra. De már itt csináltunk házat. A cukorgyárban dolgoztam, osztán idejöttem... Egy kicsit nehéz magyarnak lenni itt. Kicsit felhányják, hogy miért vagy az, ami vagy. (Szabó Árpád, Gezse /E/)

Hogy sorvadunk? Hát istenem, uram, változik a társadalom, változik az élet. Ezek az óriási házak épülnek, itt laknak emberek, hát nem lehet, hogy én most ne beszéljek evvel, ne beszéljek avval, s akkor az állások is, a szülők, végtére... Kollégákkal... És szerbül ment minden, hát az már automatikusan vele megy. (Kozma Enikő, Nagybecskerek /V/)

Ők magyar iskolába nem jártak egyáltalán, óvodába is románba jártak, mi tanítottuk meg írni, olvasni. Most már elég szépen beszélnek. De tiszta magyar körzetben észrevevődik, hogy nem beszélnek azon a fokon a magyar nyelvet. A leányka Gyulafehérváron van, a fiú Medgyesen. Az egész egyetemen ő magyar, és még van egy. Ők dupla keserűséggel érzik a magyarságukat. A magyar környezetben le vannak nézve, mert nem tudnak igazán jól magyarul. A románoknál fordítva, ott meg azért nem szeretik őket, hogy magyarok. (Zöld Jánosné Szép Gizella, Kissármás/E/)

Még az 50-es években, a 60-as évek elején Zólyomban és Besztercebányán tartott édesapám református istentiszteletet. Már kisszámúak voltak a gyülekezetek. Amíg 2-3 ember volt, addig ez tartott. Északabbi városokból is voltak magyar lakosok. Eleve kevesen voltak ezekben a városokban. A német ajkú „hungarusok”, kiket nem telepítettek ki, mert a németek közül is nagyon sokat kitelepítettek, azok fokozatosan asszimilálódtak. Gyorsabban, mint a magyarok. (Böszörményi István, Losonc/F/)

Én Zsolnán voltam katona. Akkor ott még sokan beszéltek magyarul, vasutaknál csak magyarok dolgoztak, a vasutas magyar volt, a hivatalnokok magyarok voltak. Ezeknek a leszámazottai beszéltek magyarul. De ez azóta elsorvadt. Úgy volt Besztercebányán, Selmecebányán. A hivatalnokok magyarok voltak, államfordulat után még beszélték a magyar nyelvet, de mindig kevesebben, mindig kevesebben. A hivatalokból kiszorultak, eltűntek a magyarok. Máma nem hallani magyar szót arrafelé sehol. (Csető Dávid, Garamszentgyörgy/F/)

* E = Erdély, F = Felvidék, H = Horvátország, K = Kárpátalja, Ó = Órvidék, Sl = Szlovénia, V = Vajdaság

A szomszéd falukban? Forróban nincs magyar egyáltalán, az tiszta román falu. Sülében is vannak magyarok. Kevés, vagy hat vagy nyolc család. Hariiban összevissza 15 család, de fiatalabbak kevesen. Hari szomszédos a vásárhelyi megyével. Itt van Káptalan, melyik szomszédos, ott tiszta románság van. Akkor Csúcs, Koppánd. Ez a kettő, ahol még vannak magyarok. (Fekete Józsefné Szász Rebeka, Hari/E/)

A többszomszédokban mindenképpen nagyobbak az esélyek a fennmaradásra. Horvátországi szlovák nyelvű magyarság mindig lesz valamennyi, de elkerülhetetlenül nagy az asszimiláció. A magyarok demográfiai helyzete a háború előttihez mérten drasztikus. (Ranogajecné Komor Mária, Zággráb/H/)

Amikor a mostani szlovák tudósok arról beszélnek, hogy folyt itt a magyarosítás, csak úgy beszélnek. Én egyetlen egy községet sem ismerek, amelyek elmagyarosodott volna. Én csak olyan községeket ismerek, amelyek elszlovákosodtak. De ezt konkrétan ismerem, ezt biztosan tudom, tudom bizonyítani is. De hogy elmagyarosodott volna egy is, arról én nem tudok. Az nincs sehol. Hogy valamikor ezer évvel ezelőtt? De akkor még nem volt szlovákság sem. A múlt évszázadig senki nem tudott arról, hogy van szlovák nemzet. Szlovákiát Massaryk fedezte fel. Addig a világ nem tudott arról, hogy van Szlovénia. Szlovákia. (Kostyánszky Dániel, Beszter/F/)

Itt a mi vidékünkön kevesen voltak, néhány magyar község volt, Alsóór, Felsőór, Sziget, Pula. Mik arra fele keveset voltunk. Szombathely csaknem lépésre volt. Osztán Németújvárra. S közel volt Stájerországban Hartperin. Az is egy kereskedelmi város volt, gyára volt, sok anyagot hordtunk onnan, nem is volt messzi, 18 km. Amikor gyermekek voltunk, Felsőór 80%-ban magyar volt. Az evangélikusok azok németek voltak. Osztán vegyes házasságok is kerültek. Abban az időben a katolikuság volt, akkor a reformátusság, s az ágostoni evangélikusok. (Fülöp Lajos, Felsőór/Ő/)

Nyitrán 2 % magyar van, tiszta szlovák városnak is vehető. Nyitragerencsér magyar falu ugyan, de nincs más iskolája. Ugyanez van Csitáron is, amelyik szintén magyar falu, ha csak a népdalainkra megyünk vissza. Aztán Pográny, Zsére, Kolony. Ott többen vagyunk. Gimesen a lakosság 50%-a szlovák nemzetiségűnek vallja magát. Néder és Gimeskosztolány ezek tiszta szlovák faluk, s a kettő határán ott található Bars, amely magyar falu ugyan a lakosságát tekintve, de a lakosság átlagéletkora lassan nyugdíjkorhatár. Nagyon kevés a fiatal, azok városokba költöznek, ahol másképpen kezdődik az asszimiláció. Égerszeg és Vicsápatájin az öregeken kívül senki nem beszél magyarul (Földessy László, Zsére/F/)

Sajkás vidéke kompakt szlávok. Még vannak kis szigetecskék, de már nem a legifjabbaknál, hanem a közép is idősebb nemzedéknél. Kolyón is vannak magyarok, de már könnyebben megy neki a szerb mint a magyar. Tanító kartárs is volt, nehezen szólal meg magyarul, mert szerb tanítóképzőt végzett, de hát magyar, János és nehezen beszél. Akkor Sajkás, lassan-lassan azért elszívárognak. Lok vegyes volt, azt hiszem már csak nyelvápolás van. Titelen is csak nyelvápolás. Akkor Sajkásról többen átjöttek ide. Lukácsék sajkásiak. Kátyon is vannak. Még ezelőtt 8-10 évvel még volt ott alsó tagozat, de már nincs. Felső tagozat már 53-ban sem volt. Mi Kátyon voltunk tanítók, 54 gyereket tanítottunk az 52/53-as tanévben. Kovlyonon ott már nem volt, Sajkás már nem volt. Titelen volt, akkor még volt magyar tagozat. Most már nincs ott sem. (Milánovics Tibor, Budiszava/V/)

Asszonynepe. Egy lélek van vagy kettő. Román iskola sincs. Ezek a mezőségi jellegű települések, amelyek el vannak vágva a világtól, nincs útjuk, elmentek a fiatalok, az öregek meghaltak. Az állami adminisztráció mindinkább kivonult ezekből falvakból. Központosítottak, hét-nyolc falu tartozik egy tanácshoz. Egy-két gyerek. A magyarság számára elveszett. Vadverem. Szorgalmas nép rakja. A fiatalok nincs hova menjenek. Ezek a félreeső, elzárt tájakon a gyülekezettek fokozatosan meg fognak szűnni. Elveszít, amit megtanult. Az emlékek maradt. Aztán ott van Magyarigen. Gáld. Egy félkör. Ebben a félkörben van. Rossz állapotban volt a hatvanas évek derekán, s mikor az állam adott a templomokra pénzt, templomot helyreállították. Szentbenedek. Sárdon is van még vagy 15 lélek. Lehet beszélni ott az öreg tanító bácsival, gondnokkal, öregember. Egy-két család van ott még fiatalabb, papírforma szerint, gyakorlatilag bent élnek Gyulafehérváron. A többi községben esetleg véletlenül van még egy-két magyar. Kapud kisközség, lassan elcigányosodik, a románok-magyarok kihalnak belőle. (Örvösi István, Tövis/E/)

Az enyészet birodalmai

Falvak, falvak, falvak. És városok! A magyar-pusztulás színhelyei. Elnyelő föld, szétterpeszkedő, hatalmas magyar temető. Mindenütt más, és mindenütt ugyanaz. A magyar etnikum szívóódik fel, tűnik el a tengerben. A szórványok tengere nyeli el a magyarságot. Elnyeli, magába szívja. S nem marad más, csak az emlékeink. Aztán egy idő után azok sem. Az utókor általában nem hálás a múltnak. Az utódok, a mások elfelejtik a régieket. Az eltűnöket. Elfelejtik. Ezzel is kövezik az enyészet útjait.

A falum szórvány. Ketté van vágva, a másik, Bocskó, román oldalon van. Egy falu, de két részben maradt, két országba szakadt. Az I. világháborúig, míg a magyarok itt voltak, egyben volt. Még az I. osztályt ott jártam, a túlsó oldalon magyar iskola volt Románbocskón. Ottan jóformán egy román család sem volt, ruszin család egy volt, annak az apja ezen a cseh oldalon lakott, ott házat vett. Mind magyarok voltak ott, ezek a granicsár (határőr) románok jártak a határon, innen pedig a csehek. Az anyámék is úgy voltak. Aztán mindig átmentünk cseh oldalra, lehetett akkor járni keresztül mindennap. Ott jártam magyar iskolába, első osztályba. Apám meghalt korán, jobb volt azon az oldalon a megélhetés. Ezen az oldalon nem nagy forgalom volt. Nem volt ilyen sok nép, lakosság ezen az oldalon. Nagybocskó ez nagy falu volt. A nagyobb rész ideesett, mi is átjöttünk. Nem volt házunk. Nagypánk háza ottmaradt, nagybácsim maradt benne, ő volt a legfiatalabb, apám meghalt, s megszakadt. Megpattant egy ér a tüdején. 12 km Sziget Bocskóhoz. Vannak magyarok. Ottan van a rokonaim nagyrésze. Már az öregek kihaltak, de többnyire ott vannak. Voltak akik elmentek Szigetre, egy unokabátyám Szigeten volt bíró. Az is Magyarországon tudtuk meg, ide nem jutott el a híre. Voltunk 77-ben Pesten, az egyik ankanővérem ott lakott, és ő is úgy látszik volt Szigeten, vagy leveleztek, mondta, hogy ott van az a nővére, s akkor még élt a fia, Müller Anti. Már mostan nem tudok róluik semmit. Lehet, hogy már nem is él ő sem. (Hornung Imre, Nagybockó/K/)

Itt, ezen az udvaron születtem. Amikor én első osztályos voltam, azóta emlékszem. Egy osztályban voltunk húszan. Első osztályosok. Húsz gyermek. Egy évben. Húsz első osztályos gyermek volt. Akkor itt volt magyar iskola a templom mellett. Egy nagy terem volt, s abban a teremben három pad az első osztályosoké volt, aztán jöttek a másodikosok, harmadikosok, hetedikeseik. Amikor a hetedikbe értünk, nem maradtunk csak hárman. Nem jöttek a negyedik után, mentek dolgozni. Én szerettem tanulni, hárman maradtunk. Kezdett a magyarság apadni azután. Ez ment egész 45-ig, 46-ig, miután bejött a kommunizmus. Akkor már kezdtünk fogatkozni. Mikor elkezdték a kollektívizálást, akkor már vándorolt ki a nép a faluból. Vagy 30% magyar volt abban az időben itt Szengyelben. Azután kezdett apadni. Elvették az emberektől a földet, s akkor már a fiatalok mentek el, nem maradtak csak az öregek. S az öregek nem szaporodnak. A máj nap nem tudunk 5-6 magyar gyermeket összeszedni, hogy nyisunk egy magyar iskolát. Nincs gyerek, ez a baj. Ez a szórvány magyarság. 130-140 lélek magyar van, amelyik még szuszog. Ebből mondjuk harminc 40 év alatti, a többiek mind vénnek. Úgy hogy ki fog száradni teljesen a magyarság itt Szengyelen. (Venczel János, Mezőszengyel/E/)

Három nemzetiség lakik együtt a falunkban nagyon rég óta, a román, a magyar és a cigány. Volt olyan időszak, amikor az arány egyharmados volt. Ez azt lehetett mondani, a három nemzetiségből ugyanaz. Később több lett a román, és most hát nagyon sok a cigány. Talán 1-2 fővel meg is haladják a román lakosságot. Nyelvi szempontból érzik a román hatás, nagyon sok román kifejezést használnak, nyelvi formában is érzik a szerkezetet. A több szótagból álló magyar szavakat kerültek vagy kerülük. S a több szótagból álló román kifejezéseket használják. Volt olyan időszak, mikor a presbitérium tagjai, sőt a kurátor sem tudott magyarul elfogadható módon, ez a múlt század derekán volt, amikor egy Varró István nevű református lelkész került ide, az egyházköziséghez, és az osztán az anyanyelv használatára nagyon nagy súlyt fektetett. Az anyanyelv ha hibásan is, de gyakorlattá vált. Volt olyan eset is, hogy elmagyarosodott román is volt. Például itt vannak Marosán nevű családok, azok jelenleg mind magyarok, de az ősiük valószínű, hogy román volt. Itt sok tényező játszott közre, hogy ki a magyar, ki a román. És sok szerepe volt ebben a vallásnak is. A hétköznapi életben a házban, a templomon kívül aki románul beszélt, ahhoz vasárnap a templomban anyanyelvén beszéltek, és ez sokat jelentett. Amikor az utolsó éveimet itt tevékenykedtem a magyar tagozaton, volt egy nagyon érdekes eset, egy orbói fiatalasszony került ide, a fiacskája akkor volt első osztályos, s vette magának a fáradságot az asszony, mert a fiú az a magyar tagozatra iratkozott, s

vette a fáradságot az asszony, a fia ábácés könyvből megtanult magyarul, azok voltak az első lépések, amit tett a magyarság felé. Elrománosodás annyiban volt, hogy voltak vegyes házasságok. De a vegyes házasság nálunk nem jelent mindjárt biztos nemzetiség elhagyást. Az asszony ha református magyar volt, megtartotta úgy a vallását mint a nemzetiségét, s ezért differenciák nem voltak. A gyerekek magyarul megtanultak, az biztos, de természetesen nekik románul is kellett tudni, az édesapjuk révén. (Vass György, Sófalva/E/)

Torontálvásárhelyen éppen úgy kevert a magyarság, mint mindenütt itt Jugoszláviában. De azért azt lehet mondani, egy nagyon szép magyar falu. Van magyar iskola is. Mikor 40 éve eljöttem, 90%-ban magyar volt. Most már 70%. Települtek Hódmezővásárhelyről, Makóról, Szentesről, onnan települt a falu 200 évvel ezelőtt. Van egy gyönyörű magyar református templom, híres az egész országban. A legszebb templom, vagy a legerősebb. Érdeemes megnézni. Kevés katolikus él ott, van egy magyar szerb templom is. Betelepítettek oda 18 után, s állandóan jönnek. (Nagy Ilona, Újverbác/V/)

Egy sajátos nyelv van Lozsádon, amit csak egy helyen, itt beszélnek. Mentem egy idős bácsihoz. „Tanár úr, ma jába jött, ma mutat semmit a világon.” Na hogy mondta? „Jába gyütt ma, nem mondatk semmit”. Lőrincze Lajos is itt ült egy kerek hónapig. Egy félévig amikor a rádióban beszélt, a lozsádiakat mindig befoglalta. Akkor körülbelül olyan 280-300 volt a lélekszám, most már 200 körül van. Vagy Szászvárosra, vagy Piskire mentek. Huszonkét családot számoltam, hogy idejöttünk Vajdahunyadra. Sokan meghaltak az idők közül. Nagyon csappant a lélekszám. Érdeemes az egyháznak az Aranykönyvét elolvasni. 1900-ban kezdte az ottani lelkész, visszament 1660-ig. Olyan gyönyörűen van leírva. Hányan kaptak Mária Teréziától nemességet. A piski szabadságharcban a lelkész is elesett, s még négy atyafi. (Kiss Endre, Lozsád/E/)

A legutolsó népszámlálási adatok szerint 70%-a magyar a községnek, 23%-a szlovák, s található csehek, egy cigány jelentkezett a cigánysághoz, pedig vannak többen. A civilizált közép-európai népek annyira keveredtek egymással, hogy sem bőrszínnel, sem antropológiailag nem lehet elkülöníteni őket. Kivételt képeznek bizonyos népcsoportok. Alapjában ellene is vagyunk, hogy ne keveredjünk, a keveredés egészségesebbé teszi az embereket, csak legyen meg a bizonyos kultúregyenlőség. A szlovákok nagyrésze ugyancsak magyar. Ha a valóságot néznénk, 7-8%-os szlovák van a községben, a 23-ból a 20% szintén magyar, de már a szlovák nemzet tagjának tekinti magát. Nemzeti érzés, nemzeti hovatartozás nem jelentkezik náluk, mivel a családban nem beszéltek róla. A szlovák iskolában teljesen ellene beszéltek. Az emberi fejlődés háromlábú szék, a család, templom-egyház-vallási hovatartozás, a harmadik pedig az iskola. Ha ebből a háromból valamelyik nem erősíti a szellemi fejlődést – beleértem a kulturális hovatartozást – az egész felborul. Ha nem beszéltek róla, hogy te magyar vagy, igyekezz úgy viselkedni, hogy ehhez a népcsoporthoz tartozol, és légy büszke erre, hogy hozzájuk tartozol, úgy légy büszke, hogy másokat ne sértél, tudd, hogy azáltal hogy magyar iskolába mész, kinyilvánítod már a többieknek is, hogy te hivatalosan ehhez a néphez akarsz tartozni, s kivetítem az egyházra is, hogy azért járok magyar istentiszteletre is, mert szintén ehhez a népcsoporthoz tartozom. (Földessy László, Zsére/F/)

A mócsi piacot Keszű látja el. Amit nem tud eladni Mócson, beviszi Kolozsvárra. Megkezdve egy szál palántától a végtelenségig. Ez egy munkás nép. Itt vagyunk elszigetelve, de hál Istennek 1980-ig nem tudtunk kimenni innen. Nem volt utunk, csak ki a hegyen, Gyéres felé. Ez csak 1970-ben csináltuk meg mi, a keszüiek. Itt van egy főút, amelyik jön Palatkáról. Valamikor Mócsnak volt törvényszéke Vársárhely és Kolozsvár között. Megvan az ő útja, de ebből a gödörből nem lehetett kimenni. Nem lehetett kimenni, csak a hegyeken keresztül. S akkor összeállt a falu. Egy öttagú bizottság foglalkozott az úttal. Aztán maradtunk csak hárman. Megcsináltuk az utat, kértük a megyét, s az adott nekünk autóbust. Más évre megcsökkent a munkásság, s kivették. Most Mócsnak sincsen helybeli busza, csak amelyik átmejj rajta. Akkor volt Keszűnek. Este jött, reggel ment. Ők is segítettek akkor. Amíg le lett köveze az út. Mikor jöttek azok a nagy havazások, a kicsi gyerekek nem tudtak menni. Tapodtuk az utat, elmentünk egy lámpással, s a gyerekek mentek utánunk. (Tóbiás István, Mezőkeszű/E/)

Búzásbocsárd, különleges helyzetben levő falu, Délerdélyhez tartozott, Balázsfalva mellett van, s a magyarság 600 és 700 közötti, szaporodó tendenciát mutat, azért mondtam, hogy közötti. Egy eléggé erőteljesen fejlődő magyar közösség volt a kommunizmus éveiben, most

1990 óta nagyon apad a magyar lakosság száma. De a román lakosság is a gazdasági helyzet miatt. A falura jellemző ez az együttlakás által rányomott bélyeg. Sok a vegyes házasság, az iskolázást illetően. Hozzá tartozik az is, hogy a vegyes házasság eléggé régi tradíciónak számít, szabályai is vannak. Ha a férfi magyar és református, akkor a nő az asszony a magyarok között lakik, szabályszerűen magyarra lesz. Viszont ha a férfi román és a nő magyar, ugyancsak szabályszerűen románra lesz. Ez a szabály most már nem él. Annyira sok a vegyes házasság, hogy ezért lakás szempontjából nem valósulhat meg. A faluban 1-4 osztály működik, az 5-8-at ott járnak a román osztályban. 1-4 osztályban két párhuzamos osztály is van. Általában ötödikesek vannak tizenvalahányan, húsz körül a lélekszám. Azok, akik nagyon vállalják azt, hogy meghozzák a magyar iskoláért az áldozatot, elküldik a gyerekeket Enyedre. Egy darabig Balázsfalvára jártak be, de az utazási körülmények nagyon megnehezítik ezt. A nemzeti tartás nagyon polarizált. Van egy köztes réteg, akiket nem érdekel, vallása református, egyszerűen házi, otthoni beszélt nyelvként használják, gyakran áttérnek a románra. Vannak elég számosan olyanok is, olyan családok, akik eléggé becsületesen nemcsak hogy templomba járnak, de magyar iskolába is küldik a gyermekeiket. S vannak beolvadtok is, akik magyar válásúvá lettek, de nem beszélik a magyar nyelvet. Ha megnézzük a különféle társ kategóriákat, nehéz pontosan meghatározni. Van néhány értelmiségi, mérnök, orvos, lelkész. A munkások részben vasutasok, részben a balázsfalvi gyárba járnak be dolgozni, persze vannak földművesek, akik tengetik életüket egyik napról a másikra. Van egy olyan réteg, amely a mostani évek terméke, a munkanélküliek tömege, a gyárakból kikerülve még nem nagyon tudtak bekapcsolódni a mezőgazdaság adta lehetőségeibe. (Gudor Botond, Balázsfalva, Magyarigen/E/)

Ez a falu tényleg magyar volt. Ha leesett a hó, ide a faluba senki nem jött be, senki nem ment ki. Gondolom azért maradtunk meg magyaroknak, mert messze volt a város, ide nem sietett senki! Gyár nem volt, ez mind földműves munkás volt. Pontosan nem tudom, mekkora a határ. Sokat elvettek, mikor volt a mérés. Az állam azon volt mindig, hogy minél többet vegyen el a néptől. Most visszaadják, akit érdekel. (Kismartin Dániel, Kórogy/H/)

Hontvarsány többnyire magyar lakosságú vidék volt. Csak 45-ben, meg azután jöttek a tótok a hegyekből ide, s ugye azok a rendes magyarok át lettek telepítve Magyarországra. Úgy hogy azok Magyarországon laknak. S akik itt maradtak, azok mellé főnről csak szlovákok jöttek. (Pomotiné Szabó Jolán, Hontvarsány/F/)

Csákovár a szülőfalum, sok ideig 80% fölötti magyar lakosa volt. Ne mondjam hogy a régi öregek úgy emlékeznek, valamikor, amire én nem emlékszem, de a régi öregek emlékeznek, tiszta magyar falu volt. Valamikor a baranyai szerbek vonultak erre a területre. A második világháború elején a faluban két nemzetiség volt, magyar és szerb. Magyar volt 87%. Na, elmúlt a második világháború. Megindult a népmozgás. Sokan jöttek oda. Gazdag helység, a föld jötermő. Sokszor tréfából szokom mondani, hogy ha beleverem a karót a földbe, az megered és kihajt. Kineveli magát. Nagyon gazdag helység, és mondom, a II. világháború után majd tizenhat nemzetiség került oda. Magyarok az őslakosok, szerbek, horvátok, tótok, ruszinok, ukránok, albánok. És csehek is vannak, amennyire tudom. Úgy hogy nagyon vegyes. Az egész falu ebben az egységben élt egészen az 1989. évig, amikor kezdődtek ezek a zűrzavarságok. A fiatalság ezekben az időkben egymáshoz járt, egymás közt nősültek. Nem kevertek a más falvakkal. (Kovács Ferenc, Csákovác/H/)

A falumban többségében magyarul beszéltek. Mikor még gyermek voltam, magyarul beszélt mindenki. Most sokan odaházasodtak szlovénok, de még mindig a magyar a több. Pontosan 150 ház van. Vallásilag evangélikusok. A szomszéd faluk vendek voltak, de a mi falunk tiszta magyar falu. Akkor mindenki magyarul beszélt. A templomban a pap is magyarul beszélt. Csak magyarul. Most nem, mert olyan lelkészünk van, aki nem tud magyarul. Nem választhatja a nép, mert nincsenek. Evangélikus lelkész olyan kevés volt, hogy nem lehetett válogatni. Ez az egy volt, vagy elfogadjuk, vagy nem fogadjuk el. Mindig jobb, hogy van, mint hogy ne legyen. Nem tudott semmit. Kezd beszélni, mondjuk a Miatyánkot azt el tudja mondani. (P-né Skrabán Irén, Domonkosfa, /SI/)

Van néhány magyar falu, fele-fele arányú. Ilyen Csernakeresztúr. Elég sokan laknak magyarok Hozsdáton, és főleg Rákosdon, Vajdahunyad mellett, itt a Maroson túl Haró, az megint olyan, hogy 150 református lélek van Haróban. Egyharmada mostan. Az én gyerekkoromban körülbelül fele volt. (Öry László, Laposnyak/E/)

250-ből 60 család magyar. Lehet, hogy többek voltak, de el vannak menve. Mint ahogy van a Győrfi-fajta, nagyon sokan vannak, most nincs senki. Van egy fiútestvérem, 15 éve ki van menve Németországba, ő német honpolgár, Győrfiből nincsen senki. Mind leányok születnek, azok mennek a férjek nevére. De vannak Székelyek többen, Csutakok többen. Ezek megszaporodtak. A Nagyok voltak még nagyobb nemzet. Ezek a Győrfiek, ezek nagyon okos emberek voltak, mind ki vannak tanulva, s mind el vannak menve. Itt nincs a faluban több. Egyik patikus, másik mérnök. Vásárhely mellett van egy mérnök, Győrfi Mihály, és ezek. (Nagy Árpádné Győrfy Mária, Enyedszentkirály/E/)

Vannak magyarok is a faluban. 50-55-en lehetünk. Járnak a templomba, de kevesen. Beszélnek magyarul, tudnak. Nagypám katolikus volt, nagyanyám református. Fizetjük a fenntartási díjat. Egyszer egy hónapban van istentisztelet. Most volt, a tegnap. Haton voltunk. Mind innen a faluból. A piski pap jön, mert Hátszegen nincs pap. Jött egy fiatal végzős, osztán elment vissza Kolozsvárra. (Lukini Laci, 1955, Hátszeg/E/)

Hivatalos statisztika szerint 72 személy a magyarok száma. Valójában jóval több, hogy pontosan mennyi, azt én se tudom megmondani. A falu lakossága 1100 körül van. Ebből református 420 körül. Itt jelenleg úgy van, hogy egy az egyhez, egyik vasárnap magyarul, másik vasárnap pedig az istentisztelet, az igehirdetés megvan ismételve szlovákul is. Nem totálisan, nem teljesen, nem egészen magyar a református istentisztelet. Egy példát kezdtem el mondani, hazajött munkából a lánya a bácsinak, aki idős ember, 80-on felül van, s kérdezte, neki a nemzetiségét hová írták be. Elment kijavíttatni. A lánya magyar, az apja szlováknak van beírva. Pedig magyar mind a kettő. Sokan nem vesznek fáradságot, hogy bemenjenek és átírtassák. Mert a reszlovákizáció idején mindenkit, aki magyar volt, beírták, s akik nem írták alá, hogy szlovákok, azokat azzal fenyegették, hogy kitelepítik. Én Hardicsával együtt négy helyen szolgálók. Hardicsa, Garany, Úrmeg, Imreg. Úrmeg? Reformátusok magyarok, de a görögkatolikusok azok már szlovákoknak vallják magukat. Tudnak ők is magyarul. Ami a százalékot illeti, ott még ki van írva magyarul is a táblára a falu neve. Jelenleg tudnak, de úgy van, hogy a reformátusok, érdekes megfigyelni. Hardicsa 420 körül, Garany 320, Szörnyeg 220, Imreg megközelítőleg száz. Imreg a legkisebb arra fele, százzal csökken a magyarok lélekszáma. De ami a magyarságot illeti, Szőregen csak egy a magyarok közül, aki szlovákul tanul, Imregen egy se, Hardicsán viszont már fordult a helyzet, én 30 éve vagyok itt, annyiból. 48-ból 15 tanulja a vallást magyarul, a többi szlovákul. 48 gyerek van, akti én tanítók, református, abból 15 kéri magyarul. Már a beiratkozásnál, az első osztálynál kiténik, hogy ki milyen irányban fog haladni. Aki szlovákul mondja nekem a Miatyánkot, tudom, hogy szlovákul fog tanulni. Az az első, hogy kikérdezem őket, mennyire tudják az imádságot, azt már tudom, hogy magyarul fog tanulni. Körülbelül 75-ben megszűnt a magyar iskola. Még én abban az iskolában tanítottam hittant magyarul, 69-ben született a fiam, és ő már nem érkezett magyar iskolába járni. Gondoltam, hogyha addig kihúzzák, hogy ő bemenjen az első osztályba, itt kezd az iskolát, az vonzólag fog hatni a többiekre is, s magyar iskolába mennek. A helyzet az volt, hogy innen ez a négy falu tartotta fel a magyar középiskolát Novoszadon, Újlakon. Leghamarabb kiesett Garany, utána Hardicsa, és aztán Úrmeg, Imreg. Ők osztán Vajánba mentek. De nagyon nagy a távolság, úgy hogy most már mind a négy helyen szlovák iskola van. Megszűnt az alapfokú magyar oktatás. Óvoda sincs magyarul. Nincs gyerek, nincs szaporulat. Katasztrófális a helyzet. S ez nem csak helybeli probléma. (Demes Tibor, Hardicsa/F/)

Százharmincan, száznegyvenen vagyunk összesen. Tíz évben született két gyermek. A fiának a leánkája és a testvéremnek az unokája. Tíz évben két magyar gyermek. Még Petrében – ez tiszta román falu – van egy keresztelve, talán csak a református pap keresztelte ezelőtt két-három évvel. (Viku Irén, Bályu/E/)

Egyharmada magyar a falunak. Ez az élet már nem élet, ez csak nyomorúság. Reformátusok vagyunk, s vannak baptisták is, de kevés van baptista. A többi református. Most már, hogy mondjam meg pontosan. Vagy 25 házban lakhatunk magyarok. A templomot fenntartjuk. Igen. Segéllyel volt a papilak építve. (Szabó József, Koppánd/E/)

Ez egy kis falu, ezer lakosa talán soha nem is volt, 6-700 lakosú falu, most Verebélyhez csatoltak, de mi csak falusiak, ahaiak vagyunk. Verebély mezőváros, hatással nem volt nagyon ránk. Most a fiatalok ezzel talán büszkélkednek. Verebély, az mit mondjak, 45 után annyira megfordult a helyzet, hogy itt már senki nem is tudott magyarul. Itten a mi kataszterünkben

itt volt a határ. 38-ban idekerültünk. Akkor nagy magyar város volt, előkelőségek patikus, orvos magyarok voltak, a többi része igazodtak hozzá. Inkább azt lehet mondani, ilyen köpönyegforgatás ment ott. A kolera járvány meg a török idők után kipusztult ez a vidék, valami úton-módon emberek hoztak ide, különösen morvákat. Van egy utca, morva utca, Matuska, Kilimér, Trubini, ezek a nevek onnan valók. Minket visszacsatoltak Magyarországhoz. Mi voltunk az utolsók. Itt Tajnák az már szlovák volt, Újfalu, az is szlovák volt, s innét lefele dél fele Magyarországhoz tartoztunk. (Jókai Mária, Felsőhája/F/).

Már nagyon kevesen vagyunk. Akik magyarok, azok sem tudnak magyarul. Nincs kívül beszélni. Pl. mi is, a férjem édesanyja román volt, az édesapja magyar volt, de románul beszéltek, pedig az édesanyja tudott magyarul, s mégis románul beszéltek. (Mihálffy né Berecki Klári, Verespatak/E/)

Voltak többen magyarok mint ma. Szaparodtak úgy, aztán még elmentek, s megmaradt negyven család. Három rész volna román, s egyrész magyar. 250 füst van. (Halmágyi Józsefné Halmágyi Kati, Hadrév/E/)

Idetartozik Botháza s Románygyéres. Botházán 37 lélek, amelyből körülbelül 17-en tudnak még beszélni magyarul. Teljesen elrománosodtak. De még reformátusok, jönnek a templomba is, ünnepekkor 22-en összegyűlnek, s akkor veszem észre, amikor köszönnek, hogy ők románul köszönnek. Nem tudom, értik-e, amit mondok, de románul köszönnek. Románygyéresen körülbelül 24 lélek él, ezek aránylag jobb emberek, hogy azt mondjam, összehasonlítva Botházával és Móccsal, ünnepekkor ők is eljönnek ide a templomba, de öregek. Egy kiöregedett gyülekezet, kiöregedett falu. Ők tudnak beszélni magyarul, akikkel én beszéltem, akik reformátusok voltak, azok jól beszéltek magyarul. Körülbelül - ahogy mondták - olyan húsz év, és bezárjuk a templomot. (Dózsa János, Mócs/E/)

Hány magyar család lehet? Gondolkozzak még, mert. Van Buksa Gyuri, amelyik magyar, Marton Jani, Miklós. Egy özvegyasszony, öregasszony. Miklós minnek hívják. Sípos Kálmán. Gőnye Bandi bácsi. (Gáll Attila, Veresmart/E/)

Katolikusok vagyunk 16-on, de az a baj, hogy nincs gyermekünk, nekünk sincs, s nem is lesz. Fialat nincs. Nincs egyáltalán. Édesapám református volt, s ő volt a gondnok. Az Ajtaiak Szárazajtáról jöttek ide Magyarigenbe, már nagyon régen. Ez a ház 240 éves. (Noszek Gyula, Magyarigen/E/)

Nem panaszkodhatunk. Káptalanban aligha vagyunk 12 magyar család. Magyarul beszélünk. Őrizzük a nyelvet. Nekem három gyerekem van, két fiam, s egy leányom. A nagyobbik fiam Kudzsiron mester. A kisebbik fiam szintén Kudzsiron dolgozik, de ő Vajadra van nősülve. A leányom Felenyeden van. Itt csak egyedül. (Zsóki Anna, 1930, Maroskoppánd, Káptalan/E/)

Voltak akkor Bot Laci, melyiknek volt két fia, Elvira, Iluka néni, Dénes bácsi, Tibi még él mostan is. 68 éves. Tibori Tibi. Volt Zsófi, Tercsi, meg volt egy család, elment innen. Az évek elteltek. Most van Tibori Magda. Mostan már nincsen, csak annyi. Tibori Tibi, testvérek, s vót Tibori Józsi. Ez a három. Ez a Juliska néni ez volt az apja, Tibori Dénes. Volt Elvira. Tollas Laci. Mi, Szilágyi Jani az apám, s volt András, az apámnak a testére, mikor én 7-8 éves voltam. Még volt egy Szilágyi Sándor. Mind reformátusok voltak. Rozi és Péter. Péter Rózi, Anna, Mari, az én édesanyám. Péter Anna volt, Péter Juliska, ezeket ismertem. Bent magyarul beszélünk, kint románul. Én jártam román iskolába, tanultam magyarul is valamit, írok, nem jól. Van egy Benedek nevű falu, ott is van pár magyar. A gyerekeimet - egy leány s egy fiú - nem tanítottam magyarul. Daca asta a fost mediul de viata /ha ilyen volt a környezetünk/. Ha lettek volna csak magyarok, csak magyarul beszélünk volna. Én nem csináltam semmiféle politikát. Sokszor dolgoztam mint mester ott egy vállalatnál. De csak egy vállalatnál, 34 évig. De mit akartam mondani magának. Én a politikát nem szerettem. (Szilágyi András, Magyarigen/E/)

Botházán megint van egy pár magyar család. De csak ők tudják, hogy vannak. Tiszta román a falu. Crisen, ott csak egy család magyar van. Mit csinálhat az a család? Ha korpa közé elegyedik, megeszik a disznók. Pista bácsi, én magyarnak tartom magam! A Szabó család. Egyetlen magyar család volt. Jól gazdálkodott. Itt a környéken nem vágta le egyetlen román család sem. Olyan. (Tóbiás István Mezőkeszű/E/)

Laposnyakról azt mondhatom, mondhatni színtiszta román falu, már úgy, hogy édesapám idejében - 1949-ig laktunk ott - volt két magyar család, volt egy Ajtai nevű tehenész, aztán el-

költöztek, elmentek, most két magyar él még, idős ember, egy néni s egy bácsi, vegyes házasságban élnek. S Hunyad megyében a legtöbb falu ilyen. Főleg a Hátszeg vidéki falvak. Ahol volt egy magyar birtokos, de magyar - mint köznép, mint földműves - az már nagyon ritka helyen van. (Óry László, Laposnyak/E/)

Minden faluban vegyes házasságban egy-kettő hogy él, az biztos. Egy-két ember, aki ha lehet, nem fődí fel magát. Hogy itt élek, ezt csinálom. Eklatáns példát szeretnék mondani. A katolikus kántornak romlik el a kocsija Tarón...Valaki van-e, aki ezt megjavítja? Hogyne, és itt van ez az ember. Bemegy és kiderül, moldvai csángó gyerek javítja a kocsit. Aki ezelőtt huszonevvel ide házasodott. Ezt csak véletlenül tudtam meg, mert az a kocsi ott romlott el. Az én meglátásom szerint nem létezik település itt Fogaras földjén, ahol legalább egy magyar ne lenne. Hogy ő nem jelentkezett? Hogy ő nem szeretne tartozni az egyházhöz, hogy nem dicsekedik ezzel, minden további nélkül így van. Ha csak az unitárius anyakönyvet nézem meg a század előn, a tízes években olyan kimutatást látunk, miszerint rengetegen éltek még itt. 15-20-30, 25, 8. Ennek az egyháznak a szórványvilágban minimálisan 200 híve volt, akkor mi lehetett a nagy református egyházban, vagy a ferences rendi katolikusoknál, akiknek a ferenc-rendi apácás háza működött, s nem is akármilyen hírnévnek örvendett a vidéken. Olyan, hogy mai napig is eljönnek a popa Franciscanuhoz, és mosét mondatnak. (Márkos Ervin, Fogaras/E/)

Az egész falu lakossága most körülbelül 5700. Magyar 92-ben alig szedtem össze 77-et. Azóta kihaltak, mint a szüleim is, több mint fele. Most ha van az egész községben vagy 22 ember, aki magyarnak tartja magát. Vannak olyanok, akik magyarul beszélnek, de azt mondják, németek. Akkor az RMDSZ működött minálunk, Hátszeghez tartoztunk RMDSZ szempontjából. Eltűnt aztán rá két évre az RMDSZ Hátszegről. Elpárolgott. (Puy András, 1936. Puly/E/)

Tíz évet nem vetek bele, kuss! Miért csináltak templomot. Aranykúton is. A szováti pap ma is jár. Itt van Korpád, a hegyen. Ott is vannak Szabó, Székely nevek, de románok. Vallás? Az mind román. Ott van Kötelen. Nem meg csináltak a magyarok templomot. S raktárt csináltak belőle. Most, negyvenben, mikor a magyarok visszamentek. Frátán ott születtem. Ott kevés magyar van. Pulyonban is vannak. (Farkas Miklós, Kiskáján/E/)

Légenben visszakapott az egyház a közel száz hektár földjéből ötöt. Kerítsék be, mekkora az az öt hektár. Bölöni Lajos a harangozó, a gyermekei Besztercén vannak, ott volt még két vénasszony, egy Németh nevű a kurátor, a felesége. A legszebb harangszó ott van. Én életemben még olyan szép harangszót nem hallottam. Csodálatosan rezonál abban a völgyben. Bong a völgy, ahogy harangoznak. (Kövesdi Kiss Ferenc/E/)

Magyarok kevesen vagyunk. Egy pár család, vagy nyolc. Legtöbbjük el van románosodva. Vannak, akik reformátusok, s már nem is jönnek a református templomba. Mennek az ortodox templomba, a gyerekek nem is tudnak beszélni magyarul. Itten van a szomszédunkban egy család, a férj román, az asszony magyar. A gyerekek még magyarul voltak nevelve, még beszélnek némelykor magyarul, de csak mikor egy magyar bemegy a családba. Máskor mind románul beszélnek. Hárman vannak, két leány – mind a kettő románhoz ment férjhez –, az egyiknek ikergyereke van, a másiknak is kettő, de el vannak románosodva. Még néha fizetnek a reformátusoknak, de már templomba nem jönnek. Magyar ritkán. Ezek Salak Jánosék. A következő család, itt van közel Tenger Sándor. Ők magyarok, rendszeres magyarok, templomba járnak. Ő presbiter is itt a lekencei egyházközségben. Három gyerekük van, de mind a kettő el van menve, román feleségük van, a harmadik ide van nőszülve, annak is román a felesége. A családban az öregek magyarok, a többiek már románok. Az én családom harmadik, a mi családunk. Van két gyerekünk, fiam, leányom, mindegyiknek van egy-egy gyerekük. A leányom Cegőben lakik, a fiam Besztercében. A leányom egy szatmári fiúhoz van férjhez menve. A fiú felemás, félig román, de szebben beszél magyarul, mint románul. Átment a felesége nevére, a mi vallásunkra, Ferenczi lett ő is. Jár a templomba. A mi családunk meg van maradván teljesen magyarnak. Annak is fog megmaradni. A negyedik család, ott lennebb laknak, azt is Salaknak hívják, Salak Feri. Ők is beszélnek magyarul. A férj magyar, az asszony magyar, a gyerekek el vannak románosodva teljesen. Ők elhagyták a vallásukat is. Már nem magyarok. Mennek a románba, azt mondták, nem is jönnek magyar templomba. Mind olyan 40-45 év körüliek. Van itt van fenn Székely Árpád, annak is a felesége román. Ő beszél magyarul, a felesége nem. A

felesége román templomba megy, ő oda sem megy. De a magyarba sem. Vannak gyerekei, de mind románok az egész. Románul beszélnek. Csak a nevük magyar. A többi. Ebbe a faluba melyik még magyarnak tartja magát, mi vagyunk, ez a két család. A másik Gyenge Sándor. De már Gyengéék utódai is románok. Mind az egész román. (Ferenczi János, Vermes/E/)

Nagypestény. Az én gyerekkoromban már elég kevesen voltak, de a mostanihoz viszonyítva sokan. Most azt hiszem egy férfi él még, akinek a felesége román, gyerekei szintén románok. Mikor én fiatal lány voltam, akkor volt legalább 5-6 család, már azok is vegyes házasságot kötöttek, de voltak. Mégis csak voltak. A Palkó család, ott magyar volt a két öreg mind a kettő, két fia volt és két lánya. Szép, egészséges emberek voltak. Az öregek magyarul beszéltek, a gyerekek is tudtak, de már érződött, hogy többet beszélnek románul. Osztán volt a Mátra család, ott volt Mátra Péter és Mátra Pál, mind a kettőnek már román felesége volt, a gyerekek már inkább románok voltak. Akkor volt a Fiát család. Az két ágú volt, az öreg Fiát Ferenc és Fiát Gyuri és Fiát Lajos. Három család volt Fiát. Ez már négy család, név szerint, de kettesével voltak a gyerekek. Akkor volt a Csegezi család, no a Csegezi családból van meg egy fiú, akinek anyja apja magyar volt, de szintén román felesége van, s a gyerekekhez már úgy szól. Ezek mind régi bennszülött családok. Hallottam, voltak még a református templom körül sírkövek. Voltak. Volt egy magyar iskola, ami magyar időben épült, egy szép nagy épület, ahol magyar világban magyarul folyt természetesen a tanítás, szép könyvtárral, nálam is van két meséskönyv, amelyikbe bele van ütve a pecsét, nagypestényi iskola könyvtárából. Kispesztén az tiszta román volt, nem hiszem, hogy régebben volt ott is magyar. Nagyon szép a régi templom, de olyan rossz állapotban van már. Egy kicsi templom, nagyon szép zöld cinterem, egy hatalmas díófa, ami nagyobb, mint maga a templom. Mi magyarul beszélünk a magyarokkal. Magyar világban akik tanultak, volt aki tudott magyarul. Az öregek közül. Elrománosodtak, kihaltak ezek a családok. A fiatalok már románok voltak inkább. Nem mentek el. Nem azért pusztul ki a magyarság Pesténben, hogy elvándoroltak volna. Nem. Hanem mert beolvadtak. (Özv. Bernád Béláné Brazovai Márta, Hátszeg/E/)

34 lélekszám volt itten valamikor, mikor én voltam koromban. S azóta itt volt Szabó Endre református pap és azután osztán elpusztult sok belőlük, és ami van, ez mind vegyes. Román, magyarok. Magyar család. Tiszta magyar család nincs, ha még van vagy nyolc család. Nevek. Van egy Kiss László, ha vesszük fentről, van Kiss László, azután jön Kaproncsai Lajos, ez kurátor a templomnál, azután jön Kaproncsai Endre és Kaproncsai Sándor, akkor lejönnek, van Incser László, aki Haróba nősült és Piskin van, ha lemennek a Marosnál, ott van Ács Józsi, a bátyja az meghalt, Józsi volt elnök, titkár. És azután onnét osztán jön Balázs Erzsébet a fiával, s onnét jön Kiss Endre az anyjával, akkor jön Kiss Ernő a feleségével, a lánya mind a kettő román fiúkhöz ment, akkor jön az öccsinek, ennek aki Hunyadon volt, Gruja István, a két testvére, akkor jön Kiss János, akkor jön Bökös Erzsébet, s onnét osztán lejönnek ide, ez a Vincze Julis, na. És onnét aztán jön Viski Jenő és Benkő Erzsébet, és Ács Sándor, a lánya mind a kettő románok után. Ez az egész. Ez húsz család. Ez még van. (Kruja Sándor, Tordos/E/)

Városok a süllyedésben

A trianoni döntéskor a városok szinte mindenütt a magyar élet központjai voltak. A veszési, önfeladási folyamat, a felszívódás ott a nyitottságban, a kevertségben, keveredésben még erőteljesebb. S az egymást figyelés, egymásra figyelés, kapcsolattartás, számontartás is nehezebb. A szó szoros értelmében: eltűnnek az emberek az épülő, a földből kinövő blokkrengetegekben. Általános jellemző: a lakosság mindenütt megsokszorozódott. S ezt a sokszorozódást tudatos betelepítési politika is ösztönözte, szabályozta. A magyar közösségek is kapnak, kapnának utánpótlást, sokszor a tömbökből, a színmagyar falvakból is. Ám a hagyományos otthonaikból, közösségükből elszívárgott népek, a fiatalok itt sokkal gyorsabban vesznek el. Elvesznek, még mielőtt saját arcukat megmutathatták volna.

Régen a falvak őrizték meg a nemzetiségüket. Itt Vajdaságban rengeteg van, amelyik külön nemzetiségű. Debeljacska az kimondottan magyar telepés község volt. Scsepalja az kimondottan szerb, Usdin az kimondottan román. 11 km-re Kovacsicsa, az kimondottan szlovák község volt. Így lettek betelepítve ezek a falvak, ahogy a törökök elmentek. A falu kompakt, az megőrzi a nemzetiségét, mielőtt a fiatalság városra, iskolába kerül, kiszakad a nagy közösségből, kiszakad, beolvad. S főleg a vegyes házasság révén. (Gyuricsné Varga Anna, Nagybecskerek/V/)

Mivel nincs már meg a közösségi élet, ők egymás között is idegenek, s a fiatalság nincs hozzá elmenjen szórakozni, s rohamosan asszimilálódnak. Mikor beszélgetek velük, azt mondják, beszéljünk inkább szerbül, az nekem könnyebb. Ez borzalom! A szülők nincsenek olyan magas műveltségi fokon, s olyan öntudattal nem rendelkeznek, hogy hassanak a gyerekeikre, hogy azok megtartsák a magyarságukat. Hogy jöjjenek össze a magyar gyerekek valahova. Az utcára csapják a gyerekeket, az utca neveli őket, és elnyeli. Titóék manipulálták ide a helyzetet, hogy ne akarják az iskolát sem. (Papp Ferenc, Szerémség, Ingyia,/V/)

Valójában a város az, mely belsőleg vérez. A kommunizmus úgy vélte, a tömbházrengeteg a legjobb hely ahhoz, hogy az embert ellenőrizni lehessen, nem gondolt arra a baloldali rendszer, hogy ez a tömbházrengeteg arra is jó, sajnos ellenünk, hogy az emberek elbujjanak, eltűnjenek, és sokszor személytelenné válnak egymás számára. Hogy kis helyen vannak összezsúfolva emberek, a legszemélytelenebb közösségeket jelenti, ahol ritkán alakulnak ki személyi kötődések, és belső szabályok által irányított, kormányozott közösségek. A falusi szóránnyközösségek archaikus jellegűek. Az egyháznak is a pasztoráció által eleget kell tennie. Emiatt a nem létező emberi kapcsolatok miatt nehezen végzi a szolgálatát, egyáltalán nem tud sokszor a létezésükről. Itt a tömbházakban, a belvárosi negyedekben az előregedés folyamata mellett itt az eltűnés, elveszés vagy önkéntes feladás drámái játszódnak le, észre sem vesszük, nem tudunk róluk. Számbelileg ha egy statisztikát összeállítana, sokkal nagyobb a veszés, mint tíz szóránnyközösségben összesen. (Gudor Botond, Balázsfalva/E/)

Munkács gyerekkoromban olyan 88-90%-ban magyar volt. Volt ruszin gimnázium, volt zsidó gimnázium, magyar kereskedelmi, magyar gimnáziumok, a magyar iskolák többségben voltak. Akkoriban 30 ezeres város volt. Ma 70 ezeres. Most talán 8-10-14% maximum a magyar. Rengetegen kihaltak, a régi garnitúra kihalt, az ifjúság pedig megy el akárhová, Szlovákiába, Magyarországra, itt nem szívesen marad. Ez a benősülés, keveredés is jelentős szerepet játszik. Egy ukrán nőt aki vesz el, annak a gyermeke magyarrá aligha lesz. (n. Tibor, Munkács/K/)

Itt Nyitrán nincs városi magyarság. Vagy 200 ember mindössze. Mióta itt vagyok én, a magyar református istentiszteletre járok. Ha jó a felhozatal, 17-en, ha nem jó, 13-an vagyunk. Volt a pesti zsidó magyar színház. Diákélet van, a felnőttek összejárnak. Juhász Gyula Ifjúsági Fórum, így nevezik őket. Ezek a nyitrakörnyéki magyarok valaki mástól várják a megváltást. (Nagy László, Nyitra/F/)

Megdöbentő az adat: 1914-ben Kolozsvárnak 110 ezer lakosa volt, s ebből 84 ezer magyar. Ma szintén 84 ezer magyar él Kolozsváron, de a város lakossága meghaladja a 400 ezret. (Öry László, Laposnyak/E/)

Az I. világháború után úgy volt, hogy itt Újvidéken majdnem hogy 30-30% volt a magyar, német és szerb. Ez egy központ volt, a szerbek a színházukat idehozták, Magyarország akkor megengedte nekik, hogy átmeneküljenek a törököktől, itt alakult meg a kulturális központjuk, s itt teljes jogot is kaptak, a városházán volt még szerb autogarda, a vezetőségbe ide szerbek kerültek be arányosan, ami most nincs, sajnos, de a falvak azok megmaradtak magyar falu, német falu, nagyon kis szóránnyal – legyen az szerb, német vagy magyar. Volt olyan falu is, hogy egyharmada mondjuk, de teljesen külön kellett határolni, hogy melyik volt a szerb, melyik a magyar. Újvidéken is volt magyar utca, szerb utca, horvát utca, szlovák utca, (Papp Ferenc, Újvidék/V/)

Kassában is magyarság volt többségben. A szocializmus alatt ahogy elkezdték építeni a vasgyárat, betelepítették ide a rengeteg kárpátaljai. Ezeket a rusznákokat. És ezek a szlovák nemzetiséghez jelentkeznek már most. Mert itt vannak. Minden rendőr, már a szocializmus alatt, minden rendőrségnek a főnöke rusznák volt. És még most is ott vannak, mert ők voltak, és ott maradtak. És ezek a magyarokat nem szeretik. Sőt, ellenségei. Ezek a rusznákok, kárpátaljaiak. Hogy eljönnek ide, már szlovákok. Még otthon rusznákok, de már itt nem, itt már szlovákok. Sőt a főiskoláknak a docensei is ők lettek. Vagy volt tudása, vagy nem volt tudása, a szocializmus alatt már ők foglalták el a főbb helyeket a főiskolákon is. A Tátra alatt is vannak. Inkább olyan fél lengyelek. Ott egyáltalán nincs munkalehetőség, ők mind jönnek be, s hozzák be egymást. (Vitéz István, Győrke/F/)

Miért is?

Lazulnak a közösségek, mind jobban és jobban szorul vissza a magyarság. „Itt valahol, ott valahol, négy-öt magyar összehajol, miért is, miért is, miért is?” (Ady Endre. Miért hát? Mert csúszik ki a lábak alól a szülőföld. Mert szorul ki a közéletből a nyelv! Mind jobban elhatalmasodik az iskolátlanság, elhalványul az anyanyelv szentségének a tudata. És az idegen kultúra, annak következtében: alacsonyabbrendűségi érzés, önismeret-vesztés. Aztán a közösségek széthullása. Elvándorlás. Előregedés. És az idő! A múlt idő, a megállíthatatlan.

Hát ugye nyolcvan év telt el. Ez a generáció már tiszta román. Boicán nem kell tíz év, egy magyar sem lesz. Öregek ezek, akik vannak. S nem is vallják magukat magyarnak. Ha a leánya nem tud, annak a gyermeke sem tudhat magyarul. Kivettem egy bilétát, egy autorizációt. Nem is keresi, hogy mondják magyarul. (Korfanta Mária, Baica/E/)

Vörösmarton horvát tagozatokat nyitottak. Most már odajutnak, hogy a vegyes házasságból való gyereket, aki – amíg csak magyar tagozat volt, odajárt, legalább az első négy osztályt ott végezte – most beiratják a horvát tagozatra, és csak idő kérdése, hogy mikor jön divatba, hogy a horvát tagozatra íratnak tiszta magyar gyerekeket is. Mert ott van helyben. Aztán Laskó, Várdaróc, Kopács, itt meg Bellye. Közel vannak. Talán az, hogy a kopácsiak közelebb voltak Eszékhez a háború alatt, ők nem Magyarország felé menekültek, legalábbis egy része, hanem Horvátország felé. Most akik ott voltak Eszéken vagy távolabb is, azok nem játak Magyarországra, azoknak most alibiként is jó, hogy az én gyerekem nem tanult soha magyarul, hát mit kínozzam most azzal, hogy beadom a magyar tagozatra. (Dékány Zsuzsánna, Csúza/H/)

Akik vagyunk, már mind idősek vagyunk. Én egy ismerősömmel beszélek magyarul. Van melyik magyar, s már nem tud, románul kell beszélni velük. A hatvanas években sokan mind a sántiéreken (munkatelepeken) voltak, mind románok között, s ha nem gyakorolja a nyelvet, kezdi felejtani. Mint legényember jöttem ide, itt házasodtam. Egy pár évnél nagyon sokkal tovább nem maradtam. Nincsenek fiatalok, mind el vannak menve. Csak öregek vagyunk. Bent a bányában nincs fejtés, mind a felszínen fejtenek. Nehéz munka, de az ember megszokhatja. Ha így megyen, csak a nyugdíjasok maradnak. (Soós Dávid, Verespatak/E/)

Petrozsényban az elrománosodás akkor kezdődött meg, amikor a Kárpátokon túlról, a Tg. Jiuból való románság kezdett bejönni. Emlékszem, a mi utcánkban is voltak románok, de én csak később tudtam meg, hogy azok románok. Kuku bácsi, Deriáni meg Miki néni ezek mind románok voltak, de mind magyarul beszéltek. A mi utcánkban, vagy húsz ház volt. Egyetlen-egyét tudtam, hogy románok, azok regátiak voltak. Nem is tudtam másképp mondani a nevüket, csak úgy, hogy regáti néni. Az egyik szomszédunk volt. Azok nem beszéltek magyarul. De. Azt hiszem, hozzánk csiszolódtak. Emlékszem, mindig kellett petróleumozni az ablakpárkányunkat, hogy ne jöjjenek a poloskák ránk. Ezek szerint ők voltak azok, akik hozzánk igazodtak. Próbáltak a mi életvilágunkba belépni. Ne mondjam, a kultúránkat átvenni. Mert nem is volt olyan, hogy kultúránk. Amihez mindig felemelkedik az ember, és arra törekszik. (Mátyás Józsefne Geier Judit, Petrozsény, Déva/E/)

Ha végiggondolom ezeket a falvakat, városokat, ahol van magyarság, és nincsen magyar iskola. Halmágy, Kóbor, Szentágota, csak innen a közvetlen környékről. És a Mezőségen, és egész Erdélyben. Vagy ha van, nincsenek képesített tanítónők. S vannak helységek, ahol ideig-óráig létszám alatt, speciális engedéllyel működnek. Románul egy tanulóval is működhet egy iskola vagy egy tagozat. Magyarul nyolc a minimum, hét gyerekkel már speciális engedély kell. (Márkos Ervin, Fogaras/E/)

Krassófüzesen talán két család van. Körülbelül egyforma volt a magyarság és a románság valamikor. A falu nagy kiterjedésű, mert szétszórt. Közvetlen közel csak Szkulya van, ahol magyarság van. Én nem tudok elmenni, s nem tudok semmit, hogy hogy állnak. Azt tudom, nem törődnek önmagukkal. Megszűnt a magyar óvoda, megszűnt a magyar iskola. Megcsinálta ez a román igazgató, hogy elment egy szülő beíratni, a magyarba akarja, „Én beírom, de egy gyerekkel nem lehet osztályt kezdeni!” S mindegyiknek azt mondja. Két évvel ezelőtt, mikor Jucika itt volt, annak a lánya kijött, hogy megletepszik itt. Kapott öt gyereket, szellemi fogyatékosokat. A román óvodába három párhuzamos osztály volt, első osztály, a gyerekek mind ott voltak. Mit kínlódik a plébános azokkal a magyar gyerekekkel a hittan órán, hogy nem tudnak magyarul. Ez egy olyan szomorú dolog, és én olyan betegek vagyok ennek, hogy

ebbe pusztulok bele. Megszűnt a magyar iskola, s a magyar óvoda is, mikor én kikerültem, engem betegnyugdíjba tettek, akartak szabadulni tőlem. A gyerekeket úgy kell nevelni, hogy az maga kíváncsi magyar iskolába. A szülőt is meg lehet nevelni a gyereken keresztül. Épp csak legyen hol! A gyereke be lehet plántálni, hogy magyar legyen, hogy vallásos legyen. Akik román iskolába járnak, elvesztik a nyelvet. Elvesztik! Egymás közt is románul kezdenek beszélni. Mesélte, itt volt nálam egy nagymama, s sírva mesélte, hogy a szülők is ott-hon románul beszéltek. Tenni kellene valamit! Nem tudom. Nem tudom. (Nász Irén, Gátalja/E/)

Már azt lehet mondani, mindenki félti is a gyereket, a jövőt illetően is azt gondolják, inkább szlovák iskolába, má nem íratják be magyarba, csak szlovákba. És mindig kevesebb és kevesebb. Az én koromban még az alapiskolában 3 magyar osztály 25-30 gyerekes osztályok voltak, s egy szlovák, s jelenleg hat faluból járnak ide gyerekek, hat faluból, s jó ha egy osztályt összeszednek magyarokból. S a többi szlovák. Már most inkább nem járatják magyarba a gyereket. Lényeg az ebben az egészben, hogy magyar óvoda nincs. Ha a gyerek bekerül az óvodába, s megtanulja a szlovák nyelvet, ami logikus, hogy megtanulja, habár már az utcán is megtanulják a gyerekek egymástól, akkor a szülő azt gondolja, minek adjam magyar iskolába, már tud a gyerekek szlovákul, és könnyebb lesz neki, és senki nem tudatosítja azt, hogy az anyanyelv csak anyanyelv. Habár a gyerekek rászolgálnak, elsőtől kezdve van nekik egy óra pluszban, mert a szlovákot tanulják. Az napi egy óra plusz. Akkor a feladatok ugyanúgy megsokszorozódnak, mert többet kell készülni annak a gyerekeknek, s mindenki azt gondolja hogy könnyít azon a gyereken. S a további élet. Mert középiskola, már itt nincsen, s Nyitrán sincs magyar nyelvű, úgy hogy Újvár, Komárom, Dunaszerdahely. Most még ez az anyagi helyzet is olyan, hogy minden szülő meggondolja, hogy kollégiumba adja-e a gyereket, vagy bejár majd Nyitrára. (Moravszki Pálné Resz Ilona. Gyimes /F/)

Minden szlovák iskolának a fő feladata az volt, hogy magyarellenességre nevelje a gyereket. A magyar gyerekek is szégyellik, hogy egyáltalán a szüleik tudnak magyarul. Az ember megszólal magyarul, tapasztaljam, számos ilyen eset volt, katonaságot elébb említettem meg, tisztai iskolában is voltunk vagy heten, kinyitotta a száját, s magyarul válaszoltam neki. Néz rám, hogy hogy. Mondom, pajtás, elég ha kinyitod a szádát, úgyis tudom, hogy magyar vagy. Mert kiejtés. Persze elég rosszul beszéltek szlovákul is, de így volt. Aztán jöttek ezek vegyes házasságok. Itt Menyhén most itt van Alsó-Felsőelefánt, ezek a szlovák faluk, onnan hozzák a menyecskéket. Itt az öreg isten sem segít ezen. Nem lehet visszafordítani. De ha csak Menyhéről lenne szó. Pár év múlva Gimes is ott lesz, ahol most van Menyhe. Vagy Zsére. Hiába van még egy-két magyarokodó zsérei. (Fülöp Vince, Menyhe/F/)

Nem rejtett, hanem egy élő erő működik, amelyik próbálja visszaszorítani a magyar oktatást, és ennek hűséges szövetségese maga a magyarság, a magyarságnak egy része, aki ezt a fékező erőt támogatja, és a saját – ha nagyon durva vagyok azt mondom – gerinctelenségével. Noha én tudom, hogy ez egy bonyolultabb jelenség, de azért csak ott van, hogy a fejekben nincs rend, a lelkekben nincs elég tartás, és ezt kihasználják. Ezzel az erővel szembeszegülve próbáljuk kihasználni Magyarország közelségét is. Emberek, ne legyetek szamarak! Most próbáljuk, próbáljuk, s van, akire lehet hatni. (Dékány Zsuzsánna, Csúza/H/)

Amikor egy fiam elvett egy szlovák asszonyt, ott már a magyarságnak végi van. Úgy van már az a gyerek beoktatva, hogy már annak végi van. Az már semmi. Én hallgatom, nézem a Duna tévét. Én úgy azt a székelységet is figyelem, aki ott van, hát bizony-bizony néha úgy elszomorodom azért, hogy neked a szüleid, az apád, anyád magyar, de a gyereket már román iskolába járatod. Vótam odahaza, voltam egy párszor, de bizony elég sajnós volt az, amikor hallottam, hogy hát haverom volt valamikor, ismertem ezt a családot és az apja annak a családnak Bukarestben végzett román egyetememet, és akkor az a gyerek már nem volt magyar, mert román feleséget hozott. Nem csak egy. Ugyanúgy itt is. Ott is és itt is. (Balaskó Sándor, Érszalacs - Terbeléd/F/)

Gyengül, nagyon gyengül a magyarság. Öntudatlanul is, mindenféleképpen. Az anyagiakért odahajolnak, nem számít, hogy hova mennek. Vagy négy család van, amelyik tartja magát, büszkén vállalja, hogy ő magyar, s küzd is azért, hogy ne nagyon vegyüljünk össze a másikkal, de a többik. Erősen gyenge a lelkük. Itt is vannak olyanok a vegyes családokban, ahol a gyermek románt vett el, jobban tartják a román ünnepeket, mint a magyarokat. Hajol-

nak el. Van, aki ortodox lesz. Mióta én itt vagyok, 70-től egyetlenegy román nő esküdött meg a református templomban. Valahonnan Tecuci környékéről került ide. Jön a magyar templomba. A gyermekit ide keresztelte. A többik mind áthajoltak. Nem tudom, van a vallásnak ilyen törvénye, ha ortodoxoknál esküdtek meg, a gyermek is ortodox lesz. Az ilyenek mind meghaltak a számunkra. A magyarok számára. Vannak, akik mindkét templomban megesküsznek. De már a születendő gyermeket az ortodoxoknál keresztelték. Azóta sem láttuk a templomban nálunk. Megesküdtek. Az esküt románul mondták el. Tiszteletes úr lefordította nekik, az asszony arra se volt képes, hogy elmondja magyarul. A születendő gyermekeik ortodoxok. El van romolva teljesen az öntudat. Sokszor nem is tudom, hogy mondjam, hogy ne nagyképűsködjem, ne úgy beszéljek, ami nincs. Annyira gyengék vagyunk. Hibáztatjuk, így a kormány, úgy a kormány, s közben mi saját magunkat rontjuk el. Senki se fogta meg a kezünket, hogy erővel összeálljunk a románokkal, de hát ilyenek vagyunk mi. Férj feleség magyar, s román iskolába jártatják a gyermekeket, mikor konfirmálnak. Olyan nyelven mondják el, hogy az ember nem ért meg semmit az egész feleletből, amit feltesz a tiszteletes úr kérdés-ként, amit betanult. Mint egy török mikor betanul egy verset, aztán elmondja, de hogy mit, senki sem érti. Csak a gyermekek azt mondják. Nem tudnak írni. Elmennek táborba, s románul írnak az édesapjuknak. Anyjuknak. Nem szeretem...(Székely Jenőné László Margit, Tompaháza/E/)

Fogyás

A fogyás itt is és ott is mindenütt általános és ijesztő méretű. Felmérés nincs ennek üteméről. De ha a közösségek megcsappanását vesszük, azt, hogy olyan szlovákyban, ahol ezelőtt 50 évvel 70-en, 80-an ülték be egy-egy istentisztelet alkalmából a padokat, s most már ketten-hárman néznek bele az időbe, átlagjában a szlovákyközösségek tizenkettőtől tizenöt évenkénti feleződési folyamatáról beszélhetünk.

Fogyunk. A magyarság megy külföldre, Ausztriába, Ausztráliába, Kanadába. Ebbe a három országba mennek. A szerbek azok szaporodnak, me jönnek, jönnek Boszniából, most jöttek Koszovóból, onnan menekülnek a szerbek. Hova mennek? Ide Vajdaságba. Hogy a magyarokat még jobban lenyomják. Most is van letelepedés. (Gajdos Jánosné Zsuni Viktória, Budiszava/V/)

A mi falunkban a magyarok alatt egyházi iskolák voltak. A katolikusoknak volt iskolájuk külön, ott szlovákul is tanítottak, a reformátusban csak magyarul. Kívülről nehéz elképzelni, 45 után milyen bukás volt a gyerekek részére, amikor egy szót sem tudtunk szlovákul, s bumm, beleestünk a szlovák iskolákba. Az összes gyerekek buktunk. Egy évet buktunk amiatt, hogy nem tudtunk szlovákul. S ennek milyen romboló ereje volt az önérzetre, arra a bizonyos méltóságra, mely megbicsaklott bennünk. Györkéről kikerültem polgáriskolába, természetesen csak szlovákul folytattam, s az összes iskoláimat szlovákul is fejeztem be. A mostani időben Györkén már aligha van öt család, amelyekben még az unokák is beszélnek magyarul. Például az én családomban valamikor nagyon sokan voltunk, ma már csak az én unokám beszél magyarul. A családomban a bátyám volt magyar, ő magyar iskolába is járt, 12 évvel idősebb volt nálam, de a felesége szlovák volt. Természetesen, hogy a családban már szlovákul beszélünk, mert ott volt a menyecske, csak nem fogunk a menyecske előtt magyarul beszélni. Rosszul fogja érezni magát. Mit fog rólunk gondolni. Na de ez már családi tragédia. Ez a családi nyelvkeverés, ebben mindig engedett a magyarság. Mindig győz a szlovák. Hiába, többségbe voltunk, Györkén valamikor a reformátusok többségben voltak, már most többek katolikusok, ezelőtt nem volt templomuk sem Györkén, építettek maguknak templomot is. A katolicizmus magával vitte a szlovakizációt. A 45 utáni rendszer, ennek nagyon de nagyon segített. Minden módon, ami törvényes, a Benes dekrétumok most is érvényesek. Ahogy kiváltak, Csehországban már megszüntették, Szlovákiában ma is érvényesek. Be volt tiltva a magyarság! A magyar s a német nemzetiségű alacsonyabb rendű volt mint a szlovák! (Pető Ferenc, Magyarbőd/F/)

Mind magyar házak voltak, s most már mind románok. Fogyunk. Összeházasodnak, nem törődnek, ugye el is mentek Németországba, erre-arra. Az a baj. Az uram annyit írt, mindig szeretett írni, fel van írva, hogy csak két román családnak adtak itt letelepedési engedélyt, és most ők vannak többen. A templomba akkor mindenki eljött. Most már nem jönnek. Szilveszter este van, készülnek a mulatságra. S a templom az nekik nem fáj. (Koncza Béláné Székely Erzsébet, Vízakna/E/)

Szentyenyeden is ritkulnak, ott is kevesen vannak. Őt testvérek voltunk, három leány és két fiú. Édesapám meghalt korán, még csak nyolc hónapos voltam, háborúban volt, a 18-as háborúban. Nehéz volt. Nyugdíjt nem kapott édesanyám. Nagyon sakan voltak abban az időben még. Volt egy 25 család magyarság. 25 család, nem személy. Most már aligha van három négy egész család. Még vagy két-három fél. A fiatalok mind kimentek. Mindenkinek voltak gyermekei, de mind elmentek, azok vissza nem jöttek. Van amelyik magyart vett, van amelyik román, de haza nem jött senki. Úgy hogy fiatal a faluban nincs senki. Csak öregek. Mára vannak, holnap nincsenek. Szép a templomjok, szép a harang, kár volna érte, hogy. Mast javítják a templamat. Leányegyház. Pulyonhaz tartazatt. Pulyonból járt hozzánk lelkész. Most Pulyonban sincsen. Osztán egy vasárnap Pulyonba és Szentyenyedre, más vasárnap Noszolyba és ide. (Szabó Istvánné Irma, Szentyenyed/E/)

Legenyében 107 ház volt, 497 lakossal, túlnyomó többségében református. Most pedig vagyunk – ha mindenkít beleszámolok – 23-an. Itt szemben van egy család, ott van két gyerek. Én csak temetek. Tavaly összeszámoltam, 78 temetésem volt. Keresztelni? Alig! (Lejko Zoltán, Legenye /F/)

Ennek a falunak már ide s tova fele ukrán. Amikor bejött ez a kommunista rendszer, a fiatalság menekült a városba. Az öregek kiöregedtek velem együtt, és nagyon sok ház került eladásra. És ez a felvidéki ruszinság menekült a hegyek köziből, talán jobbnak látták itt a lehetőséget a megélhetéshez. Most jelenleg is ha megszámlolom, 6-7 ház eladó. Kihaltak az öregek, a fiatalság nincs, és eladó. És jönnek. Az én fiam is. Három gyereke van, mind a három gyerek Magyarországon tanul. Két lány Hajdudorogon, a fiú Debrecenben. Már második éve ott vannak. A menyémek vettek Debrecenben lakást. Ha átköltöznek oda! S aztán egy évre vagy a következő évre ez a ház is eladó lesz énutánam. Innen van a csökkenés. Ezt már én nem érem meg, de elkövetkező 10 évben már Sislócon alig lesz pár család magyar. Egy pár fiatal van, aki itt telepedett le. Ha megszámlolom, esetleg négy vagy öt. Aki megnősült, ő az örökös, s ittmaradt. De hogy meddig, azt sem lehet tudni. Ez sajnos, ez a kárpátaljai magyarságnak a sorsa. Habár Magyarországon telepednek le, de nagyon pusztul a magyar. Gyermekkoromban ez színmagyar falu volt. Úgy mondom, ahogy van, ahogy én emlékszek, itt születtem, itt nőttek fel, 70 ház volt Sislócon a templommal és a községházával együtt. És máma kétszázon felül vannak, jöttek be. Hát csak itt Sislóc s Bártfa közt 70 hely van kimérve bennvalóra. De mindég annyi az igénylő, hogy száz is van benn a községházán. Ilyen hegyiek. A föld a miénk volt. Míg a Szovjetunió létezett, addig egy kérvényt kellett beadni, igénylés bennvalóra, s megadták ingyen. Ennyibe került, irtam egy kérvényt, meghatározták, esedékes-e nékem adni, s akkor adták. Most meg kolhoz még mindig van, a községházától igénylik a bennvalót. És a községháza kikér a kolhoztól egy bizonyos területet, s azt adja. A régi tulajdonosok nem igényelhetik vissza a sajátjukat. Az a mindenkié, ami a kolhozé. Ha megszámlolom, Sislóc kisközség, már az én emlékezetemben 450 hektár körül van föld, amit szétosztottak ilyen építkezési területnek. Kié volt ez a föld? Az enyém, meg a másik emberé, meg a harmadikáé. Akik a kolhozban ledolgozták a bizonyos idejüket, 1 Ha 85 ár földre kaptak csertifikátot (bizonylatot). Ezt a kolhoz köteles kiadni, ha van nekem mivel megművelni. Azon kívül, hogy ehhez a bennvalóhoz van még külön 50 ár. Sok nem tudja, hát én se, a gyerekeim nem igen akarnak már gazdálkodni, nekem meg már minek ebben a korban ez a föld. (Szalomon István, Sislóc/K/).

Keresztelés kevés van. Ha van 30-40 egy évben az sok. Temetés az van hetven. Elég sok most a vegyes házasság, főleg a magyar lányok szerb fiúkat találhatnak. Mikor már vegyes házassághoz kerül a dolog. Az idén eddig volt tudtom szerint 5 házasság. Abból egy volt csak magyar, a többi mind vegyes. Olajos Tibor Subotic Valériával. Horvát Pál Radulovics Nezanával, Virág János Druic Sztrezsanával. Szekeres Zoltán Bálint Valériával. 4 tiszta magyar, Kasza Lajos Stevoliccsal. Keresztelő 98-ban: 29. 7 tiszta magyar. Mondjuk itt a szülők is hibásak, hogy nem adják a gyermeküket a magyar osztályba. A plébános a hittan órát szerb nyelven kellett tartsa, nem tudnak a gyerekek magyarul. Az idén volt bérnállkodó. Egyik sem tud magyarul. Pedig mindenkinek az egyik szülő magyar. S magyarul nem tudnak. Az egyik valamennyit, valamennyit pár szót tud, érteni értenek, de választ nem tudnak magyarul. Az egyiknél az apja magyar, az anyja román. A lány nem tud magyarul, de románul sem tud. Egyik nyelvet sem tudja, a család szerbül beszél. (Lovász Sándor, Versec/V/)

Kezdték beszivárogni a környékbeliek. Itt ahány ház van, meg lehet számolni, hány magyar ház volt, azok mind román kézre kerültek. Itt ebben az utcában is. Szócsai Lajos, Esztergály, Sneider, végig az egész utca. Most is mint mi is. Ketten vagyunk, van két fiam Kolozsvárt, az egyik elektromos mérnök, a másik építészmérnök volt, nyugdíjas. Azok ide nem jönnek. Ha mi meghalunk, a ház eladódik. Verespatok volt a katolikus egyháznak plébánosa. Most Gyulafehérvártól a püspökségről jön minden vasárnap. Itt Abrudon nekünk is állandó papunk volt 72-ig. Én kiszolgáltam eddig nyolc papot. Én vagyok a katolikus egyház gondnoka. Ide most egyszer egy hónapban jön pap. Olyankor vagyunk 18-20-an, akkor már zsúfoltan vagyunk. S olyan templomunk van, hogy csodaszép. Apadunk, apadunk és apadunk. Van egy idősebb is, egy 93 éves, s egy jó ismerősünk, 90 éves. Utána következem én a 89 évemmel, a feleségem 83, akkor nagyon kevesen vannak ötven-hatvanasok. Nagyon kevesen. Már azok is. Aki van még fiatalabb, az mind vegyes házasság, a gyerekek mind románok lesznek. (Sufiárzki Lajos, Abrudbánya/E/)

Mikor én idekerültem 52-ben, sokkal több volt a magyar, de sokkal jobban meg voltak félemlítve. Az emberek nem beszéltek. Nem mertek beszélni. Egyedül az volt, összejötték a templomban imádkozni, misére, itt beszélgettek magyarul. Odahaza beszéltek, az utcán ha beszélünk magyarul, mert én másképp nem is tudtam, bizony ránk-ránk szóltak. Elmentünk az üzletbe, sorbaálltunk, élelmiszerért, elkezdtünk magyarul beszélni, mindjárt ránk szóltak, ne beszéljünk magyarul, beszéljünk oroszul vagy ukránul, mert ők azt nem értik, s mi itten szovjet kenyeret eszünk, és beszéljünk úgy. A munkahelyeken szintén leintették az embereket ha két magyar a munkahelyen elkezdett egymás közt magyarul beszélni, ott is leintették őket. Én a gyerekekkel foglalkozom. Hány nagymama mondta, az én unokám nem tud már magyarul, érteni ért, de nem tud, mert hát nem akar beszélni. A gyerek elment óvodába, a gyerek elment iskolába, ha összekerült két-három olyan gyermek, akik magyar családból voltak, egyszerűen az óvónéni, tanító néni leintette őket, hogy tessék oroszul, ukránul beszélni. Hogy az osztálytársaik, diáktársak kinevették, kicsúfolták őket. A gyerekek már szégyelltek magyarul beszélni. Már szégyellték azt, hogy ők magyarok. Ha hazamentek, az anyuka vagy apuka magyarul beszélt hozzájuk, megértették, de nem válaszoltak magyarul, mert szégyellték, mert nem akartak. Elment a negyven év, az akkori gyerekek, fiatalok mind szovjet iskolába jártak, szovjet nevelést kaptak, a sok vegyes házasság, bizony nagyon elukránosodtak, eloroszosodtak itt a magyarok. Ha a férj vagy feleség volt ukrán vagy orosz, annak a nyelvét beszélték. Automatikusán ők is úgy kezdtek beszélni, ahogy megértették őket. Ha összeismerkedtek valakivel, a jövőendő feleségükkel vagy férjükkel, annak a nyelve lett a közös nyelv, mert az nem tudott magyarul. Tehát a családban sem beszéltek magyarul. Sokszor a szívem fájt, jöttem a városba, és tudtam, hogy ez magyar családból van, kezdenek beszélgetni, a hatodik, nyolcadik mondatnál átváltak oroszra, ukránra, pedig akkor már lehetett beszélni magyarul. Tulajdonképpen hivatalosan ez nem volt megtiltva, de állandóan leültettek, állandóan fasiszták voltunk végig magyarként. Ezek a fiatalok nem azért nem beszéltek egymás között magyarul, mert nem akartak, hanem mert már nem volt szókincsük, nem tudták kifejezni magukat. Elkezdtek magyarul beszélni, aztán ukránra vagy oroszra váltottak át, ahogy a mindennapi dolgokat napközben megtanulták. (Bilics Jánosné, Janosovszki Éva, Rahó/K/)

Megváltoztak az étellel szembeni elvárások. Nem vállalják azt a felelősséget, ami a gyermekáldással jár. Bár egy gyerek nem gyerek, két gyerek sem gyerek, mert csak a szülőt pótolja, a harmadik pótolja a népesség szaporodását. Ha azt akarjuk, hogy megmaradjunk és fennmaradjunk, vállaljuk a gyerekáldást. Az anyagiak azok is meghatározzák már a család nagyságát, habár ezelőtt merem állítani, hogy sokkal népesebb és sokkal nehezebb körülmények között lévő családok vállalták, hogy istenáldás a gyerek. A sok gyerek az mély gyökeret tud eresztetni egy családnak a talajban. Ha nincs sok gyerek, csak egy gyökere van. És még valamit. Férj-feleségnek egyformán kell vállalni a gyermeknevelést. A pesztonkázástól, tán még. S akkor mikor engedjük azt, hogy szükségszerű gyereket nevelni, a gyerekáldást isten áldásaként fogadni a családban, akkor azt mondom, talán lesz jövője a nemzetnek. (Branstetter Sándor, Szentágota/E/)

Figyeltem a templomban a ministránsokat, magyarul kell neki olvasni a szent leckét, akkor is maguk közt ukránul beszélnek. Ha magyarul olvastok, beszéljétek magyarul is, mondom. Mintha én valami rosszat. Egymásnak szólnak ukránul, ki fog olvasni, akkor én fogok, azt is ukránul, akkor az olvassa. Mikor elolvassa, azt mondják ukránul, rosszul olvastál. Próbáld

meg még egyszer. Olyan szívfájdalom fogja el az embert. A szülők is beszélnek magyarul, az atya is szól hozzájuk, ez már úgy be van programozva. Kimennek öten, haton a ministránsok, ukránul beszélnek maguk közt. Figyelnek, hogy én járok-e a közelükben. – Mondom: nem azért mondom, hogy ne beszéljetez ukránul, de most magyar dolgot beszélünk meg, akkor beszéljünk magyarul. Ha hittan órára jönnek, az atya ha itt van, neki magyarul beszélnek, ha nincs ott, akkor már ukránul. Olyan makacs korszak jött el, nem tudom elképzelni, miért van ez így. (Birosz János, Kőrösmező/K/)

Aki a faluban született, őslakós, 12 család van. A többit kitelepítették. Hogy mennyit? Én már nem is tudom. Aztán a bevándoroltak. Sokan eladták itt a házakat, Losoncra mentek. S szét a nagyvilágba. Faluról telepítették be Losoncot. Vannak most olyan gyerekek, akik voltak, azok szlovákokká nőültek, azok nem magyarok, ha szlovákok. Nem mondhatom, hogy magyarok. Szlovák iskolába járatják, hogy előnybe lehessenek. Hogy előnyben vannak-e, nem tudom. Nem tudom, azok hogy vannak. (Lukács Jánosné Árvai Mária, Rapp/F/)

Az én lányom járt utoljára magyar iskolába, utolsó generáció volt. Na, de mér nincsen. Nem azért, hogy nem volt senki annak az oka, hanem csak szülők. Négy osztályig volt elemi iskola, s akkor át kellett menni 5-8-ba ide Kácsra. A nyolc osztályos iskolába. Mikor átment abba az ötödikbe, akkor azt kifogásolták a szülők, a gyerekeknek sokkal nehezebb. Lehet, hogy nehezebb is volt. Akkor két magyar tanítónő volt, egyik az első kettőt, a másik a harmadik-negyediket tanította. Utoljára már csak egy tanítónő maradt, de annak nem volt már kit tanítson. Mert a szülők nem akarták beadni. Mondták, nehéz ez így. (Brunclik Lászlóné Dorn Teréz, Kács/V/)

Telesen magyar falu volt, a görögkatolikusok is mind magyarnak számítottak. Van itt olyan irás, a görögkatolikus emberek tiszta magyar emberek. Csakhogy a görögkatolikus templomot bezárták, s kinyitották mint pravoszlávot, ortodoxot. Az kommunista vallás volt. A görögkatolikus papokat számúzták, aki nem írta alá, hogy átáll pravoszlávvá, aki aláírta, az tovább dolgozott. Ez így volt. Most pedig ha olyan pap van, aki tud magyarul beszélni, nagyon jó. A mostani görögkatolikus papunk nem tud, csak tisztán ukránul. Református papunk is úgy van, hogy három községben szolgál. Nem lakik itten, még a három községben sem, melyet pásztorol. Novemberben lesz lelkésszé szentelve, befejezte a teológiát Sárospatakon, két évig még segédlelkész, és akkor november 7-én lesz pappá szentelve. Beregszászban lesz az ünnepség. Itt szolgált Gödényházán, Tekeházán s Királyházán. Ottan Királyházán nagyobb magyarság van, mert ott van katolikus templom is. És valahogy megvédte a római katolikus templom a magyarokat. Tekeházán is vannak görögkatolikusok. Fele görögkatolikusok lettek, fele pravoszlávok. (Kolozsvári Sándor, Gödényháza/K/)

Akik csak voltak

Sokan már csak voltak magyarok. Bizonyítják a más nyelven megszólalók nevei, bizonyítják a fejfák, sírkövek, bizonyítja az emlékezés.

Kolozsvári, Huszár nevűek, Tarnaiak, s ukránoknak vallják magukat, de átlagban ők is magyarok, akkor van Gáll nevezetű, Bökényi, még Bökényi több. Ezek mind magyarok. Akkor van néhány Nagy nevezetű. Vannak a Gacs nevűek. Régen volt Deák is, de már kihaltak az öregek, a lánya más néven szerepel. Ezek a huculok a mi falunkban. (Huszárné Kolozsvári Marika, Gödényháza/K/)

Fogaras, el egészen Románújfalui, az is egy fájdalmas hely. Akkor van egy másik Cinsor. Ahol van egy református templom, senki nem is tudott már róla, elfelejtették az előljáróink. Akkor elmentünk vizitációba, hallottam ott az emberektől róla. Hát a baptisták beültek oda. A harangot elvitte az ortodox pap. Senki nem akar hozzányúlni. Pedig hát mégiscsak a miénk. (Szegeci László, Magyarigen/E/)

Eltűnt magyar családok. Ha névre vesszük, akkor széles réteg volt a Bolyós. Ez volt a faluban a legtöbb. Kevés Molnár és pár Bora. Jöttek ilyen beköltözők, Alabán, ezek már beköltöztek. De a törzs, örökösök a Bolyós család volt. Úgy tűntek el, nem maradt örökös, aztán megszűnt a család. Voltak katona barátaim is erdélyi származásúak, s mikor a visszavonulás volt, s nagyon sok erdélyivel találkoztam, beszélgettünk, ott teljesen más a nemzeti öntudat s a magyarság összefogása, s ma is egészen más, mint itt, különösen ebben a keskeny sávban Szlovákiában. Ott képesek áldozatot hozni a magyarságért. Nálunk olyan embert keveset találunk, aki valamit rátenne a nemzeti érdekre. (Bolyós Géza, Kismulyad/F/)

Tamáspataka román falu, nincs magyar. De a nevek. Mind magyar nevek. Ott van ilyen magyar név. Kádár, az egy nagy család ottan. Kincses. Most már Kinciuc, nem Kincses. Besztercei, most Bistrián jár. Ilyen neveket mind elváltoztattak. Az öregeik még Beszterceiek voltak. Régen, a háború előtt. (Egri Ferenc, Lozsád/E/)

Vályi, Vitéz, Pető, ezek tiszta magyarok, Gazsó. Petőék magyarok voltak. Ők majdnem egykorúak voltak az én nagyapámmal. Az ő felesége Láncról is volt, csak magyarul beszéltek. Ezek már csak szlovákul beszélnek. Pető Pista, Máté Pista. Több volt a református mindig, s a reformátusok mind magyarok voltak. Ilyen szegényebb családokból voltak. Ezek a rusznnyákok, ezek a görögkatolikusok, ezek alkalmazkodtak a magyarokhoz, de otthon csak az ő nyelvükön beszéltek. Hanszerék, Ritkásék, a Katóék ezek görögkatolikusok voltak eredetileg. És már most átállottak, alkalmazkodtak. (Hreha Irén, Feketeruszka, Györke/F/)

Őket valamikor hozták ide munkásoknak. A Korpások azok magyarok voltak. Koerpás, Kötkési, a Komjátrul idenősültek. Kelemenék, ezek mind református magyarok voltak, de most már el vannak szlovákosodva, nem lehet nekik mondani, hogy magyarok voltak. Mert azok a fiatalok ugye. Egerszegi, ezekből a magyar falukból ezek csak magyarul beszéltek. Akikkel jóban is voltam. Haragudtak a magyar nyelvre. Gyűlölték a magyar nyelvet. Miért beszélnek magyarul? Mert örököltém édesanyámtól, az tanított meg magyarul. Többnyire ez mind szlovák, szlovák, szlovák. Már annak is mondják magukat. S még meglepőbb van olyan magyarból lett szlovák, aki gyűlöli a magyarokat. Egy alkalommal a váróteremben voltunk Hollósnál, s begyűtt egy magyar, s mindjárt magyarul beszélünk. Megszólal egy asszony: Mikor hagyják már el ezt. Annyira haragusznak a magyarra. Azért vannak magyarok is, akik nem szeretik a szlovákokat. Én szlovákok között dolgoztam, én nem tudom azt az ellentétet. De a magyarok is vannak. Ezek szlovákul beszélnek! A szlovákok: Ezek magyarul beszélnek! Ez az ellentét, ez. Sajnos, mondom, hogy. Egy alkalommal volt Magyarországon, már a gyerekeknek magyarul mondom, ha eljönnek ide, nem tudtok velük beszélni. Hát hogy, hogy? Szlovákiából származnak, s nem tudnak szlovákul? Magyaráztam nekik, magyar falu volt. De nekik furcsa volt, Szlovákiából, és magyarok? Azért volt itt valamikor magyar iskola is. 18-ig. 18-ig nem volt szlovák iskola. 38-44-ig, akkor megint. 45-től magyarul már nem tanultak. (Bakóné Vendég Zsuzsánna, Alsószőlős/H/)

Fehérrel meszelt, alul sötétel elhúzott házak voltak. Akik ezekben a házakban laktak, kint vannak a temetőben. Ott is az embernek sír a lelke, valamikor fejfák voltak, most sírkövek vannak, és a legtöbbször szerb, még a neveket a sírkövekbe is szerbül vésetik bele. Mert hát így könnyebb annak aki vési. A múltkor láttam, aki magyarul kérte, ott a ty betűnél az y-t tették előre. Meg Ömböli helyett Embeli. A szerb betűk közt nincs ő. Még a temetőben sem őrzik meg szegények a magyarságukat. Valahogy az az ellenállás vagy az az akarat, valahogy úgy kihalt talán, vagy belefáradtunk mindannyian. Én igazán hibának ismerem el, hogy mindannyiunk tehet ezért, hogy így van. Mindannyian tehetünk. Valahogy nehéz volt, ezeken az évtizedeken keresztül állandóan szembehelyezkedni valakivel. Könnyebb volt víz mentében úszni. Csak a szomorúság marad meg az emberben. A fiatalok ezt nem értik. Nem érzik. A mi szüleink fenntartották bennünk. (Gyuricsné Varga Anna, Nagybecskerek/V/)

Kovács Augustin. Az apja Kovács Pista volt. Kovács Sandu. Az is magyar volt, s románok lettek. Demeter Márton, a fia Demeter Sanyi, nem tudnak magyarul, Demeter Albert két fia, szintén románok. Valódi magyarok a Demeterek, csak nem tudnak magyarul. Mind a kettő magyar, csak nem tudnak a gyermek magyarul beszélni. Románul társalognak. Sebesi Gyula, s a felesége. A pünkösdiékhez járnak. Így fajúlnak el a magyarok. Adnak egy-egy cukorkát nekik, bubát. (Molnár János, Mezőzáh/E/)

Ezerháromszáz lakosa van Zsérének, 65%-ában magyarok lakják a falut. A 35% szlovák, van még néhány cigány vagy cseh. Főleg szlovákok. De sajnos nem olyan szlovákok, akik szlovákként születtek, itt szlovákosodtak el helyben, a faluban. Hogy lehet itt elszlovákosodni? Úgy hogy nem íratják be magyar iskolába, és ha valaki már nem magyar iskolában járt, akkor már szlovák nemzetiségű. Büszkén vallja magát szlováknak. De csak egymás között lehetnek szlovákok, vagy köztünk, magyarok között, mert ha elmennek egy szlovák környezetbe, akkor ők a magyarok. És szidják őket. Ők olyan magyarok, hogy se magyarok, se szlovákok. Egyszer kritikus helyzetben voltunk már, és bizony nagyon szegényben maradtak, mert ők valóban identitás tudat nélkül, ugye hát szeretnének, de sehol vannak. Se itt, se ott. Ahhoz

intelligencia is kell, hogy ezen gondolkozzanak. Mert ugye munkaviszonyban nem nagyon jó, ha valaki nagyon magyarnak tartja magát. Ott csak hallgatni kell és dolgozni. Hát ahhoz intelligencia kell, értelem kell, hogy valaki megértse, kiharcolja vagy megtartsa a maga értékrendjét. Meg kell tartani, mindenki tudja róla, magyar vagyok, s akkor elmagyarázom, értsétek meg, ettől és ettől vagyok én magyar. Elsősorban attól, mert ti tudjátok, hogy én magyar vagyok. (Maga Ferenc, Zsére/F/)

Sorsok, helyzetek

Román uram volt. S két leányom s egy fiam. Egyik sem tudott magyarul. Én nem jártam iskolába, mert én kellett, hogy járjak a disznókkal s a johokkal. Nem hagyta a drága anyám. Régen úgy volt, amíg nem lett a kollektív, hogy járj a disznókkal. Tudja mért nem tanítottam meg a gyermekeimet magyarul? Én megmondom úgy, ahogy van. Há itt van a románság. S a románok közt vagyunk. Itt több a románság, mind a románok közt élünk. A férjem engedte, engedte volna, de mind román, román, én be vagyok kerítve a románokkal. Voltam magyarok közt is, ott születtem. De ha ide gyűttél, mondja, mé nem beszéljek románul. Itt olyan irigyek, s kell, hogy beszélj, hogy mondják ők. Édesanyám emlékét, hiába, ha egyszer elgyűttem ide, azt el kell felejtsem. Kellett hogy beszéljek úgy, hogy mondták ők. Nem volt könnyű, nem volt könnyű. De mit hogy csáljak. Mit csáljak. Maga tudja, s ha nem tudja, mondom. A magyarokat csúfolták, doamne, hogy mondták. Tudják. Bozgor. Azt mondták, hogy bozgor. Mai bozgor, mit beszélj magyarul. Románul kellett hogy beszéljek. Mit csáljak? Kellett úgy beszéljek, mint ők. Én gondolom, románok. Mentek a templomba. Hogy itt több a románság, a magyarok is románul beszélnek mindig. Mentek a templomba, nem hogy imádkozzanak. Össze-vissza van itt minden. (Gyulai Jánosné Szilágyi Rebi, Alsókaracsonyfalva/E/)

Mintha csigaházban éltünk volna. Magunk között magyarok voltunk. Azok, akik keményen magyarnak tartották magukat, mondták, hogy magyarok. Nem vertük a mellünket, éltük a mi magyarságunkat, de általában az emberek visszahúzódtak, nem akartak újat húzni a hatalommal, mert Szolyva, az elhurcolás az egy nagyon kemény dolog volt. A sztálinizmus nagyon komisz volt, az emberek a szomszéd előtt, vagy még a családon belül sem mertek semmit, vagy alig mertek valamit mondani, mert féltek. Egy rosszakaratú megjegyzés valahol, egy harag, vagy nem tudom mi, tényleg, hát a gulágokra repítette volna azokat, akik nem vigyáztak a szájukra. Az emberek megszokták, hogy visszahúzódtak. Itt mindenki félt. A magyarokat és a németajkúakat elhurcolták. Ősszel bejöttek októberben, s már decemberben vittek az embereket. Válogatás nélkül. Mikor már rájöttek, hogy miről van szó, be kellett jelenteni, hogy kicsodák, egyszerűen letagadták, hogy magyarok. Elkezdtek ruszinul beszélni, vagy szlovákul beszélni, vagy mit tudom én, s azt mondták, hogy ők nem magyarok, szlovákok vagy ruszinok. Itt nagyon nagyon sok magyar család a gyerekeit nem magyarnak nevelte, hanem ruszinak, ukránnak vagy oroszoknak, mert ő a kezdet kezdetén annak mondta magát. És tényleg olyanok vannak, hogy nem tudják, hogy kik ők. Még dicsekedett is egy Gábor nevű tanácselnök, hogy az ő anyja nagyon jól tud magyarul, az ő anyja magyar. De ő már ukrán volt, az ő családjá ukrán volt. Gábornak – tegyük fel – az apja azt mondta, hogy ő nem magyar. Ő már ruszinak mondta magát, úgy nevelte a gyerekeket, s nem is tanították meg beszélni, nem akarták, hogy. Később már nem tudták visszacsinálni. (Bilics Jánosné, Janosovszki Éva, Rahó/K/)

Egy napot se jártam magyar iskolába. Egy betűt nem tanultam magyarul. Nem volt szabad megszólalni sem magyarul. Megszidták, leírták százszor is, hogy nem fogok magyarul beszélni. Nem volt szabad. Nem csak én, voltunk sokan reformátusok, magyarok voltunk, Akkor nem volt úgy mint most, hogy minden osztályra tanító, első, második, harmadikot tanította egy tanító, még a negyediket is, osztán 5-8, akkor csak két tanító, esetleg három. Ha, első osztályban sokan voltunk. De csak szlovákul tanultunk. Nem volt fele, nem haladtuk meg a 25%-ot, azért nem volt szabad a hittant se tartani magyarul az iskolában. Nem volt szabad bejöni a tiszteletes úrnak a iskolába. (Simon Jánosné Hencze Ilona, Alsószőlős/H/)

Ezelőtt 23 évvel, mikor kihelyeztek Hátszegre, házbérben laktam, s jött a tél, beszereztük a tűzfát, egy autó fát, s azt fel kellett vágatni. A favágó János és Péter volt, a családi nevüket nem említeném, hogy ne sértődjenek meg. Ahogy vágta a fát, románul beszélgettek. Megkérdeztem Jánost, mikor felhozta az első öl fát, megkérdeztem: János bátyám, ha maguk magyarok, s testvérek, miért beszélnek románul munka közben? Erre János bátyám azt felelte

vissza: már 40 éve lakom Hátszegen, nekem ez könnyebb. Ez jellemzi a szórványt, főleg az egyszerű embereket, nekük mindegy, hogy milyen nyelven szólnak. Az egyetlen kapocs, ami őket összetartja, az a vallás. Ebből kellene kiindulni, mikor a hovatartozásukat szemléljük. Így kéne elfogadni őket, ahogy vannak. Hiába próbálunk belőlük mást csinálni, mint amik. (Teiszler Pál, Hátszeg/E/)

Az én lányom azt tudom, hogy tovább fogja vinni. Mondja, ő magyar. Ő lány. Ha férjhez megyen, kész. A többit nem tudom. Én csak a saját családomról bírok beszélni. A többivel nem vagyok összekötetésben annyira. A régi magyarokkal. Én magyar voltam és magyar vagyok, nem bírom abból kihúzni magamat. A világpolitika, hogy én itt rekedtem. Ahogy mondják, viszmajor. Az már nem az én hibámból volt. Hova menjek? Akkor Magyarországon kommunizmus volt, mindig veszekedtek a jugoszlávokkal, nem bírtam menni. A háború után elsőször 65-ben léptem át a magyar határt. Addig csak jöttek a rokonok, idejöttek, én meg az állomáson integettem. Mikor megyünk mink? Nehéz volt megmondani. Nem voltunk jók a jugóknak. Mikor magyar szót hallottam, mindig azt gondoltam, turisták. A legtöbbit a turistáktól hallottam a magyar nyelvet. Hogy honnét jöttek, nem tudtam. (Ádány Antal, Fiumé//)

Én 56-ban kerültem ide, nevenőtől, felfogásomtól fogva magyar voltam. Beszélni keveset beszéltem. Székely József volt az uram, s bizony nem beszélt olyan jól magyarul. Apósom, Székely Pál is szinte törte a magyart. Három testvér volt, az a három testvérem, amíg ki nem került a házból, csak magyarul tudott. Már mikor a gyerekek közé került az óvodába, ott már románul beszéltek. Az egyik sógorom Székely Zsigmond. Az már nem tudott magyarul. Az én urammal én végig magyarul beszéltem, és most a tyúkjaimmal beszélek magyarul! Mert meg akartam tartani az anyám nyelvét, s az apám nyelvét! Olyan környezetben nőttem fel, hogy én ezeket hoztam magammal amikor idejöttem. De maga a nép imádott. Kertélyesre kerültem, tudták jól, hogy magyar vagyok. Úgy jöttek hozzám a gyerekek, hogy nagyon. Nem volt az, hogy jó, ki kell állni azért. Meg kell dolgozni. (Székely Józsefné Berecki Gabriella, Verespatak/E/)

Mindkét szülő magyar volt. Pozsonyban végeztem a magyar gimnáziumot. Nyitrán nem volt magyar iskola. A szülőknek ez fontos volt, hogy magyar iskolába járjak. A feleségem szlovák. Családi nyelv: szlovák. A gyerekek nem nagyon tudnak. Kicsit. Csak úgy, hogy a nagypajkkal magyarul beszélnek, csak úgy törve, nagyon törve, inkább azt mondanám, hogy nem beszélnek magyarul. Hogy miért nem beszélnek? Ez nehéz kérdés. Nem is tudom miért nem beszélnek. A családi nyelv az szlovák lett. Nehéz, erre nem is tudok válaszolni, hogy miért nem. Nem is hogy nem volt lehetőség, de így hozták a körülmények, így mondanám. Fontos a magyar nyelv, de itt mindamelllett most már figyelembe kell vennem azt, hogy a feleségem szlovák. Ezt nem lehet elhanyagolni. Neki is figyelembe kell venni ezt. Azt hiszem, a gyerekek megtanulnak még magyarul. Nem olyan nagyok. Azt hiszem, ez még nem végleges probléma. De itt főleg a környezet, amikor kicsik a gyerekek, szlovák környezetben nehéz a gyerekeket tanítani magyarul. Nehéz sorsuk van a szlovák környezetben a gyerekeknek, ha magyarok. A környező gyerekek csúfolják, aztán verekednek velük. Megverik őket. A gyerekek között ez nem így van, azért, mert magyarok. Azt hiszem, a gyerek másképp néz erre, ő csak azt látja: más. Ami más, az nem jó. Az emberben benne van, ha megnézzük, mellé kerülhet egy néger is, az ember ránéz. Nem kell ha cigány származású, úgy néznek rá, hogy ez idejött közénk. Szerintem senki ezt nem érti. Főleg a gyerekeknél ez nem konkrét dolog. Éz olyan belső érzés, ezt ők nem tudatosítják. Ez csak egy belső, hogy más. Éppen úgy van, ezt nem gondolom, hogy csak a magyar és a szlovák. A gyerekek között általános. Egyik jó, a másik rossz. Csintalan. Emlékszem, mikor gyerek voltam, mind magyarok voltunk, s akkor voltak rossz gyerekek, odajött, s odavágott. Milyen okból? Mert okosabb voltam, mert jobban játszottam, futballt. Hol kereshetem mint felnőtt férfi az okot. Nem lehet megtalálni. Később mikor felnőtünk 15-16 éves kortól barátok voltunk. Mikor gyerekek voltunk, rossz gyerek volt, akitől mindenki félt, s mindenki vert. Nem lehet egy nemzetiségi problémát visszafordítani. Ez nagyon komplex probléma. (Sz.O., Nyitra/F/)

Sok a vegyes. Van egy Székely Ilona. Mind a kettő magyar volt, a gyerekei románhoz mentek, a fia román volt. A kisebbik leánykáját magyar fiú vette feleségül. Ebből a családból ez az egy maradt magyar. Szőcs János, annak két leánya volt, mind a kettő románhoz ment. Elhagyták a vallásukat is. A másiknak is két leánya volt, mind a kettő románhoz ment. Ott van a sógornőm, Bálint János felesége, annak két fia volt, na az hálistennek mind a kettő magyar nőt

vett el. Magyarul tanulnak a gyerekek. Szabó Miklós az ortodox, a felesége magyar református. Két gyerekük van. A leány férje magyar, tud magyarul, van egy leánkája, na azok magyarok. A fia román nőt vett el. A fiú református, a leány ortodox. Van Kovács, aki most kurátor, annak van két gyereke, a felesége magyar, az édesapja ennek a Kovácsnak lelkész volt. Két gyerekük van, reformátusok, azok még nem házasodtak, de magyarok maradtak, magyar iskolába járnak. Románul végezték az elemi, de átmentek magyar iskolába. Fazakas Ferenc. Mind a kettő magyar, de sajnos a gyerekek mind románokat választottak. Reformátusok, de románul beszélgetnek a családban. Salat István, mind a kettő református, a gyerekek is konfirmáltak, de nem tudnak magyarul. Román falum, a gyerekek románul beszéltek, s már. A szülő a hibás, hogy elhallgatták, hogy ő hogy beszél. Nem kellett volna hagyják. (Gálfalvi Gézané Hósz Irén, Lekenca/E/)

Haton voltunk testvérek. Akkor nem volt úgy mint most. Hogy öltözet, szép öltözet van. Egyszer én hoztam el, mentem a templomba, eljöttem haza, ment a másik, a húgom. Most jó élet van. Nem tudom miért van ez. Régen szegényebben éltünk, de jobban tartottunk egybe a magyarok. Valahogy egyetértés volt, szerettük egymást, rokonok közt, idegenek közt. Most mindenki olyan büszke. Hogy ez a világ megváltozott, nem is tudom. Nálam például egy házban éltünk. Csak egy szoba volt, nyolcan voltunk édesapámmal, édesanyámmal. S most milyen házakat építenek! S azt mondják, nehéz. Régen volt sok erdő, volt miből építeni. Volt mindenkinek sok jószága, s most egy tehenet tartunk, több tehetségük nincsen. Eltem a férjemmel 48 évet, most hat hónapja hogy eltemettem, magam maradtam. (Szedlákné Mécserik Erzsébet, Bogdán/K/)

Egy falu is lehet menedékhely egy ember számára, akit esetleg a neve nem árul el, lehet, meg se keressük, lehet, hogy akár hanyagság miatt az ember nem vesz fáradságot, hogy a falvakba elmenjen, s megkérdezze, vannak-e ott hasonló vallású emberek. Azok általában megtörténhetnek. A magam szórványvidékén eléggé jól ismerem a falvakat, s elmondhatom – ez érdekes része a szolgálatomnak – felsorolták azokat, egy faluközösség nyilvántartja a más nemzetiségűeket, más felekezettűeket, akik léteznek a faluban. És hát ott megdöbbenve kellett tapasztalni az egyszerű embersorsok alakulását, s egy közösség mennyire alakulhat újabb közösséggé, amikor egy-két ember megjelenik, illetve mennyire széthull, amikor egy-kettő van, és a másik kettő hiányzik. Anyyra széthull, amikor az illető egyén nem vállalja sem a nemzeti önazonosságot, sem a felekezethez tartozó azonosságát sem. Bár mindenki számára világos, hogy más és más felekezethez tartozik. A kapcsolatfelvétél ilyen esetben nagyon kényelmetlen helyzetekben történik. Ha csak a lehető szellem. Sokszor megtörténik, hogy elmegy a lelkész, s elutasító magatartásban van része. Sokszor magyarázkodás, ha az ilyen embert sorozatosan felszólítja a rokonai révén, ha ő elzárkózik, s az első három istentiszteleti alkalom után, amikor mindig egy-egy ürügyet hoznak fel, lassan már nincs ürügy, s kiderül a motiváció, ami nem egy elmagyarázható motiváció, hanem annál egyszerűbb, hogy ő már lerázta magáról a nemzeti hovatartozását és a valláshoz való tartozását is. Ez szomorú tény, amit fiatalabb korban, fiatalabb generációknál könnyebben lehet visszafordítani, viszont közösségben, nehezebb korban már nagyon sok kétkedéssel, kérdéssel, nagyon nagy tartózkodással viszonyulnak az emberek. (Gudor Botond, Balázsfalva/E/)

Szörnyű ez a szórványsors! Ez nem is szórvány. Ez a szórványnak a szórványa. Rólunk elfeledkezik mindenki. Rólunk nem vesz tudomást senki. Minket magunkra hagynak. Minket egészen elhagynak. Elhagytak a papjaink. Mert miért csak az ő dolguk érdekelté őket? Mért nem tudtak egy kicsit foglalkozni az emberekkel? Mért nem tudtak segíteni az embereken? Mért nem tudták felvilágosítani őket? Csak az istentiszteletet megtartani, ennyi az ő gondjuk? Ennyi az ő feladatuk? Ott elmondani az ígét, és osztán nincs időm semmire, nincs időm, el vagyok foglalva. Mindenki a maga bajával van elfoglalva, a közösséggel nem foglalkozik senki, és a közösség pusztul, a közösség elvesz, a közösség megsemmisül, a közösség itt ment szét előttünk. Hát én próbáltam. Próbáltam a gyermekeket tanítani, próbáltam emberré nevelni őket. Vittem kirándulni, s nem az én népemnek szolgáltam az életemet. Elmehettem volna én is, de szerettem a várost, szerettem a szüleimet, hazajöttem, ittmaradtam, s itt kellett látnom azt, hogy eltűnt minden, szétment minden, odalett minden. Elveszett minden. Most már vége. Most már nem lehet megmenteni ezt a közösséget. (Legendi Margit, Zalatna/E/)

Gazda József

A Felső-Kiskunság műveltségi viszonyai*

Egyház, iskola, írásbeliség a reformációtól a XVIII. század végéig

Kunság, Kiskunság, Felső-Kiskunság

A Duna–Tisza közti kunok földje a hódoltság idején elveszítette népessége nagy részét. Ekkoriban kezdtek ezt a vidéket – a lakosság csekélyebb száma alapján – Cumania Minorisnak, Kiskunságnak nevezni, míg a tiszántúli, több faluban, nagyobb lélekszámmal fennmaradt kunok lakta területet Cumania Maiorisnak, Nagykunságnak. Ebben a másfél évszázadban pusztásodott el ugyanis a két folyó közti Homokhátság számos kun falva, s a korábban összefüggő kun szállásvidék déli részén viszonylag folytonosan csak Halas maradt meg, az északi részen pedig Lacháza, Szentmiklós, Szabadszállás és Fülöpszállás vészelte át a török idők.

1702-ben mindkét Kunságot, s vele a Jászságot is eladta a bécsi udvar a német lovagrendnek. Korábbi kiváltságaikat, önálló jogállásukat majd csak az 1745-ös redempció után szereztek vissza az itt élők, s elkülönült közigazgatási egységként létrejött a három kerületből (Jászság, Kiskunság, Nagykunság) álló Jászkunság, Jászberény székhellyel.

A XVIII. század közepétől még csak földrajzilag volt tagolt a Kiskunság: Izsák község határa választotta el az egymással szomszédos négy északi, tisztán református falut a déli, nagyobb területtől, ahol a református Halason kívül az új, és zömmel jász telepítésű, katolikus Félégyháza, Majsja és Dorozsma feküdt. A későbbiekben a kétségtelenül létező kiskun egység mellett tartósan érvényesült egy viszonylagos elkülönülési, illetve egymás közti összetartozási törekvés is a Kiskunság felső településein, miközben a sok szempontból „külön utas” Halast déli kiskunsági szomszédaitól a felekezeti másság, az északi falvaktól a távolság választotta el.

Vályi András írta a Kiskunságról 1799-ben kiadott helyismereti lexikonában: „...felső részén Laczházánál az alsótól el van választva.” Puky Károly 1833-ban kiadott *A Magyar Haza* című honismereti munkája szerint a Kiskunság két nagyobb és három kisebb részből áll. A második legnagyobb rész, a felső-kiskunsági „mindenfelül Pest vármegye által környékeztetik”.

Ezek a dokumentumok a kétségtelen földrajzi különállást regisztrálják, de a földrajzi helyzet következményei a közigazgatásban is érzékelhetők voltak: noha a kiskun kerületi igazgatás elvben egységes volt, az eseti megbízás alapján eljáró, s nem választott, hanem delegált táblabírák közül az egyik rendre a négy felső helységben ténykedett, a másik pedig a négy alsóban. Ezt a szétválasztást a redempciótól a negyvennyolcas forradalomig levéltári adatok sora igazolja. Az 1848-as népképviselői tisztújításon megválasztották a kiskun kerületi kapitányt, a kerületi mérnököt és sebészt, de külön felső-járási és alsó-járási táblabíró, esküdtest, (rend)biztost és orvost választottak.

Ez a megkülönböztetés maradt el, és okozott feszültséget a követválasztási körzetek kijelölésekor. A négy felső mezővároshoz csapták ugyanis a nyolcvan-száz kilométernyire délre fekvő Majsát és Dorozsmát, Halas és Félégyháza pedig önálló körzet lett. Nem is jött senki választani a déli városokból Szabadszállásra (ahol ekkor vallott csúfos kudarcot a követjelölt Petőfi!), helyette petícióval fordultak az összeült országgyűléshez, hogy „kis hazájukban” választhassanak maguknak saját követet.

* A 2001. évi kecskeméti Honismereti Akadémián elhangzott előadás nyomán.

A Bach-korszakban központilag megszervezett új, a jászkun autonómiát figyelmen kívül hagyó közigazgatási rend is a négy felső településre alapozta a Kiskun Felső Járást – Kunszentmiklós székhellyel, s ez a beosztás megmaradt a kiegyezésig, majd utána is, a Jászkunság megszűntéig (1876). A korabeli követválasztásokhoz pedig már úgy módosították a választókörzetet, hogy az alsó települések nem tartoztak ide. A vármegyerendszerbe tagolódással kialakult kunszentmiklósi járás még évtizedekig tükrözte ezt az összetartozást, bár Lacháza viszonylag hamar levált, viszont csatlakoztak a szűkebb földrajzi környezet egyes települései, mint a Duna melléki Tass, vagy a Homokhátság pereméről Peszéradacs.

A hódoltságot követően, a XVIII–XIX. században Kunszentmiklós fokozatosan vált a vonzáskörébe került települések természetes központjává, közigazgatási, kulturális és az élet egyéb területeire kiterjedő ellátó-szolgáltató centrumává, az összetartozást kifejező Felső-Kiskunság elnevezés mégsem gyökeresedett meg, nem terjedt el a köznapi szóhasználatban, és nem került be a kistáj történetét tárgyaló szakirodalomba sem. Első tudatos terjesztője a kunszentmiklósi Illyés Bálint tanár-helytörténész volt, aki az 1970-es-1980-as években publikált munkáiban következetesen és meggyőző bizonyító apparátussal alátámasztva használta a Felső-Kiskunság elnevezést.

Az alábbi művelődéstörténeti vázlat az itt körülírt Felső-Kiskunság művelődéstörténetének tárgyban, térben és időben is csak egy szeletét kívánja fölmutatni. Átfogó művelődéstörténeti összegzés helyett elsősorban az írásbeliségre, a literátus kultúrára, s annak hátterében az egyház és az iskola viszonyaira, ugyanakkor főleg Kunszentmiklósról, ennek a területnek a természetes központjára szorítkozik, időben pedig a reformáció nyomán elterjedő anyanyelvű írásbeliség kezdeteitől a XVIII. század végéig ível.

Hódoltság, reformáció, anyanyelvű írásbeliség

A korai középkor világa elsüllyedt ezen a tájon, a későbbi Felső-Kiskunság vidékén. Hogy az Árpád-korban, majd később, egészen Mohácsig itt élet volt, hogy magyar falvak, köztük egykori plébániás helyek sorjáltak a vízjárta laposokból kiemelkedő halmokon, azt a mélyszántáskor elő-előbukkanó templomalapok, s a környékükön fekvő, korabeli faluhelyet idéző Aranyegyháza, Bankháza, Gerendegyháza, Szentbalázs, Szentlőrinc meg a Templomtelek, Kápolnás dűlőnevek jelzik. A fülöpszállási határ közvetlen szomszédságában máig fölmagasodó XIV. századi soltszentimrei erődtemplom csonka tornya a környék egyedüli épített emléke az eltűnt régi világból.

Ugyancsak a régészet, s kisebb eséllyel a nyelvtudomány segít felidézni a tatárjárás utáni, környékbeli mozgó, majd egyre stabilizálódó kun szállások emlékezetét. Egy-egy szórvány okleveles adat is csak a XV. században említi először e szállások közül Szombatszallást (a mai Szabadszallást), Buzgánszallást (talán a mai Fülöpszállásról van szó), aztán Böszörszallást, (a mai Böszörs puszta Szabadszallás és Kunszentmiklós közt), meg Lacházát. A későbbi természetes központ Szentmiklós néven pedig csak a XVI. század elején tűnt föl oklevelekben. Igaz viszont, hogy a táj történetét idéző korábbi munkákban és a helyi hagyományban Tatárszallás néven szerepelt falut szintén említik XV. századi oklevelek. Ebből a kettős névhasználatból alakult ki a XVI. század közepére a Tatárszentmiklós név, amit majd csak a XVII. század végére szorított ki a máig élő Kunszentmiklós változat.

A XVI–XVII. században, a török megszállás idején a protestantizmus, vidékünkön a kálvini reformátusság volt a legfőbb letéteményese és átörökítője az írott kultúrának. A Mohács utáni belső zűrzavarban, lelki kiábrándultságban termékeny talajra hullottak a protestáns tanmagvai. Az Alföldön különösen gyorsan terjedt a helvét irányú Buda eleste után, mert a török nem foglalt állást a „hitetlenek” vallási vitáiban.

A városok után hamarosan falvakban is fölütötte a fejét az új hit. Korai prédikátorainknak a nevét sem ismerjük. A Dél-Alföld első híres kálvinista prédikátora, egyházszervezője az 1546-ban Ceglédre került Szegedi Kis István 1563-ban a közeli Ráckeve térségében telepedett le, és onnan irányította egy évtizeden át az Alsó-Dunamelléki Egyházkerületet. Szegedit, aki nyugati egyetemeken is ismert tudós volt, Skaricza Máté követte a ráckevei prédikátorságban, aki kálvinista hitében megerősítette ezt a vidéket. A század végén már valamennyi itteni falu református hitű. Településeink közösségi emlékezetében máig ott él - hiteles helyi dokumentumok híján is - a XVI. századi megtérés ténye.

A templom mellett az iskola, „az egyház veteményeskertje” volt a legfontosabb, hitet és tudást anyanyelven közvetítő intézmény a protestánsok számára. Korán megszerveződtek a gyülekezetek iskolái, melyekben a nagyobb helyeken latinul is folyt az oktatás. Valószínűleg a kiskunsági falvakban is lezajlott ez a folyamat a XVI. század második felében, bár sem épített, sem írásos dokumentumokkal nem rendelkezünk ebből a korból. Nem az egykorú írásbeliség hiányzott persze, hisz azt hozta magával az iskolázás. Ám ha készültek is helyben feljegyzések, a tizenöt éves háború pusztításai a XVI–XVII. század fordulóján mindent magukkal sodortak.

Egy apró, de jelentős közvetett adalék, bizonyíték azért megmaradt, ha nem is itt, helyben. A debreceni kollégium diákjai között 1591-ben fölbukkant egy Lucas Szabadszállásiensis – Szabadszállási Lukács néven bejegyzett ifjú. A kollégium törvényeit vállaló, s ezt a kor szokása szerint latinus formában „subskribáló” (aláíró) diák a keresztnéve után a származási helyét, a felső-kiskunsági Szabadszállást írta oda. A szentimrei csonka toronyhoz hasonló, magányos mementó ez a bejegyzés a zivataros XVI. századból.

A pusztító háború után, 1608-ban – mintegy első életjelként – Bolyó János szentmiklósi főbíró bérbe vett egy kutat a szomszédos bábonyi pusztán, a bérletről pedig szerződés készült. Az új évszázad első gesztusa, írott emléke békés volt, de a későbbi évtizedeket már nem ez jellemezte: az írásbeliség adóösszeírásokban, határperek jegyzőkönyveiben, török és magyar előjáróktól érkező oltalomlevelekben, máskor meg ugyanezen földi hatalmasságoknak a falusi bírókat karóba húzással fenyegető leveleiben, aztán a bírák panaszos jeremiádként ható válaszaiban élt. Az írástudás mindenekelőtt az itt élők nyomorúságát dokumentálta, s a létfenntartást, az életmentést, a megmaradást szolgálta a Felső-Kiskunság falvaiban is.

Sajátos adaléka ennek az elkeseredett önvédelmi kísérletnek egy 1663-as kunszentmiklósi jegyzőkönyv. Több környékbeli falu népe gyűlt össze Szentmiklós, Szabadszállás és Szalkszentmárton hármán határában, a Feketehalom nevű dombon. Elhatározták, hogy együtt, szervezetten védik meg magukat „...az rajtuk hatalmaskodók ellen, a kik az Magyar pártrúl vadnak.” Az írásba foglalt szerződés az önszerveződő önvédelmi testület, a parasztvármege itteni megalakulásának dokumentuma.

Ebben a véres évszázadban, mindjárt a tizenöt éves háborút lezáró bécsi békét követően újra éledtek a környék református közösségei. 1607-től kezdve évente vettek részt a dunamelléki református gyülekezetek zsinatain a Felső-Kiskunság papjai, sőt az 1640-es években ilyen papi gyűléseket tartottak már Kunszentmiklóson és Szabadszálláson is.

Az 1626-os ráckevei zsinat óta általában folyamatosan ismert a lelkészek névsora a környező településeken. Kunszentmiklóson Kissallai György, Szabadszálláson Kálmáncsai István volt a lelképásztor, de az alaposabban elpusztított Lacházáról és Fülöpszállásról csak 1652-ben bukkant föl először az ottani pap a zsinaton. Ekkoriban épültek a falvakban sorra a tapasztott sövénytemplomok: a török ennyit engedett meg.

A zsinatokon rendre visszatérő tárgy volt a schola reformaták, az iskolák reguláinak elfogadása, majd időnként a módosítása. Az 1635-ös dunavecsei zsinaton jóváhagyott rendszabályok pl. megtiltották, hogy a lakosok az iskolákban italozzanak. Tiltotta a rendszabás az oskolamestereknek a csákósüveg meg a veres vagy sárga csizma viselését is. Nyilván szívesen hordták (volna) efféle divatos, világias holmikát a rektorok, ha tiltani kellett a viselésüket. Bizonyára azokért az oskolamesterekért szólt a tilalom, akiknek a kihívó, költekező viselkedését, öltözetét több cikkely is tilalmazta, és akik alighanem szívesen látták vendégül néha az iskolában falubeli cimboráikat.

A század második felében erősödni kezdett a bécsi udvar által is támogatott rekatolizáció. Bár ezt a hódoltsági területeken nem nézte jó szemmel a török, azért ide is eljutottak az erőszakos térítés próbálkozásai. Szelephényi György érsek hódoltsági papokat is a pozsonyi véstörvénysszék elé rendelt 1673-ban. Környékünkről a fülöpszállási Decsi Péter, a szabadszállási Szokolai István és a kunszentmiklósi Ungvári István kapott idézést. Ők persze nem jelentek ott meg, így kerülhették el gályarabbá vált paptársaik sorsát.

A figyelem és gondoskodás a nehéz idők ellenére mind erősebbé formálta a környékbeli települések iskoláit. Némelyikükben már magasabb szintű, latin nyelvű képzés is rendszeresen folyt. Latin iskolák, a Debreceni Kollégium alsó szintű partikulái működhettek a század második harmadától Kunszentmiklóson, majd Szabadszálláson is. Az itteni iskolázásra közve-

tett bizonyítékokkal szolgálnak a debreceni kollégium deáklajstromai. 1646 és 1690 között tíz szabadszállási származású tanulóat regisztrál Debrecen, valamint négy Szentmiklósi, köztük 1675-ben Kunszentmiklósi Istvánt. Az 1680-ban aláíró Gregorius Fülöpszállási később Nagykőrösön lett rektor, majd külhoni akadémiaira ment. Közvetlen adalék Veresmarty Miklós 1679-es subszkribálása, aki ekkor „rektor Szabadszállásiensis!” Ez a bejegyzés az első közvetlen bizonyítékunk arra, hogy a Felső-Kiskunságban a debreceni kollégium partikulái működtek, ahonnan a tanulók – ekkor még nagykőrösi, kecskeméti kiterővel! – Debrecenbe mentek tovább, és ahová a debreceni anyaiskolából jöttek ki, s hozták magukkal a kollégium metódusát a tanítók, a rektorok. Erre a bizonyosságra épül a kunszentmiklósi gimnáziumnak Illyés Bálint által 1679-re valószínűsített alapítási éve is.

A korszakunkban ezen a vidéken fölbukkanó literátus személyiségek között a papok, tanítók mellett akadtak már világiak is. Az 1680-as években, Buda visszavívása táján Kunszentmiklós lelképásztora Baracsi Pathai János, vallásos tárgyú versek, jeremiádok, s egy nagyobb prózai munka (eredetileg a tánc ördögi voltát tárgyaló prédikáció) szerzője. A világiakat a Felső-Kiskunságból származó Kunszabadszállási Mihály, Ráckeve jegyzője képviseli a XVI–XVIII. sz. fordulóján. A nótárius lemásolta Skaricza Máténak a „Kevi várossáról való” szép históriáját, továbbá fennmaradt egy kéziratos jegyzetelő könyve, benne verses formában örökítette meg „Az Duna mellyéke egész pusztulását, // És ide Keviben való futamását” ... Buda 1684-es sikertelen ostroma idején. Ekkor előbb a felszabadításra érkezett német és lengyel seregek sarcoltak, majd a török állt bosszút a védtelen lakosságon, miközben... „Tizenhét faluval szorultunk volt egyben // A két Duna között az Somlyó szigetben.” A tizenhét falu egyike Kunszentmiklós volt, ahonnan a menekülőket talán éppen a tudós öreg pap, Pathai Baracsi János vezette bujdosásukban.

„sub pondere crescit palma” – a XVIII. század műveltségi viszonyai

Az 1680 és 1715 közti harmad évszázadnyi idő minden korábbinál nagyobb pusztulást hozott az országra. A török elleni felszabadító hadműveleteket a Rákóczi szabadságharc követte, s amit a reguláris seregek épen hagytak, azt tatár, rác, meg mindenféle egyéb nációból verbuválódott martalócok hordái rabolták, dúlták. A felső-kiskunsági településeknek is bőven jutott mindebből, de ők még az ezután következő békés évtizedektől sem sok jót kaptak. Sújtotta őket a hitszegő elzalogosítás, szabadságuk elvesztése az 1745-ös redempcióig, meg a protestáns voltak ellenében újra fölerősödő vallási türelmetlenség, a „zajtalan elnyomás”, egészen II. József türelmi rendeletéig. Szellemi műveltségüknek, főlemelkedésüknek egyedüli forrása továbbra is az iskola, az immár bő évszázados hagyománnyal bíró, s a debreceni kollégium partikuláris rendszerébe szervesen tagolódó schola reformata volt.

Az 1731-es Carolina Resolutio korlátozva megengedő gyakorlatából következően a harminc évektől – a korábbi időktől eltérően – a Felső-Kiskunság településein is fennmaradtak az egyházi anyakönyvek. Ha szórványosan is, maradtak meg egyéb iratok, pl. egyházmegyei és kerületi határozatok másolatai, vagy – olykor visszamenőlegesen is – a papok, tanítók névjegyzéke.

Kunszentmiklós 1734-ben új templomot épített, s a következő évben Szőnyi Virág Mihály személyében svájci és holland akadémiaikat járt tudós papot választott magának. Az ifjú pap 1690-ig visszamenőleg feljegyezte a rektorok névsorát. Szabadszálláson is ekkoriban készült el ez a lista: ők 1715-től jegyezték rektorikat. Időközben az eddig „hiányzó” lacháziai is fölbukkantak a debreceni deáklajstromokon: 1720-tól olvashatók lacházi nevek a subszkribáltak között.

A redempciót közvetlenül megelőző 1740-es évek elején egy vallás- és művelődéstörténeti „lelet” keltett a Felső-Kiskunság határain messze – és időben máig – túlmutató érdeklődést: ez volt a Kunszentmiklóson előkerült, XVI. századi eredetű, erősen romlott, s protestáns vonásokat hordozó kun nyelvű imádság szöveg, a Kun Miatyánk. Nem érdektelen a fölbukkanás időpontja: alighanem kitűnő adalékul szolgált a lelet az önmegváltás előtt az itt élők ősi voltának, s folyamatos helyben lakásuknak bizonyítására, hisz korábban a kancelláriából irányított elzalogosítók egyik fő érveként éltek azzal, hogy a jelenvalók tulajdonképpen nem is a kunok utódai, hanem bevándoroltak, itteni szóhasználattal „gyütmöntek”.

Alig nyögték ki az önmegváltás súlyos forintjait, a század közepétől templomépítésbe fogtak a felső-kiskunsági falvak. Előbb Fülöpszállás, majd Szabadszállás előjárósága követte a szentmiklósiak korábbi példáját, vállalva az erőteljesen katolizáló udvar rosszállását, ami olykor tilalmakban, máskor kemény büntetésekből is megnyilvánult. Hiszen az udvar – a világi és az egyházi ügyek szétválasztása ürügyén – tiltotta a helyi önkormányzatoknak a gyülekezetek nyílt, közvetlen támogatását, miként tiltotta, s a gyülekezetek hatáskörébe szorította iskoláik fönntartását is.

Katolikus nyomásra Mária Terézia az 1760-as években elrendelte az ország iskoláinak alapos vizsgálatát, mai szóhasználattal „átvilágítását”. Ezek a vizsgálatok nyíltan a Ratio Educationist voltak hivatva előkészíteni, burkoltan azonban a protestáns iskolák ellenében zajlottak. A koldulásra kényszerítő, de még azt is tilalmazó évtizedek után most lehetett volna bizonyítani, hogy ezek az iskolák alkalmatlanok vállalt szerepükre. A Felső-Kiskunság anyagokban gyarapodó falvaiban az eredeti szándékkal ellenkező fordulatot hozott ez az álságos egzamináció. Az itt élők vállalták lelkészeik, tanítóik javaslatát: a fennmaradás érdekében meg kell erősíteni az iskolákat, még ha differenciáltan is.

Kunszentmiklóson 1764-től 1766-ig megállapították a rektor és a préceptorok jövedelmét, anyakönyvet nyitottak a subszkríbalók számára, megfogalmazták – latin nyelven – az iskola belső törvényeit, megalapozták az emelt szintű oktatáshoz nélkülözhetetlen könyvtárukat. Szabadszálláson 1765-ben, Végh Veresmarty Sámuel lelkész irányításával kezdődött meg az iskola átszervezése. Előbb külön tanítót kaptak a leányok, megszervezték a könyvtárat, majd 1767-től két préceptor segítette a rektor munkáját. Az előre menekülő eredményeként 1767-től Kunszentmiklós, 1770-től pedig Szabadszállás iskolája másodrendű partikulává fejlődött, vagyis most már ezekből az iskolákból is közvetlenül lehetett beiratkozni a debreceni kollégiumba, az akadémiai stúdiumokat előkészítő „felső gimnáziumi” évfolyamokra.

Ezután teljesen az 1770-ben megjelent debreceni Methodus szellemében formálták meg a két iskola szerkezetét és tanrendjét. A három triviális (elemi) osztályt követte a négy grammatikai „grádics”, végül a két új „deák” évfolyam, a poétai és a retorikai. Az iskolát a rektor vezette, ő tanította a deák oskolásokat, akik közül kikerültek a grammatikusok és triviálisok tanítói, a préceptorok. Korábban ezek is más iskolákból, főleg Kecskemétről, Nagykőrösről jöttek, miként a rektor Debrecenből, hogy további tanulmányaikat anyagilag megalapozzák.

Az 1786-ban, Pozsonyban megjelent német nyelvű Korabinsky-lexikon is megemlékezett Szabadszállás iskolaerősítő törekvéséről: „újában van egy fiú- és leányiskolájuk is. Ez négy osztályból áll, amelyet egy igazgató és két beosztott tanító lát el” – olvasható a lexikonban.

Ugyanekkor a két kisebb hely, Lacháza és Fülöpszállás is megszervezte a grammatikai stúdiumokat, Lacházán 1772-ben, Fülöpszálláson 1787-ben bukkant föl az első Debrecenből jött rektor. Aki ezekről a helyekről tovább akart tanulni, már választhatta – és gyakran választotta is – Szabadszállás vagy Kunszentmiklós „deák oskoláját.”

Időközben Kunszentmiklóson tovább erősítették a gimnáziumot: a két-háromévenként cserélődő rektorok helyett 1787-től professzort alkalmaztak, mégpedig a nyugat-európai tanulmányain már túl lévő, akadémikus képesítéssel rendelkező, ezért tartósan lekötendő szakembert. Míg a megelőző fél évszázad alatt huszonhat rektort, addig a következő hetven évben mindössze hét professzort „fogyasztottak” a szentmiklósi deákok.

II. József türelmi rendeletének és a felső-kiskunsági települések további anyagi gyarapodásának, valamint a felvilágosodás terjedő eszméinek és az iskolák megerősödésének közös hozadékaként, erjesztő hatásúaként a felső kiskunsági műveltség első nagy korszaka köszöntött be a XVIII. század utolsó két évtizedében.

A kéziratos egyházi irodalmat a nagy tudású Szőnyi Virág Mihály művelte már a korábbi, nehéz évtizedekben is. Az iskolaépítő szuperintendens (püspök) kiváló emberekkel erősítette a helyi szellemiséget: ifjan segédlelkésze volt a később íróként is eredeti, Kecskeméten lelkészkedő Göböl Gáspár. Az iskola rektorai közül kitűnt a későbbi jeles egyháztudós, Kocsi Sebestyén István, aki 1785-ben kisebb iskoladrámát írt Szőnyi Virág Mihály ötven éves lelkészi jubileumára, s aki utóbb Csokonainak is professzora, majd tanártársa volt Debrecenben. Kunszentmiklóson volt nagydiák és préceptor a kilencvenes évek közepén Pap József, aki néhány év múlva már a térképészítő debreceni rézmetsző diákok egyike, Csokonai ottani barátja.

Az írásbeliség és az anyanyelvű kultúra erősödésével föltűntek a világi kéziratos irodalom különféle műfajai és darabjai is. Kunszentmiklóson a politikai indíttatású helytörténeti irodalom két közismert műve Bolyó János nótárius versekbe foglalt, rímes alexandrinusokban, 175 soron át dőcögő ún. Kun Lisztája, meg Baky János főbíró Krónikája, településtörténeti próza munkája. Mindkét írás a század utolsó évtizedében született, amikor a település törzsköös redemptus lakossága „kétfrontos harcra” kényszerült. Egyrészt törekedtek ellensúlyozni a településen templom- és iskolanyitással induló, s rohamosan terjedő katolicizmust, másrészt – hivatkozva éppen a katolikuság jelenlétére, az ebből is adódó lakosságszám növekedésre – igazolni szándékoztak mezővárosi rangért folyamodásukat. A Krónika a település ősi voltát, nagy múltját dolgozta föl, a Liszta pedig büszke (mondhatni gőgös) öntudattal hivatkozott a törzslakosság vére, verejéttel szerzett jogaira, vagy inkább előjogaira.

„Fitty, ha apád tökit bába másutt mosta,
Kivet és elkerget e szelelő rosta!”

– foglalta össze Bolyó tömören műve eszmei mondanivalóját.

A világi szépirodalom jellegzetes darabja a „kiskun rokokó” levegőjét árasztó Szentmiklósi énekeskönyv az 1797/98-as esztendőből. A közismert énekek másolója, ugyanakkor számos alkalmi darab (egzameni, lakodalmi köszöntő, halotti ének) szerzője a helytörténész-tanár, Illyés Bálint feltételezése szerint a gimnázium akkori professzora, Sebestyén Gábor volt.

Szőnyi Virág Mihály püspök unokája, a nemes-redemptus-literátus familia egyik jeles sarja, Virág Pál népmesét, protestáns iskoladrámát jegyzett le a század végén, debreceni diákként, majd az évszázad utolsó évében, 1800-ban, pozsonyi és bécsi tanulmányújáról készített kéziratos útleírást, Bétsi vásárfia címen. Benne élvezettel, részletesen papírra vetette a császárvárosban szerzett színházi élményét, a Viganó és Viganóné táncolta balettet. Ekkoriban írta be kis könyvébe a volt szentmiklósi diák, a Losoncon tanuló Tóthfalussy József (Virág Pál későbbi sógora) azt a hét protestáns iskoladrámát, amelyet majd egy évszázaddal később fedezett föl a szentmiklósi gimnázium könyvtárban Bernáth Lajos tanár, s közéé téve megalapozta az iskoladrámák kutatásának honi szakirodalmát.

A felső-kiskunsági iskolai könyvtárak gyarapodását mintegy követve a helyi szerzőktől származó nyomtatott könyvek is fölbukkannak a század végére. A református papból katolikusá lett Dálnoki László Ferenc a Pozsonyban, 1795-ben kiadott valláskritikai munkája előszavában tudatja olvasóival, hogy A naturalisták vallásának leírása és megrostálása című jelen munkáját Kunszentmiklóson írta. A másik mű tankönyv: szerzője, a kilencvenes években szentmiklósi professzor, Méhes István. A szintaxisták az ókori görög földrajzot Cornelius Nepos után tanulták – magyarul. A szerző már szülőhelye lelkésze, amikor 1801-ben megjelent Pesten a Kornélius Neposnak geográfiai kulcsa. A könyv előszavának végén Méhes István neve alatt olvasható, hogy szabadszállási pap.

A Felső-Kiskunság a nemzetközi kultúrtörténethez is kötődik ekkoriban: két itteni illetőségű görög kereskedő is kitűnő, elismert tudóssá vált. Zabira György Szabadszálláson élt 1804-ben bekövetkezett haláláig, s a görög történettudomány jeles művelője volt. A kunszentmiklósi születésű, s a szabadszállási iskolába járó Pap György, kecskeméti kereskedőként a görög nyelvészet nagyszerű tudósává lett. Mindketten értékes könyvtárat hagytak maguk után.

Méltán zárhatjuk a megpezdült, világiasodó, városiasodó, egyre iskolázottabb, s a maga kultúráját már az anyanyelvén közvetítő Felső-Kiskunság korabeli helyi történetét egy kedves anekdotával. Ezek szerint a víg poéta, Csokonai, egyik halasi legációjából Kecskemétné tartva eltévedt a hirtelen támadt hóviharban. Rátalált a szentmiklósi nemes-redemptus Baky-familia egyik ifjú sarja, aki a lovára maga elé ültette az összefagyott költőt, s hazavitte. A szíves vendéglátás után aztán másnap szánon vitték őt Kecskemétre a Bakyak. Történt mindez Méhes István professzorsága, Pap József és az ifjú Virág Pál préceptorsága idején, valamikor a kilencvenes évek első felében. A családi legendából pedig száz évvel később az író-pap Baksy Sándor kerekített novellát – Téli rege címen.

Summa

A kunok megkeresztelkedése, ősi pogány szokásaik elhagyása, nemzeti alapú társadalmi berendezkedésük fölbomlása, állandó megtelepedésük a XIV–XV. század folyamán foko-

zatosan megy végbe. E folyamat kései időszakára esnek a felső-kiskunsági települések első okleveles előfordulásai.

A XVI–XVII. század két legfontosabb, az itt élők életét leginkább befolyásoló történése a török berendezkedése, a hódoltsági viszonyok kialakulása, illetve a kálvini reformáció kizárólagos elterjedése. A török megszállásnak talán egyetlen pozitívuma volt vidékünkön, hogy a hódító a maga vallásával szemben egyenlő megvetéssel illette a kereszténységet, illetve annak új irányait is, de mert lényegében toleráns volt, ezzel könnyítette a reformáció terjedését a hódoltságban. Így szabadon terjedhetett az anyanyelvű vallásos írásbeliség, erősödhetek a protestáns iskolák, s velük a világi írásbeliség, irodalom is mind inkább meghonosodott a Felső-Kiskunságban falvaiban.

A XVIII. század a (viszonylagos) béke, az anyagi és szellemi gyarapodás évszázada tájunkon. A redempció, a kunok szabadságának visszaváltása a gazdasági viszonyokat erősítette, a helyi társadalmat demokratizálta, az erőszakos rekatolizálás pedig – paradox módon, a „teher alatt nő a pálma” igazságát érvényesítve – a fokozott szellemi erőgyűjtésre adott alkalmat eleinknek és követendő példát magunknak.

A század végére az ifjú mezőváros, Kunszentmiklós – nyugatot megjárt papjaival, az iskola tudományos érdeklődéssel is megáldott rektoraival és mind jobban felszerelt könyvtárával, a tanult, és helyben megélhetést is találó világi értelmiségiekkel – természetes központjává lett a Felső-Kiskunságnak. Mind színvonalasabb nevelés-oktatás folyt a térség többi iskolájában is, Kunszentmiklóson pedig még a század vége előtt megalakult az első katolikus iskola.

Ekkorra elérték már a felvilágosodás tanai is a Felső-Kiskunságot. A Pozsonyt, Bécszet látogató világi képzettségű (leginkább debreceni jurátus) ifjak olvasmányjaiban, színházi, társasági élményeiben tükröződik a felvilágosult eszmékből táplálkozó szabadabb, nyitottabb szellemiség. Ezek az ifjak lesznek az új évszázad új eszméinek képviselői, a korai reformkor haladó gondolkodású vezető személyiségei a Felső-Kiskunságban, s az ő fiaik közül kerülnek ki – már a reformkori, anyanyelvű, hazafias szellemű iskolázottságuk, neveltetésük következményeként – a helybeli márciusi ifjak, akik hamarosan nemzetőrként, honvédként vonulnak a csataterekre, s harcolnak, véreznek, elesnek a hazáért és a szabadságért.¹

Balogh Mihály

A Jászkun Kerület közigazgatása, társadalma, életmódja*

A jászok és kunok középkorig visszanyúló autonómiájának folytatásaként a középkori autonómiára épülve, törvényhatóságuk a kunok hazánkba települése után több mint négy évszázaddal jött létre. Formális létezését 1696-tól számíthatjuk, ekkor rendelték el az ország adózó képességének felmérést, összeírását. A jász és kun területeket az összeírás során Eszterházy Pál nádor erélyes fellépésére, aki a jászok és kunok legfőbb bírói tisztét is betöltötte, mint önálló, külön adózó kerületet vették számba.

Elkülönítve írtak össze 12 jászsági falut és a török idők alatt közöttük vezető szerepet szerzett Berényt, továbbá a Tiszán-túli kun területeket és településeket – amit ekkor már Nagykunságnak neveztek – és a Duna–Tisza közti kun területeket, amelyek szintén a török idők alatt nyerték el Kiskunság, kiskunok elnevezésüket. 1696-ban együttes adózó képességük 61,7 nádori porta volt.

Az összeírás nyomán 1696-tól az autonóm igazgatási és bírósági gyakorlatuk kiegészült az elkülönült adóztatás gyakorlatával. Ezáltal megteremtődtek mindazok a közigazgatási feltételek, amelyek a Jászkun Kerület mint politikai egység, önálló törvényhatóság létrejöttéhez szükségesek voltak. Tehát ettől az időponttól, 1696-tól beszélhetünk Jászkun Kerületről, nem külön jászokról és kunokról, hanem immáron jászkunokról.

* Elhangzott 2001. július 3-án Kecskeméten, a XXIX. Honismereti Akadémián (Szerk.)

Az összeírásnak lett egy tragikus következménye is, hiszen a Habsburg udvar, amely pénzügyi problémákkal küszködött, rájött, hogy az értékes Jászkun Kerület földjének eladásából bizonyos mértékig betömheti a kincstár hiányait. Ezért a Jászkun Kerületet és népét, mint feyverjogon szerzett birtokot 1702-ben I. Lipót király 500 000 Rft-ért eladta a Német Lovagrendnek. A törvénytelen akció következtében az 1279 óta kiváltságolt, szabad jász és kun területek földesúri hatalom alá kerültek s az ott élők jobbágyorsba süllyedtek.

Az eladatás törvénytelen volt, hiszen ezek a területek magyar koronabirtokok voltak. A törvénytelen akció ellen tiltakozott a magyar országgyűlés, tiltakoztak a jászkunok, és tiltakozott főbírójuk a nádor is. Minden tiltakozás hiábavalónak bizonyult, mégis annyit sikerült elérniük, hogy 1715-ben – miután a Német Lovagrend is belátta a bonyolult és nehéz jogi helyzetet, amibe belekeveredett – a tulajdonjogot zálogra változtatták. A másik probléma, amivel szembetalálkozott az új földesúr, hogy a magyar országgyűlés nem volt hajlandó a lovagrend honosítására. Mindezek miatt a nehézségek miatt 1731-ben a lovagrend átadta zálogjogát egy magyar földesúrnak a Pesti Invalidus Háznak.

A jászkunok azonban továbbra sem nyugodtak bele szabadságaik elvesztésébe. Csendes ellenállásukat a helyi előljáróságai is segítették, s már az is ellenállásnak számított, hogy ez az előljáróság úgy működött, mintha önkormányzat lett volna. A beneficiumok kezelési jogát – a királyi kishaszonvételek, a kocsmatartás, a mézárszéktartás jogát például soha nem engedték át a földesúrnak, most már a Pesti Invalidus Háznak, hanem egy összegben megváltották. Az összefogásnak a három kerület, hiszen már kerületről beszélnek, a Jász, a Nagykun, és a Kiskun Kerület közös igazgatási központját Jászberényben, mert számukra igazgatási központnak földesúri rezidencia nem szolgálhatott.

Kiből állott ez a jobbágyorsba süllyesztett népesség? Gondolhatjuk, hogy természetesen jászokból és kunokból. A válasz azonban nem ilyen egyértelmű, hiszen a 150 éves török uralom alatt a lakosság jelentős része kicserélődött. Különösen így volt ez a hadak járta Duna–Tisza között. Az ott élők elpusztultak vagy elmenekültek. Amikor a veszély elmúltával visszaköltöztek eredeti lakhelyeikre, akkor új betelepülők is érkeztek velük, tehát a népesség jelentősen keveredett. Az eladatás idején Tálasi István néprajzprofesszor felmérése szerint már csak körülbelül 20-25 % tekinthető törzsökös lakosnak, de etnikailag ez a népesség is vegyes volt. Az eloszlás sem egyenletes, a felső-kiskunsági részen Lacházán csak 3 %, míg a délebbi részekben, Halason, mintegy 30 % volt törzsökös lakos. Bizonyos települések teljesen elpusztultak, ilyen volt Dorozsma, Félegyháza és Majsa, a mai Kiskundorozsma, Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa. Ezekbe a falvakba a Jászságból, a Felvidékről és máshonnan érkeztek települők. A Jászság maga is felülreteleződött részben a Felvidékről, részben palócokkal. Talán a Nagy-kunságban maradt a legtöbb törzsökös lakos. A népesség vallási tekintetben sem volt egységes. A hajdani kun területeken inkább református vallásúak, míg a jászok által lakott, illetve többségében jászokkal benépesült kiskunsági falvakban katolikus vallásúak éltek. Az 1770-es évek után Mária Terézia királynő katolizációs politikájának hatására a kunsági területekre is telepítettek, költöztettek katolikusokat, de ez a korábbi domináns vallási jelleget nem változtatta meg. Ott ahol eredetileg reformátusok éltek a Jászkun Kerület fennállásáig református többségű volt a lakosság, ahol katolikusok éltek, ott mindvégig katolikus többségű maradt, bár más vallásúak is betelepültek.

Ebben a mind etnikai, mind vallási tekintetben vegyes népességben, amely az autonómiát már csak hírből vagy hírből sem ismerte, a helyi előljáróságoknak kellett oly módon helyreállítani az öntudatot és hitet, koordinálni a gazdasági erőt, hogy arra majd a redempcióban támaszkodni tudjanak. Hogy ez sikeres volt, azt bizonyítja, hogy a XVIII. század végére a Jászkunság népe ismét egységesen jászkun tudatúnak mondható. Egységes jászkun tudatúvá kovácsolódott. A kovács maga a redempció volt.

A redempció a magyar történelemben addig példa nélküli esemény volt. Olyan esemény, ami korábban nincs a mi történelmünkben, olyan akció, amelyben az itt élő népesség saját erejéből, közös összefogással visszavásárolta földjét és szabadságjogait. Bekövetkezésére 1745-ben került sor.

A redempciót engedélyező oklevelet 1745. május 6-án írta alá Mária Terézia királynő. A kiváltságlevélben mindazokat a területeket, amelyek valamikor jászokhoz és kunokhoz tartoz-

tak ismételten használatukba engedte, jogi lehetőséget teremtett autonómiájuk folytatására, önkormányzatuk gyakorlására.

1745 után, tehát a redempció után a jászkunok jogrendje elsődlegesen a redempciós kiváltságlevélre támaszkodott, továbbá az országgyűlés által kiadott rendtartásra, és a nádori statutumokra, amelyeket 1799-ben József nádor adott számukra. A nádori statutumok ma-gukba foglalták, de legalábbis összhangban voltak mindazokkal a kiváltságokkal, amelyeket a jászok és a kunok a középkor óta elértek. Másrészt a nádori statutumok kodifikálták azokat a jogszokásokat, amelyek 1745-től 1799-ig a jászok és kunok között kialakultak. Tehát mintegy törvénné emelték a redempció utáni szokásjogot. Az új jászkun autonómia ezekre a jogsza-bályokra támaszkodott.

Az önkormányzat koordinálója a közigazgatás volt. A szervezeti keret lényegében már a redempciókor adott volt. Említettem, hogy működtek előljárási testületek, léteztek a tanácsok, élükön a főbíróval. A kerületek élén kapitány állt, aki köré kerületi tisztségviselők szerveződtek. A három kerület testületi irányító szerve volt a generális kongregáció, a három kerület közös közgyűlése, élére a nádor nádori főkapitányt nevezett ki. Közös jász és kun főkapitány már korábban is volt, elsőként 1610–1634-ig. Kecser Ambrus töltötte be a tiszteket.

Az ügyeket azonban nem a főkapitány intézte, hiszen ő a nádor személyét jelentette meg, ezért is hívták palatinális vagy nádori főkapitánynak, hanem a választott alkapitány és a választott magisztrátusbeliek.

Kik választottak? Választójoguk azoknak volt, akik a földet megváltották. Azoknak, akik tényleges összeggel hozzájárultak a szabadság és a föld visszaszerzéséhez. Ők voltak a redemptusok. Ők a teljes jogú választó és választható jászkun polgárok, akik pénzükért földtulajdont kaptak, és ehhez kapcsolva megkapták mindazokat az előjogokat, amelyek a jászokat és kunokat megillették mind gazdasági mind politikai téren. Ők választották évenként a települések főbíróit és tanácsait. Később már csak a főbíró, a tanács pedig a megüresedett zenádori helyre kooptált maga közé egy redemptust. A redemptusok részben a választással befolyásolták a tanácsok döntéseit és a helyi közeletet, részben pedig azzal, hogy személyesen részt vettek azokban a döntésekben, amelyek az egész települést érintették, különösen a gazdasági jellegűekben, hiszen ők alkották a redemptus közbirtokosságot a szavazati joguk volt a gazdasági döntéseknél.

A XVIII. század második felétől minden településen létrejöttek az ellenőrzés testületi szervei, a külső tanácsok, amelyekben egy-két irredemptus is helyet kapott. A tanácsok jelölték és választották a kerületi előljárási testületet, a kerületi kapitányokat s a három kerület közös előljárási testületét a magisztrátust. A legfőbb döntéshozó testület, amint már említettem a három kerület közös közgyűlése volt. Ebben a közgyűlésben ülési helyet kapott minden település, és településenként egy szavazati jogot. Tagja volt a közgyűlésnek minden kerületi tisztségviselő személyenként egy szavazati joggal, továbbá a nádori táblabírók, akiket a nádor nevezett ki. Őket éppen azért hívták nádori táblabíróknak, mert a nádortól kapták kinevezésüket, hogy szavazataikkal ellensúlyozzák a helységeket. Természetesen bizonyos igazgatási és jogszolgáltatási feladatokat is elláttak. A nádori táblabírák személyén keresztül érte el a nádor saját akarátának érvényesülését időnként.

A jászkun közigazgatás és önkormányzati rendszer a vármegyék mellett azoktól függetlenül működött. A három szintű közigazgatási szervezetet a nádor személye kapcsolta az ország, illetve a birodalom igazgatási gépezetébe.

A jászkun közigazgatás alapvetően különbözött a vármegyéktől abban, hogy velük ellentétesen alulról felfelé építkezett. A politikai élet alapja a község volt. Bizonyos mértékben hasonlított a szabad királyi városok igazgatásához, sajátosságait az adta, hogy a Jászkun Kerületben a politikai jogokat a földtulajdonhoz kapcsolták.

Az önkormányzat működésének függetlenségét erősítette a tulajdonnal való rendelkezés és a gazdálkodás szabadsága. Amikor a redempció bekövetkezett a Jászkun Kerületben a megváltott földek jelentős részét egyéni birtokba és tulajdonba adták. Bizonyos pusztákat azonban nem osztottak fel, osztatlan közös redemptus tulajdonban maradtak. Ilyen volt Pákapuszta, Kecskemét és Félegyháza közelében. Pákát a 25 jászkun település együtt váltott meg, jövedelméből fedezték a kerületi igazgatás költségeit. A helységek igazgatási költségeit pedig a beneficiumok jövedelméből. Ily módon tehát a központi akarattól teljesen függetlenül

tudott az igazgatás működni. Él mifelénk egy szólás, ma is büszkén szokták mondani, hogy *fütyya páka*. Lényegében azt fejezi ki, hogy senkinek semmi köze hozzá, mi fizetjük, mi döntünk.

Említettem korábban a redemptusokat és az irredemptusokat, ez két alapvető jász-kun társadalmi réteg, azonban ennél sokkal színesebb a jászkun társadalom. A helyi társadalmi ranglétra élén a redemptusok, a teljes jogú földtulajdonos jász-kun polgárok álltak. Őket követték az irredemptusok. Ők voltak azok, akik bizonyos összeggel hozzájárultak a redemptióhoz, de ez az összeg kevesebb volt annál, mint amivel a redemptusok járultak hozzá, ezért befizetett pénzükért kevesebb földet, és kevesebb jogot kaptak. Például az ingatlanvásárlásoknál az irredemptusok előtt, elővásárlási joguk volt a redemptusoknak. Vagy egy még gyakorlatiasabb példa: a megváltott föld után évente, háromévente – tehát bizonyos időszakonként – újrászításos kertföldeket adtak, krumpliföldeket, káposztaföldeket, kaszálókat, a redemptusok ingyenesen, az irredemptusok csak akkor, ha maradt vagy pedig pénzért bérelhettek. Erre is keletkezett egy szólás-mondás. Azt mondják felénk, hogy *lógatja az orrát, mint akinek nem jutott krumpliföld*. Hát a zsellérek azok az irredemptusok, akik nem tudtak hozzájárulni tényleges összeggel a redemptióhoz, nem kaptak földet, nem kaptak jogokat sem. Helyzetük mégis speciális, ők voltak a Jászkun Kerület *szabad zsellérei*, hiszen a Jászkun Kerületben földesúr nem létezett. Így a zsellérek is személyes szabadsággal rendelkeztek. Jelentős számú nemes is élt a Jászkun Kerületben. Ők többnyire armális nemesek voltak, akik a redemptió alkalmával redemptus birtokot váltottak, s ily módon redemptus nemesek lettek. A birtokos nemesek birtokai a Jászkun Kerület határain kívüli vármegyékben feküdtek, mert a Jászkun Kerületben nemesi birtok nem létezett.

Az említett rétegeken kívül nagyszámú embertömeg érkezett a Jászkun Kerületbe munkavállalási céllal. Ők évekig, akár évtizedekig is éltek és laktak, sőt adóztak is a Jászkun Kerületben, de lakosi joguk nem volt, ezért őket csak kommoransoknak, vagy másképp tartózkodóknak nevezték. Lakosi jog nélkül ugyanis nem vásárolhattak sem tulajdont, sem földet, sem házat. Lakosi jogokat bizonyos érdemekért, bizonyos feltételek megléte esetén, bizonyos díjért a helyi tanácsok adományoztak, és ezt nagyon sokan nem kapták meg. Az egyes társadalmi rétegek határai átjárhatóak voltak. Ez is a szabadsághoz tartozott. Elméletben a zsellér is vásárolhatott annyi földtulajdont, hogy redemptussá váljon. A gyakorlatban azonban az elővételi jogok láncolata akadályozta ezt a belső társadalmi mobilitást. Különösen a XIX. század elejétől, amikortól a jász-kunok már nem szereztek újabb pusztákat, a népesség viszont jelentősen megnövekedett. Tehát még fokozottabban még erőteljesebben ragaszkodtak a meglévő földhöz, ennek következtében a jász-kun társadalom bizonyos mértékig megmerevedett. Míg a redemptió idején a redemptusok többségben voltak a többi társadalmi réteghez viszonyítva és ily módon a jász-kun önkormányzat és szélesfokú demokratizmusra támaszkodhatott, a XIX. századtól fokozatosan kisebbségbe került ez a réteg, és a demokratizmus helyett sokszor csoportérdekek érvényesültek. Ebből kétszer is megpróbálták kitörési utat találni, a képviseleti rendszer bevezetésével, 1823-ban és 1843-ban. Egyik alkalommal sem sikerült, hiszen majd csak 1848-ban, az áprilisi törvények után lép életbe a Jászkun Kerületben is a képviseleti rendszer.

A XVIII. század végére az a nagyfokú szabadság, amit a földtulajdonlásban és közjogi téren elértek, már visszahatott a hétköznapi életére, a mindennapok kultúrájára, a magánéletre is. A földtulajdonlás, a szabad földmozgalom, az autonómia, együttesen erős paraszt-polgári öntudatot alakított ki. 1745-ben a Jászkun Kerületben három mezőváros, Halas, Jászberény és Karcag létezett, melyekhez 22 falu és 55 pusztá tartozott. 1801-ben már 7 mezőváros és 18 falu, 1839-ben 18 mezőváros és 7 falu. Ezzel az óriási ütemű városiasodással párhuzamosan zajlott egy ellentétes folyamat is, a tanyásodás, körülbelül hasonló ütemben. A Jászkun-ságban kettős helyszínű, erős családí, a jászságban nagycsaládi, vagy különélő nagycsaládi gazdaságok alakultak ki, ahol a XVIII. század végében már szárbá szökkent a paraszt-polgári kultúra. A módos redemptus portákon a célszerű paraszti eszközhasználatról megkülönböztetett luxustárgyak jelennek meg. Életmódjukban elsődlegesen a nagyobb városok polgári életmódját, illetve a középnemesség életmódját követték. Saját kutatásaim inkább ez utóbbit támasztják alá. Mind az építkezésben, mind a tárgyi kultúrában, mind a viseletben inkább ehhez igazodtak, a viseletükben különösen kedvelték a pompát. A rókatorkos, rókaprémel díszített, ezüstgombokkal gazdagon megrakott menték, a módos redemptusok végrendeletei-

ben szinte kivétel nélkül előfordulnak. Érdekes ruhadarabok voltak ezek, külön gondoskodtak arról, hogy kié legyen a gomb, kié legyen a mente, több generációs ünnepi viselet volt. De nemcsak a viseletükben kedvelték a pompát, hanem még a temetéseken is. Egy magára valamit is adó redemptus temetése akár 200 forintba is belekerülhetett, ami akkoriban 5 hízott ökör árának felelt meg, tehát igen tekintélyes összeg volt. Hiteles forrásból tudjuk, hogy az egyik redemptus asszonynak a koporsóját háromezer rézfejtű szöggel verték ki, hogy kellőképpen csillogjon. Ugyanígy hangsúlyt fektettek arra, hogy a különböző rétegek, társadalmi helyzetüknek megfelelő öltözetet viseljenek. Tehát a szolgáltatók ne járjanak olyan öltözetben ami csak a redemptusokat illeti meg, illetve a redemptusok és az előjárók különösen a templomban, a népnek példaként is szolgáló megfelelő díszes öltözetben jelenjenek meg.

A redemptus gazda ura volt gazdaságának és ura volt a családjának. Ő döntött a fiai sorsáról. Attól függően, hogy mekkora volt a birtok, a fiúk közül egy, vagy kettő folytatta a gazdálkodást, a többi mesterségre, vagy tanulni adta. Kunszentmiklóson, Félegyházán, Halason, Jászberényben gimnáziumok működtek. Ezekben a gimnáziumokban a környező, sőt távoli településekről is jártak diákok. Ugyanakkor a redemptusok fiait Debrecenbe, Mária-Teréziapoliszba (a mai Szabadkára), vagy Budára küldték tanulni. és világot látni. Másrészt azt is megfigyelhetjük, hogy a gazdák személyes munkavégzése a paraszti életmódhoz kapcsolja a családokat. Bizonyos mértékig tehát részben a nemesekhez, részben – munkavégzésük folytán –, a paraszti rétegekhez kötődnek. Kettős kultúra alakult ki tehát a Jászkunországban.

Az itt élőket talán mégis inkább jellembeli tulajdonságaikról ismerik napjainkig. Tegnap érdekes jelenetnek lehettünk tanúi. Bizonyára emlékeznek a kunszentmiklósi jótorkú, kunviseletet bemutató vendégünkre, aki azt mondta, hogy *a kun ember nem hajol meg legfőljebb az Isten előtt, egyébként csak a kalapját biccenti*. Nagyon találóan fejezte ki a kun, sőt mondhatjuk a jászkun mentalitást, aminek legjellemzőbbje a büszkeség, a macacsság.

A Jászkunországban a vagyon fokmérője a földtulajdon volt. Valódi polgárnak csak a földtulajdonost tekintették. S ez a szemlélet még a XIX. század végén is csak nagyon lassan kezdett változni. 1869-ben a Jászkunország című hetilapban még arról olvashatunk, hogy a redemptus csak akkor nézi a kereskedőt valamire, hogyha rászorul. Egyébként, szemében a kereskedő nem polgár. Polgár csak a földtulajdonos. Ez a szemlélet természetesen visszahatott a kereskedőkre is. Amint egy kevés jövedelemre szert tettek az üzletből, azonnal földet vásároltak és nem az üzlet fejlesztésére fordították a jövedelmet. A kereskedést, a vállalkozást bizonyos másodrendű foglalkozásnak tekintették. Pedig a mesteremberek többsége is az irredemptusok közül került ki: 1848 előtt 63 céh működött a Jászkunországban, minden 92. emberre jutott egy iparúzó. Közöttük a legrangosabbak a szűcsök és a molnárok, főleg a malomtulajdonos molnárok voltak, ámbar ők többnyire redemptusok voltak.

Ilyen szemlélet mellett kiből állott a Jászkun Kerület kereskedői és vállalkozói rétege? Két nagyobb csoportra oszthatjuk őket, az egyik csoport a Délvidék felől betelepülő görögkeleti vallású vegyes népesség volt, akiket a vallásukra való tekintettel egységesen görögöknek neveztek a Jászkunországban. Elsősorban a XVIII. században áramlottak be, a jászkun települések legtöbb üzletét ők birtokolták, vagy bérelték. A vállalkozók másik csoportja, szintén kerületen kívülről érkezett, sőt távolabbi vidékekről, osztrák, bajor származású ez a réteg. A zsidó kereskedők bőrvásárlási céllal jöttek a Jászkunországba. 1850-ben már 671 zsidó kereskedőt írnak össze, a Kiskunországban 26-ot, a Jászságban, a Nagykunországban csak 6-ot. 1848 után bizonyos mértékig változik a helyzet, kiszorulanak a görögök, teljesen kiszorulanak az egyéb idegenek, és a kereskedelem fokozatosan átkerül a zsidó kereskedők kezébe.

1848-ban az áprilisi törvények következtében a jászkun autonómia erősen leszűkült. 1853-ban az Úrbéri Pátens a jászkun föld szabad voltát megkérdőjelezte. Ahhoz, hogy földjeik valóban valódi polgári tulajdonná váljanak, meg kellett fizetni az úrbéri kárpótlást, a földterhmentesítési adónak nevezett adónemet. A jogi nivellálódás, a gazdasági előnyök elvesztése megtépázta a jászkun öntudatot is. Talán éppen ennek ellensúlyozására kezdik az 1850-es évektől jászkun nemzetnek emlegetni magukat. Ez azonban már bizonyos mértékig csak a múlt idők dicsőségére való emlékezés volt. Az 1870-es évek közigazgatási törvényeinek egységesítő előírásaival szemben nem volt ellenállás a Jászkunországban, könnyen beilleszkedtek az új polgári közigazgatásba, hiszen ezt évszázados önkormányzatiságuk elősegítette. Viszont hatalmas vitákat váltottak ki a tervezett megyei rendezés hírei. Ezt azonban minden erőfeszí-

tésük ellenére nem tudták megakadályozni. 1876-ban a 33-as törvény megszüntette a Jászkun Kerületet. A Jász Kerületet és a Nagykun Kerületet Jász-Nagykun-Szolnok megyébe, a Kiskun Kerületet a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyébe, Dorozsmát Csongrád vármegyébe sorolták. Ezzel a jászkun autonómia történelemmé vált.

Összegzésként mégis elmondhatjuk, hogy a Jászkunság népe a rendi társadalomban jól elkülöníthető. Ahogyan Balogh István a hajdúkra mondotta, az a jászkun emberekre is érvényes, *nem nemes, de nem is jobbágy és nem is polgár, hanem mindezeknek a társadalmi kategóriáknak a vonásait magán hordozó szabad paraszti társadalom*. Életmódjának alapja a paraszti munka volt. Igazgatásában polgár. Jogilag kollektív nemes, öntudatában jászkun.

Bánkiné Molnár Erzsébet

A kolozsvári Szent Mihály templom gótikus ajtókopogatójának sorsa

Habent sua fata libelli, azaz a könyveknek megvan a maguk sorsa, tartja a latin közmondás. A mondatnak természetesen átfogóbb, szélesebb körben alkalmazható értelme van, mint ahogyan az élet be is bizonyította, hogy ez a szólásmondás nem csak a könyvekre találó és igaz.

1913-ban tiszteletre méltó férfiak egy csoportja a reformkor odaadó, a haza és a nemzet iránt elkötelezett lelkületét visszaidéző felajánlást tett. Dr. Herzfelder Gábor, a gondolat felvetője, gróf Andrássy Gyula, aki első elnöke lett és Radisics Jenő, a társaság lelkes szervezője több lelkes műértő közreműködésével megalapította a *Múzeumbarátok Egyesületét*. Céljuk olyan kiváló minőségű műtárgyak vásárlása volt, melyeket örök letétül elhelyezhettek az állam akkori három nagy múzeumában: a Magyar Nemzeti Múzeumban, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumban és az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. Az első világháború után ez az egyesület is tönkrement, mint minden olyan jogi személy, amely vagyont hadikölcsönbe fedtette. Nemes tevékenységük azonban nem szűnt meg véglegesen, 1927-ben sikerült újjáalakítaniuk a társaságot. A korábbi egyesület jogutódjaként *Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete* néven folytatták elődeik tevékenységét.

Fennállásuk húszéves évfordulójának – 1913–1933 – megünneplésére kiállítás szervezését határozták el. Elképzeléseiknek megfelelően létrejött a kiállítás, melynek a *Húsz év szerzeményei* címet adták. Itt mutatták be mindazokat a műalkotásokat, műtárgyakat, melyek áldozatkészségük révén kerülhettek az állami múzeumokba.

A sok értékes festmény (Szinyei Merse Pál: Lilaruhás hölgy; Mányoki Ádám: Önarckép; Dorfmeister István: A Szentlélek eljövetele; Franz Anton Maulbertsch: A Szentháromság; Ferenczy Károly: A hegyi beszéd; Benczúr Gyula: A művész nővéreinek képmása) és művészi ötvöstárgy között egy ezekhez képest jelentéktelennek tűnő kovácsoltvas tárgyat is bemutatnak: a kolozsvári Szent Mihály templom egykori sekrestyeajtájának 1534-ben készült kopogatóját.

A sekrestye szentélybe nyíló ajtaja kőből faragott és igazi mester kezére utaló keretének Joannes Clyn (Klein) kolozsvári plébános volt a mecénása. Ebben az 1528-ban készült csodálatos ajtókeretben nem a mai, egyszerű vasajtó volt. Stílusban, modorban a kerethez találó díszítéssel cifrázott egykori vasalt ajtaján kopogató díszlett. Olyan kovácsoltvas munkát kell elképzelnünk, melynek háromágú rozettájából stilizált oroszlánfejes tartó emelkedett ki, s erről pedig levélindás, egymásba fonódó kopogatógyűrű csüngött alá. Ez a kedves kis vasmunka is azt bizonyította, mennyire időtálló lehetett Erdélyben a gótika és a vasművek ornamentikájának növényi alapja.

Ezt a régi vasajtót szerelték le a hozzá tartozó kopogatóval együtt 1930-ban vagy 1931-ben ismeretlen kezek. A korabeli intézkedés okával, céljával ma sem vagyunk tisztában. A vasajtó további sorsát – legalábbis mostanáig – teljes homály borítja, de a kopogatóról vannak további ismereteink.

A 15 cm nagyságú gótikus kopogtató 1931-ben bukkant fel először az Iparművészeti Múzeumban rendezett *Erdély régi művészeti emlékei* címet viselő kiállításon, s ekkor került sor pontos szakmai szempontú leírására a művészi rendezvény katalógusában. Itt még nem valamelyik közgyűjtemény kincseként szerepelt, kiállítója a bécsi székhelyű Pollák és Winternitz műkereskedő cég volt. Tőlük vásárolta meg a bemutatás évében a Művészeti Múzeumok Barátainak Egyesülete és adta át alapító okiratuk célkitűzése szerint az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak. Itt el is helyezték a vasművességet bemutató gyűjteményben. A szépívű kopogtatót az adományozó egyesület mutatta be ismételten a nagyközönségnek a már említett 1934-es gyűjteményes kiállításán.

Sapientia sat, idézhetnénk Kelemen Lajos egyik leggyakrabban használt kifejezését, a régi latin közmondást. Vajon mennyi régiség, műalkotás, becses emlék, műkincs – megannyi képzeletbeli kopogtató – veszett el, semmisült meg, került elpusztításra, elkerülve az őt jogosan megillető, múzeumbeli helyét, egy tár, vagy gyűjtemény polcát.

Ezekkel már csak a mennyek képzeletbeli kapuin kopogtathatunk.

Sas Péter

Deák Ferenc Kehidája

Az 1803. október 17-én Söjtörön született, és élete első éveiben a tárnoki rokonságnál nevelkedő Deák Ferenc, a neves államférfi csak életének ötödik évében, apja halála után került Kehidára, mert idősebb Deák Ferenc nem tűrte meg maga mellett a fiút, akinek születése felesége, Sibrik Erzsébet halálát okozta. Az árván maradt kis Ferencet 1808 februárjában hozták Kehidára idősebb testvérei, Deák Antal és Klára. Ettől kezdve egészen 1854 őszéig (a közös birtok eladásáig) Kehida volt Deák Ferenc otthona.

Az itt szerzett gyermek és ifjúkori élmények: a Zala folyó völgyének természeti szépségei, Kehida történelmi legendái, az itteni emberek élettapasztalatai is formálták Deák személyiségét, szellemét és lelkivilágát. Később vállára nehezedett az uradalmi gazdálkodás, valamint a kehidai jobbágyság, zsellérek, béresek, cselédek és szolgák, azaz csaknem az egész falu ezernyi gondja is. Kehida, mint földrajzi, gazdasági és társadalmi környezet szerves része lett Deák Ferenc életének, Deák tevékenysége pedig kitörölhetetlen fejezete Kehida történetének. Az alábbiakban Deák lakóhelyének reformkori háttérképét és településképét, valamint a falu társadalmának népesedési jellemzőit, továbbá birtok- és jövedelemszerkezetét mutatjuk be röviden.

Zala megye útjainak 1832-ben készített leírása a következőképpen örökítette meg a Zala folyó völgyében fekvő Kehida reformkori jellegzetességeit: „jobbágyi helység, földesura Deák familia, szántóföldből, rétből, erdőből, szőlőhegyből és Zala berkéből álló jövedelme határ. Rétfje[i], melyek a Zala áradásátul sokat szenvednek, úgyszintén borai is jók. Itt már a Zala berkébe bőven található Calmus Aromaticus [fehér zászpa] név alatt esmeretes orvosi növényt. Egy parochiális temploma és beszálló vendégfogadója vagyon. A Deák-kúti patak a fa-

lu utcáján keresztülfoly, melyen lévő kőhídnál négy kereskedő utak ágaznak ki: úgymint Zalaapáti, Zalabér, Nagykapornak, és a kehidai Zala hídján keresztül Keszthely felé”.

Térképek, valamint a határról és a belterületről készült leírások segítségével részletesebben is szemügyre vehetjük a települést. Ha képzeletben Csány felől indulunk a reformkori Kehidára – amint azt Csány László, a birtokszomszéd és Deák Ferenc jó barátja is tette – akkor a folyó völgyben Zalabér irányába, egyenesen észak felé futó, úgynevezett Zala-melléki nagy kereskedő úton, déli irányból közeledünk a faluhoz. Az út, amelyen járunk, úgy három-négy ölnyi (hozzávetőleg hét méter) széles, homokos agyagból készült, két oldalán árokka, hogy a csapadékvíz ne mossa el teljesen az esős időszakban gyakorta csúszóssá, ragadóssá váló úttestet.

Csánytól Kehida felé rövid ideig erdő között vezet az út, majd kiérve a sűrűből, az országút mentén szántóföldeket látunk. Balra, a szelíden emelkedő és hullámzó dombok peremén hosszan, szinte végig a határban földesúri erdő szegélyezi a szántóföldeket. A Hegyháti erdő alján, az út mentén Csány felől az erdőirtások emlékét őrző Irtási-dűlő – a későbbi Erdőalja – kezdődik, majd az Országútszéli tábla következik, amelynek északi, a faluhoz közelebb, a Némefalusi gyalogúton alul fekvő része már a földesúr majorsági birtokához tartozik, míg az előbbi földeket a jobbágyok használják. Az országúttól jobbra, Csány felől a Kiserdei (korábban Partszakadásinak nevezett) dűlő kezdődik. A szántóföldek sora észak felé a Kétfajszei, azután a Hosszúaknak nevezett, majd az alsó-kertaljai tábla útmenti végén fekvő Kőképi dűlővel folytatódik, egészen a faluig. Az útmenti dűlőktől keletre a falu természetes határa – a rétet és a berek egy részétől eltekintve – a Zala folyó jobboldali ága.

A Zala folyó Kehidától keletre két ágra szakad, és Kustány felől nagy kiterjedésű réteket, legelőket zár közre, egészen a csányi határig. Kehidához, helyesebben annak földesúrához, a szigetszerű részen csak a Kétmalom-közinek nevezett rétet tartozik, a többi a kustányiaké. A Zala-berkére dűlő Komlókert és mellette a Káposztásföld a földesúr majorsági szántója, és az övé a közelükben fekvő Récés-tó elnevezésű, egyre inkább feltöltődő, mind szárazabb berek, valamint a falu déli szélénél véget érő Malom-bokrai rétet is.

A falutól délre fekvő erdők, szántóföldek, rétek és berek számbavétele után – mielőtt magát a belterületet részleteznénk – folytassuk képzeletbeli utunkat észak felé, Barátságig, illetve Koppány irányában, a Zala melléki kereskedő úton. Az országút Kehida nyugati szélét érintve, a Deák kúria udvarát, valamint az uradalmi vendégfogadót balra elhagyva, kis töréssel folytatódik észak felé. Az országúttól balra kezdődő kastély háta mögötti szántóföld, majd a tőle észak felé található Diósi-rét és a Hársalja-dűlő a Deák család majorsági birtoka. Utóbbiaktól nyugatra emelkedik a túloldalán a Körtvélyesi erdővel szegélyezett Öreghegy, a kehidaiak büszkesége, amely szőlővel van beültetve, és talán az egész falunak – a jobbágyoknak ugyanúgy, mint a földesúrnak – az egyik legjobban jövedelmező kereseti forrása. Az Öreghegy oldalában, a szőlők alatt, a Hársalja-dűlő északnyugati szegletére lejtő dombon található a község temetője, a Deák család sírboltjává átalakított, Árpád-kori eredetű kápolnával. Az előbb említett dűlőtől északra terül el a Kis-bükkaljai- (korábban Nyálkásinak nevezett) dűlő szántóföldje, tőle nyugatra a szőlőtermő Újhegy, mögötte pedig a Diós-völgyi erdő.

A Kehidától észak felé vezető országúttól jobbra előbb a Felső-kertaljai szántóföldek következnek, majd a Zala berkéig terjedő rétek közé ékelődik be az út mentén a Locsogó-dűlő, mely nyilván a gyakori vízmosásról kapta a nevét. A rétek közül csak a falu és a Zala folyó közötti részen elterülő Cigányrét, valamint a tőle északra fekvő Paprét a földesúr tulajdona, a többi, így az Alsórét és a Felsőrét legnagyobb részét a jobbágyok használják. A rétek alatt, a Zala folyó mentén fekvő Felső-berek – csakúgy, mint a falutól délkeletre fekvő Alsó-berek –, a Hájórév, és a Baján kunyhója a földesúr majorsági birtokához tartozik.

Miután észak felől már elértük a kallosi, illetve barátságosi határt, térjünk most vissza Csány irányából Kehida belterületére. Az út a jelenlegi Széchenyi utca nyomvonalán vezet a falu nyugati szögletébe. Ahol a mai Széchenyi utca jobbra, a Deák utcára fordul, ott kezdődtek a reformkorban – sőt még az 1860-as években is – a falu első házai. Kehida főutcája innen kelet felé tölcérszerűen összeszűkül, és kettészeli az északnyugati irányból, az Öreghegy mögött lecsorgó Sásvölgyi vagy Deák-küti patak medre, amely elsősorban a domboldalakon lezúduló csapadékvizet gyűjti össze, és továbbítja a Zala folyóba. A főutca jobb oldalán – keleti

irányban – példás rendben sorakoznak a keskeny, szalagtelken álló, egy-két szobás, vályogfalú és zsúptetős, ritkábban náddal fedett parasztházak, szám szerint huszonkettő.

Az út bal oldalán az első épület a tanító lakása, amely egyúttal iskolaként is szolgál. Az 1816. és 1837. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvek a kehidai tanító házát fából készült, elhanyagolt állapotú épületként írják le, amely egy lakószobából és egy füstöskonyhából áll, egy másik, meglehetősen szűk szobában pedig 25–30 iskoláskorú gyermek tanul. A Kehidára délről érkező úttól kissé beljebb, balra található a falu plébániatemploma, amelynek építtetését 1747-ben kezdte meg Hertelendy Gábor, az akkori földesúr, Deák Ferenc anyai dédnagyapja. Hársfából faragott, festett és aranyozott főoltára Kismartonban készült 1754-ben. Gazdagon díszített szőszékét ugyancsak hársfából faragták az 1760-as években. A templom barokk pompája a XIX. század derekára kissé már megkopott, mert kegyurai, a Deák testvérek nincsenek jó viszonyban a veszprémi püspökkel, és vonakodnak a renoválástól.

Kehida főutcájának bal oldalán, az út és a nyugatról érkező patak háromszögében, de még a patakon innen áll az uradalom két épülete, a bogvár- vagy cselédlak, valamint az árendás lak. A falu közepén tekintélyes kőhíd ível át a patak medrén. A hídon túl jobbra húzódik a főútca szemközti oldala, a patakra merőlegesen épített tizenkét parasztházzal. A hídon túl balra, közvetlenül az észak felé vezető országút mellett áll az uradalmi vendégfogadó (és egyben mézsárszék), amely egyúttal a helybeliek kocsmájával is szolgál. A fogadótól balra, szintén a patak északi oldalán, kis dombon található a Deák család kúriája, az uradalom gazdatisztjének lakóháza, valamint a Deák-birtok számos gazdasági épülete.

A Deák család kúriáját a törökkor végén elvándorolt falut visszatelepítő Hertelendy Károly kezdte építtetni valamikor az 1740-es években, minden valószínűség szerint a középkori földesurak, a Háshágyiak udvarházának, illetve törökkori (a forrásokban 1551 és 1588 között emlegetett) várának helyén.

Az L alakú, északi és keleti szárnyból álló földszintes, északon alapincézett kúriát többször átépítették. Udvari folyosója eredetileg nyitott árkádíves tornác volt, amelynek árkádjait csak később falazták be és építettek bele egy-egy ablakot. A tornác befalazása mindenképpen 1790 előtt történhetett, mert Hertelendy Anna – a hagyomány szerint – már használta a folyosó déli végén leválasztott kis házi kápolnát.

Az épület keleti szárnyán öt, egymásba nyíló szobát figyelhetnek meg a látogatók. Közülük a déli, két ablakával a falura tekintő, viszonylag nagy, szélső helyiség Deák Ferenc egykori hálószobája. Ehhez illeszkedik, illetve ebből nyílik a folyosó déli végéből elfalazott, ablak nélküli, úgynevezett vakszoba, kis házi oltárral és fészülettel, mint afféle házi kápolna. A hálószoba után következik a pamlaggal, székekkel, könyves szekrényekkel és pipatartóval berendezett könyvtár- vagy fogadószoba, Deák Ferenc dolgozószobája. Itt, a nagy kandallónál melegedve, sűrű pipafüst eregetés közepette, az ablakon át a Zala folyó túloldalán, keleten elterülő domboldalakat fűrkészve vitathatta meg Deák a vendégeivel megyéje, vagy az ország ügyes-bajos dolgait. A fogadószobából nyíló harmadik, majd az ezt követő negyedik szobában a rokonokat vagy vendégeket szállásolták el. A vendégszobák után következő ötödik, északkeleti, az épület két szárnyát összekötő, két ablakával keletre, eggyel pedig északra néző nagyobb sarokszoba a kúria díszterme, melyet Deák csak kivételes alkalmakkor, jelentősebb családi vagy rokoni összejövetelek során használt ebédlőként. 1842-ig valószínűleg ez lehet Deák Antal lakószobája.

A kúria északi szárnyában – nyugat felé haladva – további négy helyiség: a konyha, a gazdasági iroda, a cselédszoba, valamint az éléskamra következik. Az épület nyugati végén van még egy kisebb, a déli udvarra beforduló kiszögellés. Ebben kapott helyet a belső hajdú lakása, valamint a padlásfeljáró, illetve az északi szárny alatti pincébe vezető lépcső. A kúria déli oldalán zárt, mindkét épületszárnyban egy-egy ajtajával az udvarra nyíló boltozatos folyosó fut végig, a folyosó déli végén pedig egy kis – Deák Ferenc számára berendezett – fafaragó műhely található.

A Deák család kúriája – „fehér, egyszerű, földszinti ház”, miként Degré Alajos, a márciusi ifjak egyike jellemezte – téglából épült ugyan, ám tetejét még az 1850-es évek elején is meglehetősen elhanyagolt állapotban lévő fazsindely fedi. A gazdatiszt háza ugyancsak téglalapú let, teteje azonban már égetett cserépből készült. Itt, a részben fallal, részben pedig léckerítés-

sel körülvevett gazdasági udvarban állnak a téglafalú és náddal fedett cseléd- és béresházak, tehén-, ökor- és lóistállók, valamint az ugyancsak nádtetős pajták, sertés- és tyúkolak.

A kúriát és a gazdasági épületeket hatalmas, árnyas fák veszik körül. A bükkök, hársak és szilfák között a sár ellen deszkával fődött sétatutak vezetnek Deák kedvenc „hüsselőjéhez”, azaz pihenőhelyéhez. A parkkal és veteményeskerttel szegélyezett kúria kapuja előtt fut nyugatra az a mellékút, amely az erdőszélen kettéágazva Németfalun, és Almáson keresztül Kapornak irányába vezet át az erdővel borított dombon.

Visszatérve Kehida főutcájára, az keleten megtörik, és ott, ahol a patak eléri a Paprétet, szinte derékszögben dél felé, a mai Kossuth utca irányába kanyarodik. Itt, a kissé kanyargós utca mindkét oldalán (többségében persze a Zala partjára dűlő oldalon) ismét csak parasztházak sorakoznak, bal oldalt öt, jobb oldalon pedig tizenkettő. A falu déli szélén, ott, ahol a ház-helyek már a Zala folyóval érintkeznek, áll a rokolányi uradalom – állami vallásalapítvány – malma, illetve a molnár lakóháza. Innen a Zala folyásával párhuzamos mellékút vezet délnek, a Deák család uradalmának kétkerekű malma, az úgynevezett Alsó-malom felé. Az út nem sokkal a malom előtt kettéágazik, és a Zala folyó két ága között épített töltésen, fahidakon át Felsőkustányba, onnan pedig Keszthely irányába vezet.

Ez, a Kehidát Kustánnyal összekötő, évszázadokkal korábban épített töltés az utolsó jelentős átkelőhely a Zala alsó folyásán, ahol nemcsak gyalogszerrel, de még szekerekkel is át lehet kelni. Kehidától kezdve Balatonhídvégig (a Balaton, illetve a Kis-Balaton nyugati, mocsaras csücskéig) „a Zalán hídak és töltés által összekötő átljárás nincsen, mely ezen vidéknek kereskedési közösülését nagyon akadályoztatja” – fogalmaz 1932-ben Zala megye vízi-leírása. Itt, ennél a töltésnél kezdődik a szabályozás előtti Zala folyó buja növényzetű, szinte áthatolhatatlan, egészen a Balatonig terjedő mocsárvilága.

A reformkori Kehida, mint a leírtaiból kitűnik, a mai falu területének csak kisebb, északkeleti részét, a Deák Ferenc, a Kúria, a Petőfi és a Kossuth utcákat foglalta magában L alakban, nyugati szélén a Zala-völgyi országúthoz, délkeleti végén pedig a Zala folyóhoz illeszkedve. A XIX. század első felében Kehida mintegy hetven, döntő részben jobbágyoklakta, kisebb részben pedig a Deák család uradalmához tartozó lakóépületből állt. Középületei a templom, iskola, vendégfogadó és egy kis – zsidók által bérelt – szatócsbolt volt, a falu határában pedig két malom működött a Zalán.

1848 előtt a Deák család tagjain kívül csupán az esetenként nemesi származású plébános és tanító, valamint az ugyancsak nemesi kutyabőrrel rendelkező uradalmi gazdatiszt vagy bérlő tartozott a kiváltságos társadalmi osztályhoz Kehidán. A falu többi lakója – szinte kivétel nélkül – a Deák-uradalom alattvalójának számított.

A történelme során szinte mindvégig színmagyar Kehidát döntő részben katolikusok lakták, mellettük még 1848-ban is csak három protestáns és hét izraelita élt a 444 lelket számláló faluban. Az idegen – német vagy szláv – hangzású nevet viselő családok uradalmi alkalmazottként kerülhettek ide. 1828-tól rendelkezésünkre állnak a katolikus plébánia anyakönyvének másodpéldányai, ezek segítségével elég nagy pontossággal megállapíthatók Kehida népességi jellemzői az 1828 és 1848 közötti két évtizedben. A közben eltelt 21 év alatt 166, évente átlagosan hét-nyolc házasságot kötöttek, míg ugyanezen idő alatt 386 születést, és 428 halálesetet jegyeztek be az anyakönyvekbe. Kehida népessége tehát inkább csökkent, semmint gyarapodott volna. A lakosság számának némi növekedése inkább a beházasodásnak vagy a munkaerő – főként az uradalmi alkalmazottak – bevándorlásának köszönhető ezen időszakban.

Ami a házasságokat illeti, alig egyharmaduk kötöttetett a falubeliek között, csupán 54 esetben volt mind a férj, mind pedig a feleség kehidai. Kehida társadalmának nyitottságát mutatja, hogy a helybéli fiatalok kétharmada más faluból választott párt magának 1828 és 1848 között. A kehidai fiatalemberek a vizsgált időszakban 28 különböző, leginkább persze a szomszédos településről hoztak maguknak feleséget. A legtöbbet, szám szerint hetet a szomszédos Németfaluból, hatot Felsőkustányból, négyet Barátságzigtől, hármat Köveskútról, kettőt-kettőt pedig az ugyancsak szomszédos Csányból, Koppányból, valamint a távolabbi Sümegről és Vindornyaokról. A kehidai lányok ugyancsak 28 településről hoztak férjet a házhoz. A legtöbb vőlegény Kallosról (8), Zalaszentlőről (7), Felsőkustányból (6) és Koppányból (4) érkezett. Három férj származott Gyülevésről, kettő-kettő pedig Németfaluból, Csányból,

Szentgóttról, Bükről és Vindornyalakról. Talán nem túl merész feltételezés, ha Kehidát a környező települések valamiféle központjának, az ide házasodó férjek származási helyeit pedig Kehida valamiféle természetes vonzáskörzetének tekintjük, hiszen nyilvánvaló, hogy a reformkor paraszti társadalmának tagjai számára elsősorban a munkavégzés vagy a vásárok alkalmával nyílt alkalom falujából kimozdulni, és más falubeliekkel ismerkedni.

A már említett haláleseteket számba véve megállapíthatjuk, hogy 1828 és 1848 között évente átlag 20-21 halálozás történt Kehidán. Kiugróan magas, harminc főt meghaladó volt az elhunytak száma 1828-ban, 1831-ben és 1848-ban, ami elsősorban a járványos megbetegedések tömeges pusztításával, illetve a rossz terméseket követő ínséges időkben jelentkező alultápláltsággal és az ebből fakadó csekély ellenálló képességgel hozható összefüggésbe. 1828-ban főként a gyermekhalandóság volt igen magas: a halottak hetven százaléka (22 fő) a tíz éven aluli gyermekek közül került ki. 1831-ben valamivel kiegyenlítettebb az elhunytak aránya, bár a halottak több mint fele ekkor is a tíz évesnél fiatalabb, negyede pedig egy év alatti gyermek volt. Jellemző az akkori magyar állapotokra, hogy a Kehidán 1828 és 1848 között anyakönyvezett halottak több mint fele, mintegy 57 százaléka nem élte túl a tizedik életévét. A gyermek- és csecsemőkori halálozás magas arányával nem tartott lépést a születések aránya – mint láttuk, attól szinte évről évre elmaradt.

Kehida reformkori népessége – az 1828-as általános összeírás adatai szerint mintegy 412 fő – szinte kivétel nélkül uradalmi alkalmazottként kereste kenyerét. 1840-ben a község nem nemes lakói közül 76, önálló keresettel rendelkező családfőt vagy özvegyet köteleztek adófizetésre. Az ekkor történt adókimutatás szerint 31 jobbágy, 8 zsellér, 13 özvegy vagy egyedülálló asszony, 5 kézműves (köztük két takács és egy-egy szabó, molnár és uradalmi bognár), két-két szolga és obsitos, egy-egy árva és koldus, továbbá 13 külső birtokos fizetett adót a faluban. A kehidai adózók csaknem fele (48,7 százaléka) öt pengőforint alatti, ugyanennyi része pedig tíz és húsz pengőforint közti adót fizetett. Öt és tíz forint közötti, valamint húsz forint feletti adót mindössze egy-egy kehidai lakosra vetettek ki. A legtöbbet, mintegy harminc forintot, Magyarósy József molnár fizette. Horváth Vince takács, valamint Lénárt Károly és Pap János jobbágyok adója valamivel meghaladta a 17 pengőforintot, míg 16 forint fölötti adófizetéssel öt jobbágy és két asszony büszkélkedhetett, név szerint: Borza József, Horváth Ferenc, Balásy Mihály, Leposa Benedek, Huber Ferenc, valamint Szeget Andrásné és a kallosi Galambos Kati. Ők, továbbá a mintegy 15 forintot adózó Unger Benedek boltos tekinthetők a jobbágyfelszabadítás előtti Kehida legmódosabb nem nemes lakóinak. A község adófizetői túlnyomó részben parasztok voltak, közöttük elvétve találunk kézműveseket, vagy malmot, kocsmát és boltot bérlő árendásokat.

A születési és halálozási anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint az uradalmi alkalmazottak között leljük fel az adójegyzékből hiányzó, ám a legtöbb falu életéhez szervesen hozzátartozó kisiparosokat. Uradalmi alkalmazottként dolgozott Kehidán – az adófizetők között is szereplő bognáron kívül – a kovács, a kádár és a suszter, valamint az uradalmi építkezésekhez nélkülözhetetlen téglás. Ez utóbbi foglalkozás jelenléte azt bizonyítja, hogy az uradalom – legalábbis kis tételben, saját szükségletre – tégláégetéssel is foglalkozott.

Kehida határának művelési ágak szerinti megoszlásáról, valamint a település birtok- és jóvedelemviszonyairól az 1850-es évek elején adókimutatás céljából készített birtokösszeírásból nyerhetjük a legpontosabb képet. Eszerint ekkor Kehida határában 1356 (1600 négyszögöles, katasztrális) hold földterületet hasznosítottak, túlnyomórészt 41,5 százalékban erdőként (562,5 hold), valamint 39,5 százalékban szántóföldként (537,5 hold). Rétként a határ 14 százaléka (190 hold), szőlőhegyként pedig alig 5 százaléka (66 hold) szolgált. A kaszálóként használt rétek értéke mintegy másfélszerese volt a szántóföldekének, ugyanis 1852-ben a kehidai rétek egy holdjának értékét hatvan ezüstforintra, míg egy hold szántóföld értékét negyven ezüstforintra becsülték. A teljes földterület 65 százaléka (882,6 hold) volt a korábbi földesúr, Deák Ferenc majorsági birtoka, 1,5 százalék (21 hold) pedig a plébániáé, illetve a korábbi és a hivatalban lévő plébánosé. A tanító 6,7 hold, míg a boltot bérlő zsidó 2,4 hold földdel rendelkezett. Rajtuk kívül a községnek, valamint egy vallásalapítványnak volt még Kehidán összesen körülbelül félholdnyi birtoka.

A kehidai földterület fennmaradó része, csaknem 33 százaléka (mintegy 442,6 hold) 75 kehidai és 14 külső kisbirtokos paraszt között oszlott meg. A külső – más településen lakó –

birtokosok nyilván házasság vagy öröklés címén jutottak kehidai földekhez. Közülük heten barátságietiek ketten kallosiak voltak, egy-egy külső birtokos pedig Koppányban, Németfaluban, Csányban, Almáson és Zalaegerszegen lakott. A külső birtokosok kezén mintegy 16 holdnyi földterület volt a kehidai határban, döntő részben (körülbelül hatvan százalékban) szőlőhegy.

A jobbágyfelszabadítás révén 75 kehidai paraszt jutott kisebb-nagyobb szabad földbirtokhoz, összesen 426,4 holdhoz. (Az ekkor felmért birtokszerkezet lényegében az 1848. előtti földhasználat arányait tükrözi.) A paraszti birtokok harmadának nagysága nem érte el még az egy holdat sem. A birtokok mintegy ötöde egy-öt holdas törpebirtok, mintegy negyede pedig öt-tíz holdas kisbirtok volt. Nagyobb, tíz-tizenöt holdas birtoka a kehidai gazdák ötödének volt, míg 15 holdnál nagyobb földterülettel csupán két paraszt büszkélkedhetett. Rajki Mátyás csaknem 17, Bognár Ferenc pedig több mint 15 holdon gazdálkodott. A kehidai parasztság körében kettejüknek származott a legnagyobb jövedelme a földművelésből: előbbinek évente 59 pengőforint, az utóbbinak 55 forint. A kisbirtokosok közele fele esetében a földművelésből származó éves becsült jövedelem nem érte el a tíz pengőforintot, sőt tizedüknek még az egy forintot sem! Körülbelül negyedüknek húsz-harminc forint közötti, ötödüknek pedig harminc és ötven forint közötti jövedelme lehetett. Ötven forintnál nagyobb jövedelme csak az említett két módos gazdának volt. Összehasonlításképpen: Deák Ferencnek ugyanekkor 1439 forint a plébániának és plébánosnak 77 forint, a tanítónak pedig húsz forint jövedelme származott földbirtokaiból. Az 1851-es jövedelemadó-bevallás szerint az uradalmi malmot bérlő Magyarósy József molnárnak 763 forint, Unger Benedek kereskedőnek 558 forint, Vágner József kocsmárosnak pedig 130 bevallott jövedelme volt. Bombay Lajos kasznár, Deák gazdatisztje ugyancsak 130 forintnyi jövedelemmel rendelkezett.

Kehida 1850. évi adóösszeírása szerint a falu egykori jobbágyainak általában egy-egy háza, egy pár jármos ökre, egy fejőstehene és egy sertése volt. A korábbi házasszelleerek szintén egy-egy házzal, valamint egy-egy sertéssel rendelkeztek. Hámos lóval csak Deák Ferenc és a plébános büszkélkedhetett – az előbbi két, utóbbi pedig egy párral. Az uradalmi malom bérlőjének, Magyarósy Józsefnek két pár jármos ökre és két fejőstehene, míg a földesúrnak, Deáknak, tíz pár igavonó ökre, tíz tehene és 22 növendék szarvasmarhája volt. Juhnyájjal egyedül Deák Ferenc rendelkezett: az uradalom aklaiban mintegy 900 juhot tartottak. A földesúr kúriája körül és gazdaságában 16 szolgáló és négy szolgáló segédkezett. Volt egy-egy szolgálója a malom bérlőjének, a tehetősebb Papp Györgynek, valamint Unger Benedek zsidó kereskedőnek is, aki a boltot bérelte (saját kazánjában főzve a pálinkát). Utóbbi egy pár jármos ökörrel, valamint egy-egy tehennel és sertéssel is büszkélkedhetett.

Molnár András

Felhasznált források: *Veszprémi Érseki Levéltár.* Az 1816. és 1837. évi egyházlátogatások jegyzőkönyvei. (Ezek adatait Dominkovits Péter barátom bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is megköszönöm!); *Kehidai plébánia iratai.* Brevis historia parochiae Kehida Anno Domini 1858. conscripta (Historia domus); *Zalazentgróti Körzeti Földhivatal,* Kehida község határrajza (1863) és telekjegyzőkönyve; *Zala Megyei Levéltár.* A kehidai római katolikus plébánia anyakönyvi másodpéldányai 1828–1849.; *Dícalis összeírások járási összesítői,* Kapornaki járás, Kehida község 1828–1847.; *Kapornaki császári királyi szolgabíró-ság iratai.* Kehidai háztulajdonosok névjegyzéke, valamint az 1850-es évek elején birtok és jövedelem-összeírásai; *Térképtár Ú 202., 203.* (1795-ben és 1852-ben készített kéziratos térképek Kehidáról); *Zala megye helytörténeti lexikona.* Kehidára vonatkozó adatgyűjtés (kézirat).

Irodalom: *Eötvös Károly:* Deák Ferenc és családja. 1–2. kötet. Bp., 1905.; *Ferencki Zoltán:* Deák élete I–II. kötet. Bp., 1904.; *Németh József:* Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1979.; *Vándor László:* Kehida-kustány. Műemlékek. (Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 449.) Bp., 1992.; *Bencze Géza:* Zala megye leírásai a reformkorban. (*Zalai Gyűjtemény* 23.) Zalaegerszeg, 1986.; *Zala megye földrajzi nevei.* (Közéttette: *Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit.*) Zalaegerszeg, 1964.; *Pais László:* A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. (Írta: *Dominkovits Péter, Káli Csaba, Kvassay Judit és Molnár András*) (Száz magyar falu könyvesháza) Bp., 2001. (Munkánk e mű egyik fejezetének átdolgozott, bővített változata.)

Pápa tűzrendészeti szabályai 1822–1823-ból

Pápán, ebben az egykor végvárként fontos szerepet betöltő földesúri mezővárosban az első tűzrendészeti szabályok 1725. február 25-én születtek. Ezek határozottságára, szigorúságára joggal lehetett büszke akkor minden városlakó, hiszen a szalmatetős, nádtetős, faszindelyes házak között a tűz állandó veszélyt jelentett. A rendelkezések értelmében éjszakánként állandóan tíz strázsa volt talpon, akik elsősorban a tűzrendészeti szabályok betartására vigyáztak. Ismeretlen idegeneket, akik között gyújtogató is akadhatott, nem volt szabad éjszakai szállásra befogadni, a házak udvarán kádakban, hordókban vizet kellett tartani. Kemény törvények írták elő a kémények rendszeres tisztítását, szénát, szalmát, forgácsot, egyéb éghető anyagot csak keveset lehetett a háznál tartani, a gyertyák, lámpák használatát erősen korlátozták, s egyéb intézkedéseket is hoztak. Mindezek ellenére ebben a században gyakoriak voltak a városban a nagy tűzesetek, melyek hatására újabb rendelkezések, intézkedések történtek.

Egy évszázad múlva, 1822–1823-ban új, átfogó rendelkezés kidolgozására került sor. Ennek a kilenc paragrafusból álló városi törvénynek a kéziratot másolatát egy tudós honismereti szakember, Mezei Zsolt könyvtáros találta meg a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének kéziratárában.

Ez a jeles dokumentum több szempontból is figyelmet érdemel!

Csak csodálni lehet, hogy a benne megfogalmazott rendelkezések mennyire alaposak, körültekintőek, célszerűek, mennyire alkalmasak a tüzek megelőzésére, az oltásra történő felkészülésre s a bekövetkező tüzek megfékezésére.

Bár a szöveg, a szóhasználat erősen eltér napjaink nyelvallapotától, a huszadik század végén is jól érthető a pápaiak számára. Az egész anyag kitűnően tükrözi a reformkort megelőző évek stílusjegyeit és helyesírását, így e szempontból is igen tanulságos. Minden bizonnyal német hatás, hogy a közneveket többségében nagy kezdőbetűkkel írták. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a város iparosainak jelentős része német anyanyelvű volt.

A rendelkezésekből számos következtetés vonható le az akkori pápaiak életmódjáról, lakásvizonyairól, az élet szervezettségéről. Miután a városban a tűz elleni védekezés elsősorban a céhek feladata volt, azzal kapcsolatban is értékes adatokat nyerünk, milyen mesterségeket űző iparosok éltek a XIX. század elején Pápán. Egyenesen mehökkentő a céhek nagy száma ebben a korban.

Az első paragrafus a tüzeléssel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza, különösen nagy gondot fordítva a kéményekre, a kemencékre, a padlások és a konyha állapotára.

Az első rész szövege eredeti helyesírás szerint a következő:

„A Tüzi Veszedelemek el-távoztatására szükséges, hogy a Kémények jó Materialékból, és tágosan rakattassanak, keresztvasakkal, és nem fákkal, a'miért is a most találandó Keresztfákat is a Kéményekből szükséges léssen ki hányatni, és helyettek Keresztvasakat állítani, ezen okból minden ezután építettő Házakhoz a'mennyire lehet az építő Gazda a most le irtt módon Kéményt építettni köteles léssen, mellyet ha rakatni nem akarna, arra ötet a lehetőségig ahozképest, a'melly Törvényhatóság alá tartozik, vagy Fő Szolga Biró Úr, vagy a Földes Uraság, vagy a Városi Elöljáróság kötelezze – süítő Kemencéket pedig a Konyhán kívül, vagy a Konyhába is sövényből tsináltatni szabad nem léssen, különben azokat ide értvén az eddig fenn álló sövény Kemenczéket is az illető Elöljáróság döntesse össze; – ugy szintén Padlástanal Konyhát tartani, abba tüzelni, a vagy a Padlást, melly legalább is Deszkából, és jól le sároztva készüljön, Nádból rakatni tilalmaztatik, és ezen okból a Nádból és Sövényből rakott Padlást az illető törvényhatóság által azonnal döntetessen le, és a I. N. Vmegye rendelése szerént az ilyen Konyha zárattasson bé. A fazekasok sem éjjel, sem szélben edényt ne égensenek, és szük helyre ne építsék Kemenczéjeket, és ha veszedelmes helyen van az, megvizsgáltatván, rontasson el.”

Mint az első paragrafus utolsó mondataiból kiderül, a múlt században komoly veszedelmet jelentett a városokban a fazekasok kemencéiben nagy hővel égő tűz, mely erős szél, viháztatlanság hatására könnyen okozhatott tűzvészt. Minden bizonnyal ezért kerültek ki Pápán a történelmi városrészből a széles várárkon kívülre a hírnévnek örvendő fazekasok. Ennek is köszönhető, hogy a megismétlődő tűzvészek idején sohasem szerepelt a feljegyzéseken a Fazekas utca, mint a tűzvészek kiindulópontja.

A második paragrafus első rendelkezése szigorúan előírja a kémények negyedévenkénti tisztítását. Az olyan mesteremberek műhelyeiben, ahol gyakori a tüzelés, havonta írja elő a

rendelkezés a kémények seprését. A büntetés, melyet ennek elmulasztása esetén kiszabhatnak, jelentős összeg, esetenként négy forint.

Ellenőrzés is van, ezt választott személyek, polgárok végzik. Hozzájuk alkalmanként egy vagy két nemesember csatlakozik. Ők bizonyára a nemesi házaknál végzett ellenőrzés során léptek munkába.

A kémények mellett ezeknek az ellenőröknek a kályhák és kemencék vizsgálata is a hatáskörükbe tartozott. Más feladatuk is volt, melyet érdemes a második paragrafus utolsó mondataival felidézni:

„Ezen vizsgálóknak, vagy is úgy nevezett Füstjáróknak, mellyek a Házakhoz közel rakattattak, a Tulajdonossal hátrább, és a veszedelem okozás helyétől félre hordattassák, a tüzelésre alkalmatlan Házakat pedig bejelentsék, mellyeket a Nemes Vármegyének előbbi végzése szerint... Biró Urak kötelessége léssen lehuatni és össze rontani.”

A harmadik paragrafus egyetlen többszörösen összetett mondatban foglalja össze azokat a rendszabályokat, melyek a tüzesetek megelőzését szolgálják:

„Keményen tilalmaztatik Padlásra, Istállóba, Fészerekbe, és efféle helyekre Lámpás nélkül égő gyerityával, avagy eleven tűzzel menni, hamut a Padlásra, vagy más tüzet fogható épületbe hordani, Lent és Kendert Kemenczébe vagy Kályhánál szárogatni, és éjtzaka lámpásnál tilolni, sertést épületek között perzselni, uttzán, Udvaron, és Istállóban pipázni, aratáskor a Gabonát Uttzákra öszve hordani, és ott nyomtatni, és végtére a Városon lövöldözni, mindannyiszor, a' mennyiszor 4 forint, vagy a nemtelen cselédekre nézve 12 pácza büntetés alatt.”

A negyedik paragrafus az éjszakai órákra kiállítandó örök, strázsák ügyében intézkedik nagy gondossággal. Itt az is kiderül, hogy a szabályok nemcsak a tulajdonképpeni mezővárosra, az egykor fallal körülvett, végvárként szereplő városrészeire vonatkoznak, hanem a közvetlen közelében levő, önállósággal bíró két földműves településre is, melyeket ez a rendelet *Felső Majorok* és *Alsó Majorok* néven emlegetnek. Ez a három település csak 1842-től kezdve alkotott szerves egységet. Érdemes megemlíteni, hogy a *Felső Majorok* lakossága katolikus, az *Alsó Majorok* népessége református volt.

A terjedelmes negyedik paragrafus első mondataiban az éjszakai őrség szervezeti kérdéseivel foglalkozik:

„Az éjjeli Órakiáltók, vagy is Bakterok, kik egymást felváltva télen 9. nyáron 10. órától kezdve egész hajnal hasadtáig minden órát, mégpedig az éjjeli 12 órát is minden éjjel, és minden időben minden kivétel nélkül kiállítani tartoznak, a Belső Városba 6. – a Felső Majorokba 3. – az Alsó Majorokba 4. személyek állittassanak fel, és ezek az Uttzákat járni kötelesek. – Továbbá a Belső Városban ugyan 6 osztályban, vagy is 6. fő Uttzákra nézve, – a Felső Majorokban 9. – az Alsó Majorokban pedig 4. részre, és így az egész városba 13. osztályba fognak a Tűzjárók, vagy is éjjeli strázsák oly móddal ki állittatni, hogy minden osztályba éjfélig is két, éjfélután is más két alkalmas és erős Személyek fel és alá járva vigyázzanak, kik a nagyobb veszedelem és közönséges félelem esetébe sokasitassanak.”

A strázsákat házanként kellett kiállítani. Aki ezt elmulasztotta, az 4 forint büntetést fizetett. Ez alól sem a nemesek, sem a tisztviselők, sem az uradalom tisztjei nem mentesültek. Felmentést a középületek, templomok, zsinagóga, klostromok, iskolák, kórházak nyertek. Mentességet élveztek még a lelki tanítók, a rabbi és a professzorok.

Kivételt tett még a rendelet a vendéglősökkel és korcsmárosokkal, akiknek kötelessége saját épületükben éjszaka vigyázni és vigyáztatni, valamint a szegény özvegyasszonyokkal.

A további szervezési kérdésekkel részletesen foglalkozik a rendelkezés:

„A ki állittásnak rendesebb eszközlése végett mind a Nemes, mind a Nemtelen részről minden házok öszve irattatván, ebbül egy Lajstrom készittessen, melybe egész Esztendőtt által minden napra vagy éjjelre kire jön a strázsza állítás sora, feljegyeztessen és írásba minden Gazdának előre ki adattasson, hogy kire mellyik napokon kerül a sor. Az ezeknek a ki állására és kötelességek tellyesítésére való fel vigyázás, és gyakori véletlen megszemlélés a Városi Hadnagyok kötelessége léssen, a Bakterok is tartoznak a hibát és hiányosságot a Hadnagyok bejelenteni. – Hogy pedig a szabad és nemes Házakból is azon strázsák ki rendeltessenek, és azoknál a jó rend fenntartasson szükséges, hogy a Nemesség a maga Kebeléből egy nemes Birót, és 3. Kis Birót esztendőnként válasszon, és a Kis Birák is a strázsákra felvigyázzanak. – Bakterokat továbbá a belső Városban a polgárság 4-et – a Nemesség egyet, és a Zsidóság is egyet tartozik tartani, kiknek megfogadása a belső Városnak kötelessége léssen, úgy mindazáltal, hogy a Bakterok fizetése, és az azokkal teendő alku városbéli Fő Biró Urnak befolyásával, és megegyezésével tetessen meg, – és a Nemesség Bakterjének fizetését is a Nemesekre Járásbéli Fő Biró Ur vesse ki.”

Ez a részletes felsorolás a bizonyossága, hogy milyen nagy jelentősége volt ebben az időben az éjszakai őrökösnek. Érthető is, hiszen a zsuppos, nádfedelű és fazsindelyes házak sora szeles időben percek alatt lángba borulhatott volna – tömegszerencsétlenséget okozva – megfélemlítő készenlét nélkül.

Az ötödik paragrafus a tűzoltás eszközeinek kérdésével foglalkozik. Ebből megtudjuk, hogy három nagy és tizenöt kézi fecskendő, valamint száz bőrveder áll ekkor a város rendelkezésére. A további tűzoltó alkalmatlanságokról így intézkedik a rendelkezés:

„... mind a Belső, mind a Külső Városokban minden Uttzán egy hosszú Lajtorja, két Csáklya, és a mostani közönséges Kutak mellett lévő Kádakon kívül, minden Uttzán még egy közönséges Kád vízzel tele, mellyek is nyári időben minden héttben friss vízzel töltsenek meg. Mindezek a Város Hadnagyjának, és a Felső és Alsó Majoroki Biráknak vigyázása és felelete terhe alatt lesznek, a kik is annak okáért a mondott eszközöknek tisztán és épen tartására, és a Hibáknak igazittatására szorosán kötelezettek ügyelni, hogy a fellebb 2-dik Paragrafusban említett Kéményjáró választott Személyek által, az illetén eszközök is időről időre megvizsgáltatván, hiányosság ne találtassék. Megjegyezni való pedig, hogy a közönséges Utzta Lajtorjait senkinek maga szükségére fordítani nem léssen szabad...”

Gondoskodik még a rendelkezés a tűzoltás céljára szolgáló pénzalap létrehozásáról s a városban lévő kutak számának szaporításáról. Azt is előírja az intézkedés, hogy az újak „Két csévére készült szívó kutak” legyenek. Kezdeményezés történt egy új fecskendő vásárlására is. Ezzel kapcsolatban a szövegben a következőket találjuk:

„A Tűz oltó Eszközök megszerzésére a Nemesség által most egyszerre és minden további tereh vagy következtetés nélkül tett segedelem summából és ajánlásokból pedig még egy Fecskendő szereztessen, és ennek helye legyen a Borosgyőri Kapuhoz közel Obermájer Pék lakása táján felépítendő új épületben, melly-hez a Mtgos Uraság részéről Tek. Barcza Ádám prefektus, Ki ingyen, téglát, meszet és cserép zszindelyt adatni ajánlott, melly jó szívű ajánlás háladatos köszönettel fogadtatott.”

A hatodik paragrafusból kiderül, milyen jelzések szolgálnak tűz esetén a lakosság mozgósítására, s mi a feladata a városlakóknak. Ennek a bevezető része rendkívül szemléletes.

„A Tűzi jelre, mellyre szolgál a Strázsa lövés, Dobszó, harangverés, a Toronyból nappal Zászló, éjjel lámpás, – ez Előljárók a Rendtartás és munkára való nóggatás végett, a többi Lakosok pedig a tűzoltására a tűzhöz sietni kötelezettek, hogy minden Czéhek, és minden rendű Emberek a tűz oltásba különös foglalatosságban jó rendel zavarodás nélkül munkálkodhassanak, e végre a következő Rend szabattatik.”

Elsőnek a lajtosok, fogatosok feladatát szabja meg a hatodik paragrafus a.) pontja:

„A Lajtosok magok Lajtos Talyigákkal, és minden lovas és szekeres lakosok a kiknek vizhordó lajtjok, vagy hordajok vagyon, szekerekkel elől állani, és vizet hordani, rész szerént pedig, kik hordós és Lajtos szekereibe fogni kötelezettek...”

Serkentésként annak, aki elsőként érkezik lajtos kocsival, vagy fecskendővel a tűzhöz 5 forintot, a másodiknak 4 forintot, a harmadiknak 2 forintot helyez kilátásba a rendelkezés. Jutalmat kapnak azok az elsőnek és másodiknak gyalogszerrel érkezők is, akik különös szorgalmat, különös iparkodást mutatnak a tűz oltásánál és a mentésnél.

A b.) pont szerint a nagy fecskendőket a rézművesek, bádigosok, lakatosok, kovácsok, szeg- és zárcsinálók, szappanosok és tímárok voltak kötelesek kezelni, tehát olyan emberek, akik mesterségüknél fogva valószínűleg legkönnyebben megtanulhatták e szerkezet működését és karbantartását, sőt idővel annak javítását is. A fecskendővel történő ismerkedés céljából negyedévenként gyakorlaton kellett részt venniük.

A c.) pontban foglaltak szerint kilenc iparág képviselői voltak kötelesek a kézi fecskendő kezelésére.

„... A Kézi Fecskendőkhez alkalmaztatnak az Ötvösök, Esztergályosok, Üvegesek, Gombkötők, Rézgombtsinállók, Szítások, Fésűsök, Posztó művesek, és Posztó nyirők, ki is magokat a Fecskendőben való bánásban fertály Esztendőnként gyakorolni kötelezettek.”

A d.) pont a vederral oltók körét sorolja fel, s részletezi azt a felelősséget, mellyel eszközeik karbantartásáért tartoznak:

„A Bőr vedrekbe vizet hordani, és a tüzet öntözni kötelezettek a Szijártók, Nyeregjártok, Tobakok, Kesztyűsök, Sütsők, Csizmadiaák, Magyar és Németh Vargák, kiknek is Bőr vedreik a Város Házánál álljanak, és minden Czéhnek különös Rudja légyen, mellyre a maga Bőr Vedreit aggassa, – s azoknak jó állapotban való megtartásokról az illető Czéhek felelni, és a benne ejtett kisebb kárt ki pótolni tartoz-

nak, a nagyobb és nevezetesebb kár azonban a Tűz oltó Casszából igazítottasson helyre; – a'ki pedig az eltévedt, és Tűz oltáshoz elhányt tűz oltó Eszközöket eltitkolja, és be nem adja, az az illető Birája által mint Tolvaj ugy büntetessen."

Ez a rendelkezés utolsó hosszú mondatában arról is rendelkezik, hogy a két külső városrésznek is legyen tűzoltó raktára, ahol az oltás céljára szolgáló eszközöket elhelyezik:

"Megkivántatik továbbá, hogy mind az Alsó, mind a Felső Majoroki Község a tűz oltó Eszközök számára egy különös épületet tessen, melybe hasonlóképpen számos Bőr Vedrek is szerzettessenek bé."

Az intézkedés tovább folytatódik az egyes mesterségeket gyakorló céhek és iparosok feladatainak meghatározásával a következőképpen négy pontban:

„e.) A Lajtorjakkal, és Csáklákkal való munkálkodás a Mészárosoknak, Kőművesek, Ácsoknak, Molnároknak, Asztalosoknak, és Kerékjártóknak léssen kötelességek, kik e végre magokkal fejszét is vinni köteleztetnek Ugy szintén.

f.) Fejszékkel vizzel tele sajtárokkal, és vödörrel, ugy vasvillákkal, és vas kapcsokkal tartoznak ki állani minden faragó emberek, és paraszt Gazdák.

g.) A Kutakhoz, és Tapolcza vizéhez víz mérésre alkalmaztatnak a Kötéljártók, Kalaposok, Kapczások, Festők, Takácsok, és Fazekasok.

h.) Magok edényeikbe vizet hordanak, és a Tűzet öntözik a Kádárok. Magyar és Németh Szabók, Csapók, Szűr Szabók ugy szintén a Zsidók, és mindennemű fent meg nem nevezett Lakosok."

A rendelkezések szerzői arra is gondoltak, hogy legyenek becsületes polgárok, akik tűzvész esetén az égő házakból kimentett holmokra vigyáznak. Erre a célra öt céhet jelöltek ki. Bizonyos tehát, hogy abban a korban is voltak tisztességtelen emberek, akik hasznot akartak húzni mások szerencsétlenségéből.

A továbbiakban arról történik intézkedés, hogy a három városrész lakói megkülönböztetés nélkül kötelesek a tűzkár elhárításában részt venni, és éjnek idején a munkához szükséges világításról a gyertyák ablakba helyezésével gondoskodni.

Az i.) pontban minderről részletes tájékoztatást kapunk:

"Az Uttzára ki hordott Jószágra a Kalmárok, Könyvkötők, Órások, Bábsütők, Kenyér sütők vagy is Pékek fognak vigyázni a feleletnek terhe alatt. – Mind ezen kötelességek tellyesítésére a Város vagy felső és Alsó Majorokbéli Lakosoknak megkülönböztetése és kivétele nélkül úgy értendőnek, hogy a veszedelem esetén egygyikből a másikba a lakosok a kiszabott büntetés alatt tartoznak segítségre lenni. Meghatározatott az is, hogy ilyen esetben éjjel minden Gazda és Lakos az uttzára szolgáló ablakaikba legalább egy gyertyát gyújtson világitás végett; a vízfordó helyeken és az uttzák sarkainál és a jó rendre nézve egy egy lámpás állittasson fel, és annak meggyújtása azon ház gazdájának, vagy lakosságának kötelessége léssen. – A Fő vigyázás és Kormányozás végezetre az itthon lévő Megye Tisztviselőire, Uraság Tisztsegeire, és Városi Elöljárókra bizatik, és azoknak szivekre kötvén ajánlitatik."

A hetedik paragrafus a tűz eloltása utáni teendőkről intézkedik. Ebből kiderül milyen fontos szerepe volt ebben a korban a tűzrendészet terén is a céhmestereknek, akik felelősséggel tartoztak azért, hogy a céh tagjai becsülettel helytálljanak a veszedelem idején. A vész elmúltával nemcsak az ígért jutalmakat osztották ki, hanem keményen büntettek is. A büntetésből befolyt összeget, nagyon helyesen, tűzoltó eszközök beszerzésére fordították.

"A Tűznek eloltása után a városi Elöljárók szoros számat vegyenek minden Czéh Mestertől az eránt, hogy a Czéhbeliek hogyan teljesítették az elükbe szabott kötelességeket, és a'ki helyes ok nélkül a tűz oltásra ki nem állott volna, azt 2. forintra fogják büntetni, mely büntetésnek 1/3 része a Feladóé léssen. Mihez képest a Czéh mestereknek szoros kötelességekbe légyen, a magok Czéhéből való Mester Emberekre, és Legényekre a Tűzoltásnál szemes vigyázattal lenni, és hathatós rendelkezésüket oda intézni, hogy kiki a maga kötelességét pontosan tellyesítse a' miért is, ha a Czéh Mester találna helyes ok nélkül a tűz oltástól elmaradni, 4. forintra fog büntetődni. A czéhben nem lévő Mester Emberek, és egyébb fellyebb meg nem nevezettek, kik a ki szabott kötelességeiket nem tellyesítették a Nemessek Járásbéli Fő Biró, vagy a nemtelenek a Város, vagy Majoroki Biró által hasonlóképpen 3. Ftra büntetődjenek, mely büntetés Pénzek ugy a fellyebbi esetekbe kiszabott büntetések is a tűz oltó Eszközök beszerzésére fordittassanak..."

A nyolcadik paragrafus a tűzoltó alapba befolyt pénzek nyilvántartásával, a számadás elkészítésével foglalkozik. Arról is rendelkezik, hogy tűzoltó eszközökről megfelelő nyilvántartás, inventárium készüljön.

„A most említett büntetés Pénzeknek, szinte úgy mint... a Ház vevők által fizetendő summáknak bevétele, a tűzoltó szerszámoknak beszerzésére, és ezekről teendő számadásnak elkészítésére nézve szükséges egy Perceptornak ki nevezése, mely a Városi Nemes Urak, és a Polgárság, és Városi Tanács Közmegegyezésével történnyen meg, és ezen módon azon Perceptornak, kinek is Esztendei Jutalma a bejövő Summákhoz alkalmaztatva határozatasson meg, – a Nemesség büntetés pénze pedig az Esztendő végével a helybéli Fő Biro Urnak Assignatiója mellett adattasson által. – Kötelessége legyen pedig azon Perceptornak rendes Számadását esztendőnkét elkészíteni és azt mind a Földes Uraságnak, mint a Nemességnek vagy Nemes Birónak bemutatni. – Szükséges végezetre az is, hogy minden némű Tűzoltó eszközökről mind a belső Városba, mind a Majorokba egy hiteles összeírás, vagy is Invertárium készíttessen, mely a Nemességgel is közöltessen.”

Az utolsó, a kilencedik paragrafus arról rendelkezik, hogy a tűzoltó rendszabályok mindenkinél tudomására jussanak. Ennek érdekében a szükséges számban kinyomtatásra kerülnek, így megfelelő áron hozzáférhetővé válnak, de szóbeli oktatásra is sor kerül a céhek negyedévenkénti gyűlésén. Ez a kitűnő dokumentum a következő mondatokkal zárul: „Végére, hogy ezen Rendelések minden Lakosoknál tudva legyenek és senki magát ne menthesse, mintha kötelességét nem tudta volna, a' végre ezen Rendelések ki nyomtatván ezeket ki nyomtatva az igazságosan ki szabandó áron minden Házi Gazda, és minden Czéhek tartoznak megvenni, és különösen minden Czéhek kötelesek lesznek ezen Rendeléseket minden fertály Esztendőbeli Gyűléseikben mind a Mester Embereknek, mind a Legényeknek együttlétében fel olvasatni, sőt minden idegen Legényeknek a' mikor itt munkára állanak, szükséges legyen tudokra adni, hogy a Tűz oltásra nézve mitsoda kötelességek vagynak eleikbe szabva.” Ilyen nyomtatvány minden bizonytal készült is, de érdekes módon mindeddig egyetlen példány sem került elő belőle.

Íme ilyen gazdag anyagot tartalmaz az 1822. február 16-án meghozott tűzoltó rendszabály, melyet 1823. június 25-én véglegesítettek, majd egy tekintélyes, művelt városi polgár, Eöri Szabó Gábor, a bizottság jegyzője írásba foglalt, hogy a következőkben évtizedeken keresztül szolgálja Pápán a tűzvédelem ügyét.

Az egyes paragrafusok tökéletesítése természetesen tovább folytatódott mindaddig, míg 1872-ben meg nem alakult a városi önkéntes tűzoltóság, mely új alapokra helyezte a tűzvédelmet. Ez nem is lehetett másként, hiszen akkor kezdődött a céhek felbomlása, így az ő szervezetségükre, mozgósító erejükre nem lehetett többé számítani. Szükség volt tehát egy új, hatékonyabb szervezeti formára, mely átmenetet jelentett a XX. században megszülető hivatásos tűzoltóság felé.

Huszár János

Kerekes Simon kolozsvári csizmadialegény vándorútja és megfigyelései

A Kerekes-család

Nemrégiben kezembe került egy kopottas, ám új korában szép kiállítású „Emlék-könyv”,¹ melyet hajdani tulajdonosa valószínűleg az 1896-os budapesti millenniumi kiállításon vásárolhatott.² Lapozgatva a kötetet azt észleltem, hogy ez egy utazás dokumentuma. Az albumszerű könyvben a napló és az emlékirat műfaji jegyei keverednek: van olyan részlet, amit a szerző naplószerűen jegyzett fel a történet időpontjában, s van olyan is (ez a nagyobb terjedelmű rész), amit emlékiratnak tekinthetünk, mivel az írója utólag, emlékezetből, már idős korá-

¹ Az „Emlék-könyv” tulajdonosa Wölfer Lajos Győr, Zrínyi u. 53. sz. alatti lakos, aki rendelkezésemre bocsátotta az erdélyi családi gyökerekkel bíró, már elhunyt felesége iratai közül Kerekes Simon vándorlási naplóját. (Szívességét ezúttal is köszönöm.)

² Az „Emlék-könyv” (továbbiakban Napló) borítóján gazdag ornamentális díszítéssel készült stilizált kopjafa, kör alakú fejrészében lévő szöveg: Budapesti Millennium Kiállítás 1896. A kopjafa szára terekedő szalagon az „Emlék-könyv” felírás olvasható. A bordó színű borítón a rajzolatok és szövegek arany színben készültek, jellegzetes ünnepélyes, a korra jellemző historizáló stílusban.

ban jegyezhetette fel ifjúkori vándorlásairól.³ A századforduló tájékán készült emlékiratot emiatt törvényszerűen az öregkori panaszos hangvétel, változó, dekadens állapot jellemzi, több időbeni pontatlansággal és gyakori ismétlődésekkel. A dokumentum hangulatát mindvégig áthatja egy erőteljes empátikus érzés és a fiatalok iránti nosztalgia. Mindezeket még fokozta az anyagi csőd, a család elszegényedése, egzisztenciájának szűkítése. Ennek bizonyossága versének sorai: „A múltban nincs sok erőm / Már a jövőben sincs sok remény, / Mert gyöngye öreg életem csak nyomorral élem én.”⁴

Az emlékirat 47 oldalból áll, szerzője Kerekes Simon, kolozsvári születésű csizmadialegény, aki ifjúkori vándorlásait jegyezte fel nagy emocionális erővel. Az emlékiratban az utleírások dominálnak, ezen kívül 11 saját készítésű rajz, 5 db eredeti fotó, 5 vers szerepel a kötetben. E felsorolás is jelzi, hogy az emlékirat nem szakmai tapasztalatszerző írás, a vándorlegény az útja során, amit látott és megfigyelt azt lejegyezte, lerajzolta és érzéseit „megverselte”, tehát útját „művészi” módon dokumentálta, természetesen a maga egyszerű kezdetleges módján.

Kerekes Simon Kolozsváron született 1837. július 24-én a Kőkert utca 64-es számú házban. Nagy volt a család, szüleinek hat gyermeke született. A családfő, Kerekes Tódor „papírcsináló” segédként dolgozott egy kolozsvári manufaktúrában. Később, még 1848 előtt munkavezetőként is működött, és „papírkészítő gyárosnak” is tekinthető volt.⁵ A Kerekes-család tehát a polgári középosztály alsó rétegéhez tartozott, megvolt az anyagi alapja arra, hogy 1869-ben megvásárolja Kolozsvárott a Felső-szén utcai telken lévő házat.⁶ Így a család szerényen ugyan, de anyagi biztonságban élt egész az anya (Miklós Anna) 1852-es haláláig.

„Az apánkra maradtunk anya nélkül, nemsokára idegen kenyérré szorultunk” – emlékezett keserűen Kerekes Simon a történetekre.⁷ Az apának hat gyermeket kellett felnevelnie, ellátnia, valamint élelmezésükről és taníttatásukról gondoskodni. A gyerekek születési sorrendben: János, Simon, Péter, Anna, Zakariás és Mária. A négy fiú mindegyike mesterséget tanult; Simon a csizmadia szakmát választotta, melyet Frank József csizmadiamesternél tanulta ki. Négy évet inasként és egy évet segédként töltött el Frank mester kolozsvári műhelyében. 1858. június 24-én felszabadult és másfél év múlva, 1860. február 11-én nyolc évi utazásra indult, mivel „az akkori időben vándorolni volt szokás” – írta naplójába.⁸ A külföldi tapasztalatszerzést ugyanis előírta több szigorú céhszabályzat.⁹

Vándorlásait 1868 októberében fejezte be. Még ebben az évben megnősült, házastársa a nagyszabeni illetőségű Albert Judit, akivel négy évig élt Nagyszabeben, majd 1874. október 15-én Kolozsvárra költöztek. Hat gyermekük született, akik közül csak két lány maradt életben (Róza 1870, Zsuzsanna 1873). Közben Kerekes Simon csizmadiamester lett, műhelyt nyitott és három évig segédekkel dolgozott. 1868 után már nem vállalkozott nagyobb utazásokra, legfeljebb testvéreit látogatta meg az erdélyi városokban. Több évtizeden át szorgalmasan dolgozott, csendesen üzte a mesterségét és biztonságos életkörülményeket teremtett családjá számára.

Egyszer hagyta el Erdélyt: 1896-ban részt vett a budapesti millenniumi ünnepeken, meglátogatta többek között a millenáris kiállítást is. Itt vásárolta a díszes „Emlék-könyvet”, amelybe vándorlásainak megfigyeléseit és utazási élményeit rögzítette. Feltűnt neki a kiállítás bejáratával szembeni emlékmű, rajta történelmi személyeket ábrázoló szoborcsoporttal. A fél-

³ *Franciscs Károly*: Kis Komáromba gyertyát gyújték. (Bp. Magvető, é. n. Vörös Károly bevezetője. 18. old.) Aranyiban nem szabályos a Napló, mivel hiányzik a feltüntetett városoknál az odaérkezésének időpontja; csak az ott tartózkodás idejét közli.

⁴ Napló 3. old.

⁵ Kerekes Simon nevezte így apját a Napló 44. oldalán.

⁶ Házvásárlási kötvény, melyet Kerekes Tódor részére állítottak ki 1839. március 1-jén. Szabó József kolozsvári szolgabíró és Gáll János esküdő aláírásukkal igazolták. (A ház eladója Miklós Tódor, valószínűleg Kerekes Tódor apósa.)

⁷ Napló 44. old. és 4. old.

⁸ Uo.

⁹ *Richter M. István*: Mesterlegények a céhvilágban. Etnográfia-Népelet, 1930. 38. sz. 40. old. A céhes legényt, miután felszabadult idegen (külföldi) helyre kellett mennie szakmai tapasztalatot szerezni, amely három évig tartott.

kör alakú millenniumi emlékmű láttán hazafias érzés lett úrrá rajta, különösen imponált Árpád alakja, akinek applikált rajzát belehelyezte a naplóba.¹⁰

Ahogy közeledett a századvég a Kerekes-család tagjai lassanként „elfogytak”. Az apa még 1867-ben, 63 éves korában elhalálozott, testvérei is mind „elhagyták”. János kolerában halt meg Vajdahunyadon 1873-ban, Péter 1874 őszén, Anna fiatalon, mindössze 30 évesen hagyta el az „árnyékvilágot” 1875 februárjában, Mari húga túlélte a századfordulót, 1902-ben hunyt el. Zakariásról nem jegyzett fel értékelhető adatot, de már ő sem érte meg a XX. századot.¹¹

1899 februárjában kapott egy hivatalos levelet, amely bank „kiszámítás” volt: „tíz év alatt kell, hogy fizessünk 99 forint és 75 krajczár összeget”.¹² E banki felszólítás, mint jellegzetes dualizmuskori gazdasági tünet teljesen tönkretette a családot. 1901-ben már „lecsúszott munkásként” küzdött „az élet sivár tengerén” és arról panaszkodik, hogy „pár fillér keresetét elrabolja a kormány”. Több betegségtől szenvedett és csendesesen lázadt az adózással járó súlyos terhektől: „Azért fizessünk, ahová nem tartozunk, mert hát kicsikarják a filléreket a kezünk-ből, elviszik, mer kell a nagy uraknak a pinz”.¹³ Így a századfordulón már Kerekes Simon szociálisan elnyomorodott, megkeseredett és elszegényedett ember benyomását keltette. A Kerekes családból már csak egyedül ő élt, egészen 1914-es haláláig.

A vándorút két szakasza

Kerekes Simon felszabadulása után másfél év múlva, 1860 februárjában indult el a „hosszú útra”. Vajon mi motiválta az utazási kalandra, miért fogott „hű barátként” vándorbotot a kezébe? E kérdésekről a krónikaíró nem jegyzett fel érdemesíthető adatokat, ám közvetetten utal utazásának céljaira.

Mindenekelőtt a mesterség alaposabb megismerése sarkalta, a szakmai tudás kiegészítése a külföldön szerzett tapasztalatokkal és technikai fogásokkal. A céhlegények vándorlása már a XVIII. században elkezdődött: Magyarország belső területeiről és Erdélyből vándoroltak Németországba¹⁴ és a németalföldi országokba. A XIX. század közepén az ipari forradalom kibontakozásával, a szabad versenyes időszakban felértékelődött a mesterségbeli tudás, a külföldön szerzett korszerű technikai készség jelentősége.¹⁵ A másik motiváló körülmény Kerekes Simon esetében a fiatalos kalandvágy, a világlátás igénye lehetett, mely ösztönözte az idegen országokba való utazásokat: „Ó, de sokszor visszaemlékszem régi időkre és a fiatalabb korra, mikor a remény és a vágy élt bennem a nagy világ megismerésére!”¹⁶ Megismerni más népek szokásait, életét, felfedezni „világrészeket és városokat”, meglátni s tengert, a part menti világítótornyokat, gyönyörködni a csodás katedrálisokban, szép szobrokban és értékes köztéri alkotásokban. Végül jól érzékelhetően, határozott kívánsága volt a külföldi emberek megismerése, velük való beszélgetés napi életükről, gondjaikról. Ez az aktív beszélgetési és ismerkedési szándék ösztönözte az idegen nyelvek megismerésére is: „Én sem utaztam olyan sokat, hogy olyan legyek mind egy állat, nem tudja, hogyan élnek más városokban és más világrészekben, és mi szokások vannak, milyen nyelven beszélnek. Én abba ügykeztem, hogy mindent megtanuljak, főképpen a nyelvet.” Kétségtelenül nyelvi érdeklődésének és aktivitásának lehetett pozitív ösztönző szerepe a Boszporusz körüli utazásokban, a török világ megkezelésében.¹⁷

1860. február 18-án „néhány krajczárral a zsebében” gyalogszerrel kezdte vándorútját. Azt tervezte, hogy utazásainak anyagi költségeit munkával keresi meg; amelyik városban meg-

¹⁰ Szöveg: „Árpád idejébe való vitéz” kivágott rajza „teljes életnagyságban”. A „vitézről” készült rajzot, mind emlékművet elhelyezte, egy önmaga által rajzolt tájba, ahol egy folyóparti, kiemelkedő sziklán valósággal uralkodik környezetén. (Napló 27. old.)

¹¹ Napló 44. és 45. old.

¹² A banki felszólítás rövid tartalma egy beragasztott papíron szerepel. Napló 40. old.

¹³ Napló 36. old. Hiszek, bízom egy istenben... című vers részlete. Az elnyomorodásról kesereg A szegény munkás című 1901-ben írt versében is.

¹⁴ Katus László: A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után. In: Magyarország története 1848–1890. 6/2. Bp., 1979. 1003–1013. old.

¹⁵ Uo. 1010–1012. old.

¹⁶ Napló 29. old.

¹⁷ Saját bevallása szerint a magyar nyelv mellett megértette a német és a román, valamint a szlavóniai szerb nyelvet, tudott számolni olaszul, tanult franciául és kevés örmény szót is ismert. A napló 20. oldalán írta: „megtanultam németül Németországban”. (Arról nem szolt, hogy mikor és hol tartózkodott Németországban.)

fordul, ott elszegődik egy csizmadia- vagy szíjjártómesterhez, s az itt kapott bért használja barangolásainak fedezésére. Kolozsvárról Nagyváradra ment, ahol Árvai Mihálynál, majd Debrecenben Koláti Sámuel műhelyében dolgozott összesen egy évig. Budapesten azonnal beállt munkára Somogyi András csizmadiamesterhez, a Nagy Stáció u. 50. sz. házba. Egy évi munka után elhatározta, hogy dunai gőzössel Bécsbe utazik. Útközben lerajzolta a visegrádi váromot, megnézte a „nagy város” Komáromot és annak erős várát. Bécsben kikötött a Práterben lévő hajóállomáson és csodálkozva állapította meg: „Azt hittem a mennyországba értem, olyan tiszta és szép volt a város!” Öt hónapig dolgozott Johann Svanernél, a Jäger u. 2. szám alatt. Sétálva a bécsi belvárosban, s a Burgot szemlélve megállapította: „Bécs más város, nem Pest: sokkal csendesebb és műveltebb Pestnél”. Salzburg és Linz után Prágába, majd a morva fővárosba, Brünnebe érkezett, ám az utóbbi két helyen nem talált munkát, ezért gyorsan visszatért Magyarországra. Meglepetéssel tapasztalta, hogy a határállomáson, a kitűzött magyar lobogó ellenére senki sem beszélt magyarul, „csak tót nyelven szóltak egészen Pozsonyig”. Itt „nagy ritkán” magyar beszédet is hallott. Ezután hajóval „lejöttem” Komáromba, majd az öt hónapos budapesti munka után Mohácsra utazott. Innét „elgyalogoltam Pécsre”, ahonnan hat hónapos munkavégzés után a szlavóniai Eszékre érkezett.¹⁸ Egy év után továbbállt Vukovárra, ahol öt hónapig dolgozott „egy szíjjártónál”. Pétervárad és Újvidék után Zimonymán meglátta a Száva és a Duna „összecsatlakozását”, a megállapította, hogy a Duna szélességében „nagy és hatalmas”. Ezután betegen és gyalog a Bánátba ment, Pancsován „majdnem otthagytam a fogamat”, mert egy alak „agyon alkalmi útni a pénzemért”. 1864 márciusában, Temesvárbán gyönyörködött: „ritka szépségű, tiszta város, különösen a vár környéke, még Bécsben sincsenek külön épületek”. Felment a dévai várba, melyet 1848-ban „felröpítettek a levegőbe”. 1864 nyarán hazaérkezett Kolozsvárra, s ezzel véget ért Kerekes Simon vándorútjának első szakasza.

Felvetődhet a kérdés: miért választotta hősünk vándorlásainak a nyugati, bécsi, cseh–morva irányt. Ebben az időben ugyanis Erdély legfontosabb ipari nyersanyaga a bőr és a bőráru volt, melynek nagysága a birodalom kereskedelmi forgalmának 8 %-át tette ki. Az erdélyi nyersbőrt többnyire Bécsbe és Csehországba exportálták.¹⁹ Kerekes Simon valószínűleg megakarta tapasztalni a bőrfeldolgozás fejlett módját, látni akarta a termékek előállításának technikai színvonalát. Ez azonban csak részben sikerülhetett neki, hiszen a bécsi Johann Svanernél kapott csak munkát, Csehországban nem volt alkalmi a csizmadiamesterség közelébe kerülni, ezért a kereset hiánya miatt sürgősen hazatért.

Otthon, Kolozsvárról két napig időzött, miközben elgondolkodott a vándorlás folytatásáról, illetve annak irányáról. Tudta, hogy sok erdélyi magyar és szász céhes legény kivándorolt a dunai fejedelemségekbe, miután a céhrendszer általános vélsága következtében a mesterek igekeztek gátolni segédjeik önállóságát.²⁰ A vándorlás déli irányát szakmai érv is erősítette: a cipő és lábbeli készítés középkori eredetű, török stílusjegyeinek újbóli divatja.²¹ Vonzó és tanulságos lehetne a csizmakészítést eredeti török műhelyben megfigyelni – gondolta Kerekes Simon és Törökország felé vette az útírányt 1864 nyarán.

Némi tépelődés után tehát folytatódott a vándorút. Brassó után Bukarestben dolgozott, melyről megemlítette, hogy „civilizált, nagy kereskedő város és sok templom van benne”. Ezután délnek fordult a bulgár határ felé és Rusze dunai határvárosban kötött ki. A bulgáriai város arról volt nevezetes, hogy itt „nem csónakkal járnak át a Dunán, hanem vitorlás kishajóval”. Magyar sorstársaival²² Sumen²³ városon át Várnába vették az útírányt, amely „ritka ál-

¹⁸ Eszéken elfogta a honvág, mint írta: „Dráva folyó szélén (partján) járok-kelek, szomorú dalokat énekelek. Távol vagyok hazámtól, mint Kolozsvár a Drávától. (Napló 17. old.)

¹⁹ Szász Zoltán: Gazdaság és társadalom a kapitalista átalakulása korában. In: Erdély története 1830-tól napjainkig III. Szerk.: Szász Zoltán. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 1250–1251. old.

²⁰ Uo. 1251. old.

²¹ Gáborján Alice: Magyar bőr- és lábbelikészítés. Csizmadia. In: Magyar néprajz III. Kézművesség. Szerk.: Domonkos Ottó. 296–297. old.

²² „Sorstársai”: Penyő Sándor „kikindai születésű”. Bálint István háromszéki, Kocsis Mihály aradi illetőségű személy. Velük Bukarestben dolgozott együtt. „Horváth Jóska, ki kanizsai születésű volt”, vele Konstantinápolyban dolgoztak együtt, de ő egy idő után Ogyesszába (Oroszország) utazott.

²³ A városok azonosításában felhasználtuk *Kisari Balla György*: Kogutowicz Manó térképei című kiadványt. (1995)

lású" (fekvésű) hatalmas kereskedő város volt a Fekete-tenger partján, „világhírű kikötővel”. Itt bevárták a Sulináról érkező angol felségjelű tengerjáró hajót. A megérkezést követő napon „15 felszálló utas alatt elmerült a komp”, ám az „ügyes matrózok gyorsan elhárították a bajt”. Midőn megmozdult a hajó, „én furcsán éreztem magamat, felfordult velem az egész világ, háborgott a felsőm”, s a hajó meg csak „hasította a vizet, nem törődött a rajta nyögő emberekkel”. Másnap már „nagy távolságra látszottak a Kis-ázsiai hegyek, s a hajó délnek fordulva bement a Boszporusz csatornába”. Az öböl „három Duna” szélességű lehetett, hossza „ötórányira” volt a városban lévő kikötőtől.²⁴ A vámolás után egy francia vendéglobben rendelkeztek „egy húslevest, meg egy pohár finom görög bort”. Óva intették őket, hogy „aki a tengeri betegséget megkapta, annak nem szabad jóllakni, mert még azon a napon meghal”. Az intelem ellenére este elmentek egy másik vendéglobbe és jól megvacsoráztak. Közben azonnal munkába állt Kefer Alojz csizmadiamesternél, aki innsbrucki származású öreg, özvegyember volt. A „tisza német születésű” mesternek Pera városrészben volt a műhelye, szállást is ő biztosított Kerekes Simon részére. Kilenc hónapos munkavégzés után „úgy jött nekem, hogy elmenjek a városból”. Megköszönte a munkát a jóléti mesternek és a „fehér márván tengeren” keresztül az Égei-tengerre érkeztek. Az utazás „három nap, három éjjel” tartott, amíg ki nem kötöttek a smirnai (ma Izmir) kikötőben. Itt is munkát vállalt, ám nem értette meg a görögök és az olaszok beszédét, sőt a „gorombáskodásukat is megtapasztaltam”. Ezek után azonnal visszautazott Konstantinápolyba, újra folytatta a munkát Kefer mesternél.

Kerekes Simon a maga egyszerű módján bemutatta Konstantinápolyt, „meg kell tekinteni e várost jól”: leírta a város egyes részeinek jellegét, érzékeltette a magas kereskedelmi forgalmat és kultúrát. Az európai féltekén Pera, Galata és Tophana helyezkednek el: Galatában meglátogatott egy zsinagógát, nagy hatást tett rá a „két sugár torony” (minaret), az 50 méter magas tűztorony karcos látványra. Galatából jó kilátás volt az Arany Szarv öbölre és a Boszporusz-csatorna hatalmas hajóforgalmára. A csatormán lezajló „ezer meg ezer” vitorlás- és gőzhajó mozgalmas látványa lenyűgözte („az egyik hajó jön, a másik éppen megy”), melyet „a világ csudájának” nevezett, ám megjegyezte a nagy tengeri forgalom okozta „borzasztóan nagy zajt és füstöt”.

Átkelt a „nagy hídon” (Karaküi híd), melyen „sok ember hemzseg” és igyekeznek átjutni Galatából a legnagyobb területű városrészbe, Sztambulba. Itt a hídfőnél „nagyon régi város” látható, még a „rómaiak építették”, mellette van a „török császár palotája” (Sztultan Szelim-palota), közel hozzá az Aja Szófia mecset díszleg. Nagy érdeklődéssel figyelte a rengeteg különös épületet és a mecseteket, (amelyeket ő templomnak nevezett). A tereken látta a hírneves köztéri alkotásokat, megcsodálta a „magas kőoszlopot”,²⁵ melynek négy szegélyét hieroglifák és latin–görög nyelvű feliratok díszítik. Drámai hatást váltott ki benne az 5,5 méter magas, bronzból készült „kigyóoszlop” látványa: „három borzasztó kigyó összecsavarodva” farkukon állva „egy kerek alakú talapzaton” fejüket nyitott szájjal az ég felé fordítják, kifejezve a perzsák elleni csatában elesett spártai harcosok tragédiáját és hősiességét.²⁶

Kerekes Simon a kis-ázsiai Szkutari városrészről újból megcsodálta az óriási tengeri forgalmat, érdeklődve figyelte a szembeni európai parton lévő tophanai kikötőt, ahol „külföldi hadihajók” állomásoztak. Szimpátiával nézte a törökországi, keletiesen nyüzsgő forgatagot, a bazár életét és jellegzetes hangulatát. Felfigyelt a mindennapok apró jelenségeire is. Sztambulban „egy fa terebélyében”, az ott keletkező árnyékban „kedves öreg török urak mulatoztak”, hűsölve „csendesén kávéztak és dohányoztak”. Megállapította, hogy itt „soha nincs tél, csupán december vége és január 15. között vannak hűvös éjszék, s érdeklődéssel figyelte a tengeri halakat és rákokat halászó embereket, amint a hátukon kosárban vitték zsákmanyukat. Kerekes Simon csaknem két évet töltött²⁷ Kis-Ázsiában „Napkeleten”, „az oszmánok hazájában”, s nagyon megtetszett neki a török életfelfogás és mentalitás, az állandó lükte-tő nyüzsgés, a mindennapok hangos zaja. Érdekes dolog azonban, hogy szakmájáról sem itt, sem a bécsi útja során nem jegyezt fel használható adatot.

²⁴ A Boszporusz-szoros 27 km hosszúságú, 550 m és 2,3 km szélességű, valamint 30–60 m mélységű csatorna. Pallas Nagy Lexikon (PNL) 10. kötet 573. old.

²⁵ Nagy Theodosius obeliszkje, melyet a császár 390-ben állíttatott és anyagát (monolit) Egyiptomból hozatta. (PNL 10. 746. old.)

²⁶ A „kigyóoszlop” a 479. évi plateai csata emlékére állították görögök.

²⁷ Konstantinápolyban dolgozott 1865 elejétől 1866 őszéig. (Napló 24. old.)

Kerekes Simon mohamedán fezen (1866)
(Hek János fényképész, Konstantinápoly)

séggel! Ne áss vermet másoknak, mert magad esel beléje! Pihenj meg, ha célotat elérted, bal-
lagj tovább szerencsével! Fegyvert ragadj, ha fiú vagy és ne hagyj hazádat!”²⁸

Korábban említettük, hogy Kerekes Simon vándorlásainak egyik célja lehetett az idegen
nyelvek megismerésének igénye. Más népek nyelvének elsajátítását olyan minimális szinten
végezte el, amely elegendő volt a tájékozódáshoz és egyszerű formában kifejezve aktív ismer-
kedési-közlési szándékait. Konstantinápolyi tartózkodását az is motiválta, hogy „törökül
könnyen meg lehet tanulni”, ráadásul megszerette az ország hangulatát és az ott élő embere-
ket. Összesen 30 kifejezést és mondatot jegyzett le: a török kifejezéseket egyéni, sajátos módon
rögzítette. Például: tífeng (fegyver) „tűfék”-nek írta; sarab (bor) – „sáráp”; aszker (katona) –
„áskir”; szu (víz) – „su”; et (hús) – „ett”; jurmuta (tojás) – „járnátá”; szaát (óra) – „sát”; dzsám
(üveg) – „zsám”; allah (isten) – „álá”; kardas (fivér) – „kárdás”; haszta (beteg) – „hásta”; stb.²⁹

Kerekes Simon Pera utcai
szállásán elmerengett a látot-
takon, s a napi élmények
elemzése közben elfogta a
honvágy. „Ha a jó Isten meg-
segít szíp hazamba visszatér-
ni és megtelepedni vala-
hol...” – sóhajtott fel a ko-
lozsvári csizmadialegény, s
úgy tűnik, hogy elege volt a
vándoréletből, nyugalma-
sabb életre vágyott. Hamaro-
san megköszönte a munkát
Kefler mesternek és megvál-
totta a hajójegyet a Duna-del-
tában lévő Sulináig. Innét fel-
hajózott Szilisztráig, majd
Oltenita határvárostól szeké-
ren Bukarestig utazott. A ro-
mán fővárosból gyalog balla-
gott el egészen Brassóig,
majd Nagyszebenen át haza-
érkezett Kolozsvárra.

A napló egyéb bejegyzései

Kerekes Simon vallásos
ember volt: külföldi utazása-
in többször is Istenhez fo-
hászcodik – versben –, hogy
szerencsésen hazaérjen. Val-
lásossága sajátos erkölcsisé-
ggel párosul; „Tudnivalók”
címmel 18 közmondást jegy-
zett fel, de egyéni erkölcsi fel-
fogása szerint „átírja” a köz-
mondásokat: „Boldog, ki má-
sok bajain tanul! Éljen istennek,
akkor belső nyugalmat látod!
Reggel korán lelik meg az
aranyat! Jajgató ne légy, in-
kább tűrj és szenvedj büszke-

²⁸ A közmondások egy része nem értelmezhető a papír sérülése miatt. (Napló 18. old.)

²⁹ Gyakorlati magyar–török szótár I. Brindsi Kiszim (Patinszky János magánkiadás, 1922.)

A kiválasztott fogalmak többnyire a mindennapi létezéshez szükséges kifejezési körből kerültek ki.

Kerekes Simonnak voltak „művészi” törekvései is: a maga módján „művelte” a képzőművészetet és a versírást. Lerajzolta a Dráva folyó partját 1863-ban, a tordai hasadékot 1868-ban, a smirnai öblöt egy vitorlás hajóval, honfoglalás kori applikált „vitétz” 1896-ban, a Dardanella-csatornát több hajóval és világítótoronnyal, a visegrádi várromot a Duna felől, egy „szent könyvet” (biblia) a reményt szimbolizáló horgonnyal,³⁰ rajzok dinoszauruszokról (?), három sajtó grafika Sztambulról. E rajzoknak természetesen nincs művészi értéke, ám alkotójuk számára életre szóló kedves emlékek maradtak.

A napló tartalmaz még értékes fotókat: Bem József tábornokról és Kerekes Simon testvéreiről: Kerekes Mari (1884, Császárfotóműhely Kolozsvár, Külmonostor u. 5.); Kerekes Péter (1869, Tauffer Gyula fényképész, Kolozsvár); „Két lelki jóbarát, Kerekes Simon és Lesztman Jani” (Nagyszeben, 1863); a 29 éves Kerekes Simon mohamedán fezzben (1866, Hek János fényképész, Konstantinápoly). Bélyegek és nyomdailag készült rajzok, grafikák is megtalálhatók a naplóban.

„Művészeti” becsvágyát nemcsak rajzolással igazolta, hanem szavakban is kimutatta. A leírt sorok nem jelentenek esztétikai értéket, ám ezek a művek egy fokozottan érző személyiség empátiakészségének szellemi termékei. A bujdosik a vándor című vers³¹ Kerekes Simon vándorlási gondolatvilágát érzékelteti. I. „Bujdosik a vándor e széles világon, úgy éli világát, mint kismadár az ágon. / Nincs nekije senkije, csak a sors a barátja / az vigasztalja, szomorítja és újra megvigasztalja. / Kérdi a sors: hová hová viszen téged vándor ifjú. / Megyek, de nem tudom hová, ki az úti társad, az jó Isten / , kezemben a vándorbotom, ő az hű barátom.” II. „Ó, de régen volt az az idő, mikor ezt a földet, innen messze Nyugotot lábaimmal mértem és onnan le Délnyugotnak, osztán messze a keleti tengeren átmentem... És most azt kérdem a sors-tól, hogy hol az a szép kor, hol vagytok sok jó barátok, akikkel vigadtam egykor.”³²

Dr. Tóth László

EMLÉKHELYEK

A Vereckei hágó

A Magyar Kollégium történeteiből¹

Nincs olyan magyar ember, akinek magyarázni kellene, mit történt itt. A magyarság európaivá válásához két helyszín tartozik: Verecke és Pustaszer. Ady Endre is tudatosan hívja segítségül, magyarságát bizonyítandó: „Verecke híres útján jöttem én...”

Egy maroknyi nép: varkocsba font hajú férfiak, asszonyok, gyerekek, marhák által húzott szekerek vergődtek a járatlan úton. *Dicsőséges menetelés*, vagy *fejvesztett menekülés*? Tavasszal, vagy nyáron? Netán ősszel, vagy télen jöttek? Volt-e előzménye a nagy vállalkozásnak? Keveset tudunk erről! Régen történt.

És a mai Vereckéről (oroszul Vorota) mit tudunk? Mi van ma ott?

Legegyszerűbb, ha *Munkácsról* (Mukacsevo) indulunk el. Utunk során átmegyünk *Beregváron* (Karpati), *Szentmiklóson* (Csinagyijevo) és *Szolyván* (Utaljjava). Mindhárom helységben lenne miért megállni, de mi csak haladjunk tovább! *Szolyvánál* három – a hegyekből jövő – víz folyik össze. Választhatunk, melyikük medrében folytassuk utunkat. Tartja magát a legenda, hogy a *honfoglaló magyarok* ezen a *három völgyön* keresztül jöttek át a hegyeken. Középtt a pásztorok az állatokkal, az asszonyok és a gyerekek; a két szélén a fegyveresek.

Mi a bal oldalin induljunk el! Felfelé kapaszkodunk. Errefelé szelídek a hegyek. Nem hirtelen törnek az ég felé, mint – mondjuk – a Magas Tátrában. Szurdokokban, gyors folyású patakok mellett, tágas völgyekben haladunk. Sok a gyógyforrás itt. *Polenában* (Poljana) utcai kút is van. De menjünk csak tovább! Hegyek között kanyarog az út, majd dombos mezők következnek. Házak tűnnek fel, s egy elhanyagolt vegyesboltot is találunk. A Podpolozje nevű kicsiny falut ruténok lakják. Magyar neve azonban beszédes: *Vezérszállás*! Továbbhaladva összeszűkül az út. Ez a *Vereckei szoros*. Az áthaladás itt lehetett a legveszélyesebb őseink számára, mert egy esetleges támadásra itt lehetett volna a legnehezebben válaszolni, itt voltak a legkiszolgáltatottabbak. De a vidék *gyönyörű*! Az összeszűkülő sziklák között egy folyó rohan. Sokatmondó neve van. Ez a *Latorca*!

Csak tovább, egyre feljebb! Hamarosan összefut a három út. Itt, ahol egy rendőri ellenőrző pont van, letérünk a főútról. *Alsóverekén* (Nyizsnyije Vorota) haladunk át. Hosszú, sáros utcájú, rutén falu. Szinte nem is völgy az, amiben fekszik; *majdnem sík a vidék*. De, ha továbbmegyünk a *Latorca* folyásával szemben, emelkedni kezd az út. Az utolsó falu *Verebes* (Verbjazs). Valaha itt egy – a történelmi helyet jelölő – obeliszk állt.

Szerpentin-szerűen *kanyargunk egyre feljebb* a dombokon. Errefelé nem jár senki. Nincsenek vadregényes őserdők, büszke szirtek. Csak erdős ligetek; *szelíd, lankás kaszálók* és egy kátyús, elhanyagolt országút. És amikor ez eléri legmagasabb pontját: megállunk. Megérkeztünk. Itt vagyunk hát!

¹ A népművelői (közművelődési, kulturaközvetítői, kulturális szervezői, stb.) szakma az elmúlt évtizedekben Magyarországon - két évszázados hagyományra építve - értékes eredményeket hozott létre, használható módszereket fejlesztett ki. Ezek megismertetése a határainkon túl élő magyarsággal az anyaország feladata. Ennek a munkának egyik „napszámosa” a Magyar Kollégium, az egyetemes magyar kultúra értékeit őrző és gyarapító szellemi műhely. A Magyar Kollégium a magyarországi közművelődési szakma eredményeit, módszereit közvetíti a határainkon túl élő magyarság számára. A Magyar Kollégium a napi- és pártpolitikától független, nemzeti intézmény. Szinte összes munkája kisebbségben élő partnere ötletét kibontva vagy azok javaslatára jön létre. Vagyis beszélgetések során születik meg az ötlet vagy merül fel valamely konkrét igény. Ez csak állandó kapcsolattartással, a „határon túli jelenléttel”, s bizalommal érhető el.

Verecke hegyszoros Beregh vármegye a Kárpátokban, Galiczia és Magyarország közt, a sz. 48° 45' a h. 40° 46' alatt. – 889-ben itt jönnek be Árpád hadai. – 1241. március 12-én Dénes nádorunk itt áll seregével, a Batu khán vezérlete alatt előrenyomuló tatárokat a betörésben megakadályozandó, de a mongolok által kiszorítottak belőle. – *Tipold Özséb: Világtörténelmi helyek zsebszótára* 612. oldal (1870 Pécs, ifj. Madarász Endre)

A *Verecke* hágó 839 méter magas van. A hely történelmi jelentőségét ma semmi sem jelöli. A domboldalon egy épülőfélben lévő üdülő romjai. Errébb, az út mellett beton építmény. Valakik a magyar címet festették rá és egy mára már nehezen olvasható feliratot:

**ÜDVÖZÖLJÜK MAGYARORSZÁGON
MAGYAR, E HELYEN HAJTS FEJET**

Aki nem tudja, hol keresse: észre sem veszi a másik oldalon az apró talapzatot, mely korábban emlékmű volt. A Millenium eufóriájában állították. Ma már csak rom.

Álmos vezér és főemberei pedig elfogadván az oroszok tanácsát, igen biztos békét kötöttek velük, minthogy az orosz vezérek, hogy székükből el ne keressék őket, kezesül adták fiaikat ... számtalan ajándékkal együtt. Akkor Halics vezére elrendelte, hogy kétezer nyilas és háromezer paraszt járjon előttük, s a Havas-erdőn át a hungi határig utat készítsen nekik. Egyszersmind összes barmaikat megrakatta élelemmel és más szükségessel, s ennivaló szarvasmarhát szintén igen sokat adott ajándékba. Akkor a hét fejedelmi személy, akit hétnagyarnak mondanak ... rokonságukkal meg férfi- és nőcselédekkel egyetemben az oroszok tanácsára és segítségével útra keltek Pannónia földjére. S így a Havas-erdőn áthaladva a hungi részekre szálltak. – (*Anonymus: Gesta Hungarorum. A magyarok cselekedeteiről*)

Ennyi az egész. Azaz mégsem! Ha letérünk az útról és szánunk rá tíz perces sétát; csodálatos élményben lehet részünk. A közeli domboldalról szép kilátás nyílik *Galiciára*, – jól látszik innen *Klíme*c falva – a másik oldalon pedig a *Latorca* dombhátas völgye. Onnan jöttünk, erre mentünk ezerszáz évvel ezelőtt. A Feszty-körképen itt áll Árpád és kísérete. Vezérünk talán tényleg megállt itt kíséretével, s lehet, hogy végig is mutatott a tájon: ez lesz a hazánk!

A Millecentenárium tiszteletére ezen a helyen kezdték el építeni a *honfoglalás emlékművét*. A rosszakarat, az ügyetlen politizálás azonban megakasztotta a terv végrehajtását. Ma az – el nem készült – építmény romjai jelzik: Európa még nem itt kezdődik.

Végignézzünk a tájon és elgondolkozunk. Különös hely. Hangulatát nem a díszlet-szerű külsőségek adják, hanem az, amit *szívükben viszünk oda. Az, ami bennünk, lelkünkben van.*

Romhányi András

KILÁTÓ

A Duna forrásainál

Számvetés Donaueschingenben

A Duna Menti Tartományok és Megyék Munkaközösségének kulturális-tudományos bizottsága 1990-ben alakult. Számos Duna menti településen (Krems, Sankt-Pölten, Bécs, Petronell, Budapest, Baja, Vukovár) ülésezett már, de a Duna forrásvidékére működésének tizenkettedik évében jutott el: 2001. október 3-a és 6-a között Baden-Württemberg tartományban, a Fekete-erdőben, Donaueschingen városában tartotta ülését. A vendéglátó tartományon kívül Felső-Ausztria, Alsó-Ausztria, Bécs, Szlovákia, Komárom-Esztergom, Pest, Fejér és Tolna megye, Horvátország, Szerbia és Románia képviseltette magát a rendezvényen.

Bécsből korán reggel indultunk a munkabizottság állandó titkárságát ellátó Alsó-Ausztria tartomány által bérelt autóbusszal. A nyugati autópályán haladva sorra hagytuk el magunk mellett a Duna-völgyi városokat (Linz, Passau, Ulm). Kereszteltük a mellékfolyókat: az Alsó- és Felső-Ausztria határát jelző, a magyar népmesék *óperenciás* kifejezéséből is ismert Enns folyót, a világoskék színű, bővizű, sebes folyású Inn, a müncheniek számára kedves, szelíd, sokágú Isart, a magyar sereg 955. évi súlyos vereségét felidéző Lech folyót. Tizenegy órás utazás után foglalhattuk el szállásunkat a donaueschingeni Zum Schützen hotelben, a Duna-forrás szomszédságában. Szállodánk szobáit, folyosóit a bajor, osztrák, magyar Duna menti települések XVIII–XIX. századi metszeteivel díszítették. Szobámban Dunapentele metszete függött, de a folyosón láthattam Révkomárom, Visegrád, Pest, Érd, Paks, Tolna, Pétervárad régi ábrázolását.

Donaueschingen 18 ezer lakosú város a Duna két forrásága: a Brigach és a Breg találkozásánál, a Fürstenberg hercegi család székhelye. A bizottsági ülés reggelén hivatalos fotózásra kellett megjelenünk a Fürstenberg-palota parkjában a Duna forrásánál (*Donauquelle*), amit Weinberger allegorikus szoborcsoporttal díszített kútja keretez. A Duna forrásvidékét jelképező fehér márványból faragott szép nőalakok kelet felé, a Duna folyásirányába mutatnak. Természetes, hogy a szobrász egy kisfiúval, egy lánnyal és egy asszonnal személyesítette meg a szeretett, kedves, szép folyót, amely a német nyelvben is nőnemű: *die Donau*. Mindig lágyan, dallamosan ejtik ki, ellentétben nyugat felé igyekvő folyamtársával, a hímnemű Rajnával: *der Rhein*, amit mindig keményen, határozottan mondunk. Hasonló páros a Duna két bajorországi mellékfolyója is: *die Isar, der Inn*. A díszkúton táblák közlik, hogy ez a Duna-forrás 2840 kilométerre van a fekete-tengeri torkolattól, 678 méter magasan a tengerszint fölött. Krisztálytisza vizébe a látogatók fémpénzeket dobálnak, egy újabb visszatérés reményében.

A díszkúttól jobbra, a Fürstenberg hercegi címerrel díszített tájékoztató táblán ez olvasható: „A Duna forrása. Itt ered a Duna, amely eredetileg a palota előtt körülbelül két kilométer hosszan a Brigachhal párhuzamosan folyt, majd egyesült a Brigachhal és a Breggel egy folyóvá, amelyet róla Dunának neveztek el. Amikor 1820 körül a palota udvarát átrendezték, a Duna forrását egy földalatti csatornában közvetlenül a Brigachba vezették. A legendás Dunának ez a forrása már a római korban híres volt, a császárok is meglátogatták. Az V–VI. századi alemann település: »Esko an der Donau« Donaueschingen nevét ez adta.”

A forrást, a díszkút mögött, a palota kváderkö kerítésén elhelyezett emléktáblákkal a Duna menti országok sorra megjelölték. Két magyar nyelvű emléktábla olvasható itt. Az elsőt Donaueschingen testvérvárosa, Vác állíttatta. Rajta felül Vác püspöki város aranyozott címe-re, középen a Duna kék színű vonala a forrástól a torkolatig, két oldalán József Attila: *A Dunánál* című versének magyar és német nyelvű sorai:

A Dunának, mely mult, jelen s jövődő,
Egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

A második magyar nyelvű emléktáblát a Magyarok Világszövetsége helyezte el kárpát-medencei honfoglalásunk millecentenáriumi évében. Rajta a magyar állami címer alatt magyar és német nyelvű foahász olvasható:

A Duna a természet egyik remekműve.
Nekünk magyaroknak 1100 év óta mindennapi vendégünk.
Isten áldja meg a helyet, ahol ered!
Magyarok Világszövetsége
1996

Hasonló szellemben fogalmazták meg a szlovák, horvát, szerb és bolgár nyelvű emléktáblák szövegét is. A román nyelvű büszkén hirdeti:

Románia Európa ezeréves fellegvára, a Duna-torkolat őrzője.

Dr. Everke főpolgármester úr említette az évszázados vitát, melynek során a Breg menti furtwangeniek elvitatják tőlük a Duna forráshelyét. Azt állítják, hogy a Duna forrása tulajdonképpen a Bregé, tehát a Breg az igazi Duna, a Fekete-tengerhez közelebb eső Brigach pedig az egyik mellékfolyója. Claudio Magris, a Trieszti Egyetem germanista professzora, 1992-ben magyarul is megjelent *Duna* című könyvében az eschingeni igaza felé hajlik: „... annyi azonban mégis biztos, hogy a Duna a donaueschingeni hitelesített forrásból a Brigachba, vagyis a saját mellékágába folyik... A tulajdonképpeni Duna tehát a Brigachot tápláló kétszáz méter hosszú patakocska; a hivatalos Duna azonban mégiscsak egy kicsivel ez után kezdődik, a Brigach és a Breg... összefolyása alkotja.” Megegyezik ezzel a magyar álláspont, ahogy Chohnoky Jenő földrajzprofesszor *A Föld és élete* című híres művének Európa-kötetében olvasható: „A Duna a Schwarzwaldban ered két ágban a Breg és a Brigach forrásfolyókban. Ezek Donaueschingennél egyesülnek, s ott veszi fel a folyó a Duna (Donau) nevet.”

A kulturális-tudományos bizottság ülésének helyszínén, a Fürstenberg Hercegi Sörgyár konferencia termében a házigazda, Fürstenberg János herceg üdvözölte a Duna menti tartományok és megyék megjelent képviselőit. Dr. Gottfried Stangler osztrák udvari tanácsos, a bizottság elnöke ismertette az ülés napirendjét, megtartotta elnöki beszámolóját, majd kérte a témavezetőket, hogy számoljanak be a folyamatban levő munkákról. Dr. Eugen Scherer, a bizottság titkára a Duna menti alaptérkép és kulturális térkép munkálatairól, valamint a kultúrparkok kutatásáról, dr. Gerhard Stadler, a Bécsi Műszaki Egyetem tanára a műszaki emlékek katalógizálásának eredményeiről készített jelentést.

A Duna menti digitális alaptérkép, amely a folyamatot a forrástól a torkolatig ábrázolja, mindkét partján 50 kilométer széles területsávval, elkészült. Az 1:500 000 méterarányú térkép kivitelezője a müncheni Huber kartográfiai cég. Nyomatott és CD-Rom formában is rendelkezésre áll arra a célra, hogy bármilyen Duna menti témát ábrázoljunk rajta. Az alaptérképet 2000 októberében Zágrábban mutatták be a Duna menti tartományok és megyék kormányzói és közgyűlési elnökei munkaközösségének. Az alaptérkép munkálataival párhuzamosan a kulturális-tudományos bizottság tagjai adatokat szolgáltattak a saját tartományuk, megyéjük kulturális emlékeiről a dunai kulturális útvonal tematikus térkép elkészítéséhez. Tíz csoportba osztottuk a megtekintésre érdemes kulturális emlékeket, feltüntetettük a térképen a műemlék templomokat, várakat, kastélyokat, lakóházakat, romokat, műszaki emlékeket, műemléki jelentőségű területeket, régészeti parkokat, múzeumokat, szabadtéri múzeumokat, történelmi jelentőségű helyeket. A dunai kulturális útvonal térképe 2001 őszén készült el nyomtatott és CD-Rom formában.

A kultúrparkok, szabadtéri múzeumok témakörében a munkabizottság az elmúlt években hat nemzetközi konferenciát rendezett. Közülük a legnagyobb érdeklődést a 2001 februárjában, Pozsonyban lezajlott „Élő hidak, Duna kétparti városok” című tudományos tanácskozás váltotta ki. Ehhez a rendezvényhez kapcsolódó tanulmányi kirándulás keretében a komáromi erőrendszert, annak műemléki helyreállítását, múzeumi, kulturális célokra történő felhasz-

nálását ismerhették meg a résztvevők. A kultúrparkokról rendezett hat konferencián elhangzott előadásokat a munkabizottság nyomtatott formában is kiadja, eddig négy tanácskozási anyagát sikerült megjelentetni. 2000-ben a munkabizottság megbízta a bécsi Edinger turisztikai tanácsadó céget, hogy készítsen tanulmányt egy-egy modellértékű ausztriai és magyarországi kultúrparkról. A választás az észak-burgenlandi Mönchhof (Barátudvar, Moson m.) falumúzeumára és a hajósi (Bács-Kiskun m.) pincefalura esett. A vizsgálat eredményeként született 90 oldalas tanulmányt bizottságunk tagjai Donaueschingenben kapták kézhez.

A Bécsi Műszaki Egyetem Művészettörténeti, Műemlékvédelmi és Iparrégészeti Intézete a munkabizottsággal együttműködve katalogizálja a Duna menti műszaki emlékeket. A német és osztrák Duna szakaszon már befejeződött az adatgyűjtés, fotózás, tárgylisták összeállítása. Lezárták a gyűjtőmunkát a szlovákiai, Bács-Kiskun megyei, horvátországi, szerbiai, bulgáriai Duna mentén. A többi Duna szakaszon jelenleg még folyik a műszaki emlékek felkutatása. Először lépésként az összegyűjtött adatbázis felkerül a munkabizottság és az egyetemi intézet Web-oldalára. Ugyanakkor a felderített műszaki, ipartörténeti emlékeket feltűntettük a Duna menti kulturális útvonal térképén.

Arra is kitért az elnöki beszámoló, hogy 2000-ben újabb 15 Duna menti rövid ösztöndíjat nyertek el négy tartomány, megye pályázói. E Duna menti ösztöndíjakat Alsó-Ausztria alapította, eddig összesen 205 tudós, művész kapta meg. Több ösztöndíjjal lehetőséget teremtettek a Duna menti tartományok és megyék jogászai számára az európai jogrendszer megismertetése céljából. Munkabizottságunk 1992/93-ban részt vállalt a délszláv háborúban megsérült műemlékek helyreállítására az északi várban elhelyezett restaurátorműhely létrehozásában, felszerelésében, működésének biztosításában.

Donaueschingeni bizottsági ülésünkön alapos számvetést készítettünk az elmúlt évtizedben az európai kulturális örökségnek a Duna menti tartományokban, megyékben ránk maradt értékei feltárása, dokumentálása, megismertetése, védelme és társadalmi hasznosítása érdekében végzett munkánkról. Számvetés történt a jövő feladatairól, lehetőségeiről, a munkabizottság tevékenységi körének kiszélesítéséről is. Megállapítottuk, hogy munkánk súlypontja a tudományos együttműködés felé tolódott el, ezért keresni kell a kapcsolatot a Duna menti egyetemek rektori konferenciájával. Öt konkrét javaslat, ajánlás került a munkabizottság elé, amelyek megvalósítása a következő évek programja lehet. Dr. Gebhard König udvari tanácsos, az alsó-ausztriai tartományi könyvtár igazgatója javasolta, hogy teremtsük meg a Duna menti tudományos könyvtárak adatbankját. Dr. Werner Jobst egyetemi tanár, alsó-ausztriai tartományi régész közreműködésével javasolták a régészeti jelentőségű területek, ásatások Duna menti adatbázisának létrehozását. Dagmar Kunert, Alsó-Ausztria Tartományi Hivatalának közgyűjteményeket felügyelő munkatársa javasolta a zsidó közösségek, egyesületek, intézmények kutatását a Duna mentén Donaueschingentől a fekete-tengeri torkolatig. Dr. Edgar Niemeček alsó-ausztriai néprajzkutató felvetette a Duna menti múzeumok kataszterének elkészítését, elsősorban olyan gyűjteményekét, amelyekben a Dunával kapcsolatos anyagot is őriznek. Ötödik javaslatként került a munkabizottság asztalára a kultúra és a média kérdéskörében egy kongresszus megrendezésének gondolata. E tudományos kongresszuson foglalkozni kellene a kultúra, mint identitáshordozó helyzetével, szerepével egy olyan korszakban, amelyre a szaporodó szórakozási lehetőségek (túlkínálat), a médiák magánkézbe kerülése és globalizációja jellemző. E javaslatok, tervek megvalósításához a munkabizottság szeretné elnyerni az Európai Unió INTERREG III programjának támogatását.

Donaueschingeni bizottsági ülésünk utolsó napirendi pontja értelmében a résztvevőknek lehetőségük volt rövid beszámolót tartani a tagországokban lezajlott, a Dunával kapcsolatos rendezvényekről. Magam a Baján rendezett *Élet a Dunán* című konferenciáról számoltam be, amit a Türr István Múzeum és az Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság szervezett.

A bizottsági ülést követő délutánon dr. Wilts művészettörténész szakvezetésével megtekintettük a Fürstenberg-palotát és a hercegi gyűjteményeket. Donaueschingen, a Fekete-erdő és a Sváb-Alb közötti termékeny Baar-fennsík központja, a XVIII. század eleje óta a Fürstenberg hercegek székhelye. A város keleti oldalán a hatalmas parkban álló barokk stílusú Fürstenberg-palotát 1723-ban építették. 1893–1896 között főként belső berendezését erősen átalakították. Földszintjén a hatalmas – lovagteremre és előkelő szállodák halljára emlékeztető – előcsarnok, emeletén a hercegi, hercegnői lakosztályok, a reprezentatív fogadóterem

megtekintésével képet alkothatunk egy délnémet arisztokrata család lakáskultúrájáról, életmódjáról. A hercegek Udvari Könyvtárában (*Hofbibliothek*) több mint 130 000 kötetet őriznek, köztük mintegy 1600 középfelnémet kéziratot, a Nibelung-ének kéziratát a XIII. század első feléből, a Parzival kéziratát. A hercegi gyűjtemények másik kiemelkedő egysége a képtár: a régi német mesterek (idősebb Hans Holbein, idősebb és ifjabb Lucas Cranach) festményeivel.

Az általunk látottakon kívül miről híres még Donaueschingen? Lótenyésztéséről, a hercegi udvari istállóról, lovasversenyeiről. A város határába érkezőt két szép ágaskodó ló szobra fogadja, majd hatalmas lovaspályák között halad a bevezető út. Minden évben nyár végén megrendezik itt a Fürstenberg Károly herceg lovas emléktornát, ahol a lovassport nemzetközi élmezőnye találkozik: díjugratók, műlovaglók, fogathajtók. Minden év októberében a Donaueschingeni Zenei Napokon mutatkoznak be a kortárs zeneművészet alkotói. Az itteni ősbemutatókat harminc ország rádiója, televíziója közvetíti.

Másnap tanulmányi kirándulást tettünk a forrásvidéktől keletre, a lassan folyóvá növekvő Duna völgyében: Immendingen–Aach–Beuron–Sigmaringen útvonalon. Azon a vidéken járunk, amelyet e táj, Svábföld és Suevia szülte, a klasszikus német költő, Friedrich Hölderlin (1770–1843) számos versében megörökített. *Vándorlás* című költeményében így mutatta be:

Boldog Suevia, ó, anyám,
mint odaát ragyogóbb,
hugodat, Lombardát:
szeldel téged is száz patak!
És elég fa, virága-fehér, vöröslő,
és sötétebb, mélyzöld, vad lomb,
és a svájci Alpok árnya is reád hull,
szomszéd-földre; mert közel lakozol
ház tűzhelyéhez, hallod, ahogy bent
áldozótálak ezüstjén
surran a forrásvíz, zúdítják
tisztá kezek, ha érintgetnek
meleg sugarak
kristályos jeget, s könnyedén
moccanó fény nyomán
a havas csúcs előnti a földet
szín-tiszta vízzel. Innét
született véled a hűség. Mert nehezen
költözik az, ki a források közelében
lakhat...
Ifjabb koromban egyébként
mondták nekem azt is:
hajdan-idők elején az ősök,
a német nemzetség fiai csöndben
levonultak a Duna hullámaival,
nyár-időn, mert ezek
árnyra vágytak; a nap
gyermekeivel együtt
érték el a Fekete-tengert.
S hogy e vizet okkal
nevezik vendégszeretőnek.

(Tandori Dezső fordítása)

Utunk első állomását az immendingeni Duna-süllyedés (*Donauversinkung*) helyét a város széli parkolóból az itt még alig 10 méter széles folyócska partján gyalog értük el. A Felső-Duna természetvédelmi park sziklás, hepehupás, erdős területén haladtunk, ahol a Duna partján egy szerény fatábla fogadott minket, ezzel a felirattal: „A süllyedés helye. Itt süllyed le a Duna az év kb. 155 napján teljesen.” A víz mennyiségének és erejének jelentős csökkenését az is jelzi, hogy jobb parti medrében egy kis szigetet épített itt a folyó. Csöndes, száraz nyári napokon nem csupán látni lehet, hogy eltűnik a Duna vize, hanem hallható is, ahogy a meder sziklare-

pedésein keresztül lecsurog a karsztosodott barlangrendszer járataiba. Ilyenkor teljesen szárazzá, járhatóvá válik a folyómeder. A Duna-süllyedés természeti jelensége évszázadok óta ismert: Immendingennél a Sváb-Jura karsztosodott mészkő területén vízáteresztő rétegekre, repedésekre érkezik a Duna vize, lesüllyed, a földfelszín alatt a magát állandóan bővítő barlangrendszerben déli irányba folyik. Tizenkét kilométernyire, átlagosan 60 órás földalatti út végén, az Aach forrásaként (*Aachtopf*) nagy erővel, hatalmas vízmennyiséggel tör felszínre egy sziklahasadékból. Az Aach a Bodeni-tóba ömlik, a Felső-Duna vize így a tavon keresztül a Rajnát táplálja, egyik mellékfolyójának tekinthető.

A Duna és az Aach földalatti összeköttetésének igazolására 1877-ben nagy mennyiségű konyhasót, festéket és olajat öntöttek a Duna-süllyedés helyénél a vízbe. Mindhárom jelzőanyagot bőven észlelték az Aach forrásánál. Az 1960-as évek óta rendszeresen búvárok is vizsgálják a barlangrendszert, szűk átjáróit kitisztították, bővítették, állatsontokat hoztak felszínre, fényképeket készítettek a nagy termekről.

Az Aach-forrás másodpercenként 8600 liternyi, hevesen feltörő vizével Németország leg-erősebb forrása. Vízének kétharmad részét a Duna-süllyedésből nyeri. A sziklahasadék előtt képződött tóból kifolyó Aach rögtön egy malmot hajtott. A Duna-süllyedés alatti mederbe száraz időszakokban is vizet hoznak észak felől a mellékfolyók, így a Duna Möhringentől soha nem száraz. Ulmtól már kisebb hajókkal, sajkákkal hajózható.

Az Aach-forrás megtekintése után kirándulásunk következő állomását a beuroni bencés apátságnál, a Sváb-Alb fehér mészkő területét áttörő Duna keskeny völgyében értük el. Itt nem csupán közút, hanem vasút is épült, amely meredek sziklafalak mellett, várak, várromok alatt, gyakran a mészkőbe vágott átjárókon, alagutakon keresztül halad. Beuron sűrűn látogatott búcsújáró hely, üdülőhely, a bencés rend németországi központja. A kolostort csak kívülről láthattuk, az 1732-1738 között épült, majd 1872-ben erősen átalakított apátsági templomot egy bencés szerzetes kalauzolásával néztük meg. Megtudtuk tőle, hogy a hatalmas rendházban Biblia-múzeumuk, értékes könyvtárunk, bencés teológiai főiskolájuk, kutatóintézetük működik. Száz hektár földön gazdálkodnak, amely főként erdőbirtok. Fénykorukban 250, ma alig több mint 60 szerzetes alkotja beuroni bencés kongregációjukat. Közülük többen mesteremberek. Vezetőnk büszkén említette, hogy ő szabómester: eddig 12 németországi és külföldi püspököt öltöztetett fel. Beuron nevezetes műszaki emléke az 1803-ban épült fahíd. A középkori ácstechnika elemeit ránk örökítő, hatalmas birkára emlékeztető, szép Duna-híd tetőszerkezete fazsindellyel fedett.

Tanulmányi kirándulásunk Sigmaringenben, a Duna fölé magasodó sziklaszirten épült Hohenzollern-várban fejeződött be. A Hohenzollern hercegi család nem csupán a porosz királyokat, német császárokat adta, hanem 1866-1947 között ők ültek a román fejedelmi, királyi trónon is. Erre a vár udvarán elhelyezett dombormű emlékeztet, amely I. Károly román királyt ábrázolja. A Hohenzollern-család katolikus, sváb ágának központja 1534 óta Sigmaringen. A vár Öreg-tornya XII. századi, egyébként a reneszánsz formák uralkodnak, részben még korabeli alkotás, részben a XIX. század végi átépítés és bővítés eredményeként. A várkápolnán, a lovagtermen, a híres fegyvertáron kívül láthattuk azt a lakosztályt, amelyben a berlini rokonok, a két Vilmos császár lakott 1871-1918 között, több alkalommal, sigmaringeni látogatásuk idején. Sigmaringennél a Duna már tekintélyes szélességű folyócska, vasúti híd, több közúti híd íveli át. Vizen csónakok, kajakok járnak, rajta a vízi sportolók gyakorolnak, ezzenek.

Lukács László

Körösfi évszázadai

Megjegyzések egy kalotaszegi monográfia margójára

Erdélyben az elmúlt évtizedben a helytörténeti kutatások reneszánszukat élik, a szülőföldről való kötődés, az iránta érzett kötelességtudat házagpótló munkák megírására készíti a szerzőket.

Az első kalotaszegi falumonográfiát Szabó T. Attila neves nyelvész még 1939-ben írta – Bábony története és települése címen –, a kiadványt azonban hosszú szünet követte és csak a diktatúra bukása után jelenhettek meg újabb monográfiák a magyarbikali (1996), a tordaszentlászlói (1998) és a kalotaszentkirályi (1998).

A kalotaszegi Körösfő első írásos említésének (1276) 725. évfordulóján *Körösfi* címmel újabb kismonográfia látott napvilágot (Körösfi, 2001). Ez a kiadvány azonban valamelyest különbözik az előbbiektől: szövegét ugyanis Tőkés Tibor egykori helybeli református lelkész még 1932-ben írta, most csaknem hetven év után kisebb-nagyobb kiegészítéssel (kiigazítással) jelent meg színes, képes, magazinszerű formában az érdeklődők, de elsősorban a belföldi és külföldi turistaforgalom számára.

A kalotaszegi falvak történetének megírását Bokor Márton kalotaszegi esperes kezdeményezte, aki 1931-ben felkérte az egyházmegye lelképásztoraikat, hogy készítsék el településük monográfiáját. A felhívásra csaknem negyven kalotaszegi lelképásztor válaszolt, akik tehetségüknek és tudományos felkészültségüknek megfelelően megírták és az esperesi hivatalba küldték dolgozatukat. E sorok írója az 1960-as években György Dénes akkori esperes jóvoltából átnézhetette ezeket a tanulmányokat, de amelyeknek azóta nyomuk veszett. Tőkés Tibor monográfiáját a körösfői református egyházközösség irattára megőrizte és most megjelentette.

Körösfi – Kalotaszeg legismertebb települése – a Sebes-Körös forrásvidékén, Kolozsvártól nyugatra 43 km-re fekszik. Nevét a Körös-forrásáról (fejéről) kapta, országos híret népművészetének, gyönyörű varrottasainak, fafaragásainak köszönheti. Tőkés Tibor a falu őstörténetét a szájhagyományban megőrzött Ordományos-határrész mondájával kötötte össze, mely szerint e területen egykor Ordom-város állt, amit a tatárok elpusztítottak, s menekülő lakossága alapította volna a mai Körösfőt. Ordományos e kora középkori település emlékét azonban nem csak a szájhagyomány őrizte meg, létét elsősorban a régészeti leletek bizonyítják. 1977-ben az Ordományosban dr. Ferenczi István régész és e sorok írója a helybeli iskolásokkal régészeti ásatásokat végzett. A kutatóárokból a középkori falu sövényfalú házainak tűz által megsemmisített maradványai, X–XI. századi agyagedények töredékei kerültek elő.

A továbbiakban Tőkés Tibor a középkori falu birtoklástörténetét ismerteti. A település kezdetben királyi birtok, majd az erdélyi káptalan, az erdélyi püspökség tulajdona. A XVII–XVIII. században, mint a gyalui vártartomány tartozékát gyakran említik a források. Az erdélyi fejedelemség idején Kalotaszeg, közte Körösfő is, sokat szenvedett a török-tatár dúlásoktól. 1661-ben a török-tatár csapatok a falu több mint felét elpusztították, ezek a házak még 1679-ben is romokban heverték, a korabeli összeírás szerint: „Pusztá házhelyek, kiket bizonyosan emberek bírnak nr. 19. Vannak olyanok is, akik csak mezővé löttek.” A falunak az újkorban is kijutott a szenvedésekből, a monográfia név szerint felsorolja a falu első és második világháborús áldozatait (összesen 56 személyt), valamint azokat a pusztításokat, amelyeket 1944 októberében a Maniu-gárdisták és a szomszéd román falvak lakói okoztak.

Tőkés Tibor a monográfia második részében a körösfői református egyházközösség történetét vázolta. Kalotaszeg a hitújítást az 1550-es években fogadta el és ezt követően alakultak

meg a reformált egyházközségek. A körösfői református egyházközség első írásos említése azonban nem az 1666-os összeírás, mint ahogy azt a monográfia állította, hanem a Kolos–Kalotai Református Egyházmegye 1606-os jegyzőkönyve, mely felsorolta az 1601-ben létező mater és filiális egyházközségeket és, amely Körösfőt az anyaegyházak közé sorolta (Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára. Kolozsvár, 1871).

A monográfia kronologikus sorrendben ismerteti a körösfői lelkipásztorokat, tevékenységüket, hangsúlyozva, hogy hivatástudatuktól, felkészültségüktől stb. függött a közösség és az egyház viszonya, a nép ragaszkodás hitéhez és vallásához. Néhány jelentős lelkipásztor neve sajnos kimaradt a felsorolásból: *Mindszenti László* (1646), az első név szerint ismert papé, *Bacsoni Sámuelé* (1764–1768), aki a templom 1764-évi újjáépítését vezette, és aki Körösfőre hívta a korszak neves festő-asztalosát Umling Lőrinczet. *Bereczki János* (1821–1834) nagy tudású, de vitatott személyiségű lelkipásztorról pedig nem egy „ismeretlen” forrás tudósít, hanem Török István: *A Kolozsvári Ev. Ref. Collégium története* (Kolozsvár, 1905) című munkájában olvashatunk róla részletes értékelést.

A templom 1764. évi újjáépítésével kapcsolatban Tökés Tibor érdekes kérdést fogalmazott meg: vajon ekkor miért volt szükség új templomra, hiszen a környékbeli falvak templomai ősidőktől kezdve fennmaradtak, a körösfői vajon miért nem? Mivel abban az időben hadak nem jártak a vidéken csakis valamilyen természeti katasztrófára gondolhatunk. A választ Rettegi György naplójában találjuk meg, aki 1763. június 23-án a következőket jegyezte fel: „oly iszonyú szélvész volt szerteszéjjel az országban, hogy a mostan élő emberek olyat nem értek, sok házat s egyéb épületeket... rontott le”. (A vihar és földrengés a kolozsvári Szent Mihály templom barokk tornyát is megrepesztí úgy, hogy azt kénytelenek lebontani.) Bizonyára a körösfői templomot is ez a sors érte. A katasztrófa emlékét egy kalotaszegi monda is megőrizte, mely szerint a gazdag körösfőiek a leghíresebb budai építómesterrel olyan templomot építettek, amely nagyobb volt a kolozsvári templomnál(!) A jómódú lakosság azonban elpuhult, gögöcsé vált és öreg papjuk halála után a templomot táncteremmé alakították. Nagypénteken tartották az avató ünnepséget, de mulatozás közepette az ég megdördült, a föld meghasadt és elnyelte a kevély körösfőiket és a templomot. (A magyarság néprajza, III. Bp., 1933–1937. 239–240. old.)

Az elmúlt évszázadok során a körösfőiek faragott és hímzett tárgyaikkal, népviseletükkel, dalaikkal és táncaikkal egyedülálló értéket alkottak. Gyarmathy Zsigáné, aki a kalotaszegi népművészet apostola volt az előző századfordulón – elsősorban a körösfőiek bevonásával – fejlesztette virágzó háziiparrá a kalotaszegi varrottast és fafaragást. A monográfia kiemeli a körösfőiek jelentőségét a kalotaszegi népművészet létrehozásában, de sajnos szót sem ejt egyik legfontosabb vállalkozásukról, a Kalotaszegi Háziipari Szövetkezetről. Pedig e szövetkezet 1909 és 1913 között 72 nagyszerű árusítással egybekötött háziipari vándorkiállítást szervezett az Osztrák–Magyar Monarchia területén Nagyszebentől Kassáig és Újvidékig, Kolozsvártól Budapestig és Bécsig. Ez az aránylag rövid idő alatt rendezett kiállítás-sorozat egyedülálló a magyar háziipar történetében. (A kalotaszegi fafaragás története. Korunk Évkönyv, 1979. 231. old.)

Érdekes újszerű része a monográfiának a Körösfő vendégei című rész, mely felsorolja azoknak a jeles személyiségeknek a nevét, akik a XX. század során hosszabb-rövidebb időt töltöttek a faluban és akik kutatásaikkal, alkotásaikkal hozzájárultak e vidék népművészetének feltárásához, népszerűsítéséhez. Gyarmathy Zsigáné és Kós Károly neve mellett – akik szülőföldjüknek tekintették ezt a tájat – a képzeletbeli vendégkönyvben szerepel a képzőművész Körösfői Kriesch Aladár, Edvi Illés Aladár, a finn Irjö Lipola, az angol Walter Crane, a népzenekutató Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán, a néprajzos Jankó János és Herrmann Antal, a színművész Sárdy János és Adorján Éva stb.

A monográfiát kis adattár zárja, mely az egyre gazdagodó település jelenét a számok tükrében mutatja be.

Sebestyén Kálmán

Kanyar József Bethlen Gábor díja¹

Nem lehetett könnyű dolga a Bethlen Alapítvány kuratóriumának, amikor arról döntött, ki méltassa a kitüntetett, *dr. Kanyar József* munkásságát és személyiségét. Hiszen laudálhatná őt történész, levéltáros szakember, oktatástörténész, vagy más, Kanyar József nevével fémjelzhető civil szervezet vezetője. Az a körülmény, hogy az Alapítvány vezetésének a választása a Honismereti Szövetség elnökére esett, azt mutatja, hogy a Kanyar József – sok más, tudományos és közéleti teljesítménye mellett – legalábbis nem utolsó sorban, a *honismereti mozgalomban* végzett szolgálataért találtatott méltónak a Bethlen Gábor Díjra.

Dr. Kanyar József, a történettudományok doktora, a Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, a Honismereti Szövetség örökös tiszteletbeli elnöke, számos tudományos és társadalmi szervezet vezetőségének tagja, a Széchenyi-díj, az életművéért kapott Állami-díj és több más kitüntetés tulajdonosa, 1916. április 29-én született a Somogy megyei Kaposújlakon. Középiskolai tanulmányait Kaposvárott végezte, néptanítói oklevelet Nagyköroősen, református lelkészi oklevelet Budapesten, doktori diplomát pedig a Pécsi Tudományegyetem jogtudományi karán szerzett.

Ha ki akarnánk deríteni a Kanyar József életművét alkotó, törekvéseit meghatározó tényezőket, akkor az elődöktől kapott – manapság géneknak nevezett –, valamint a kozmoszból érkező titokzatos erőknél kívül a következő legfontosabb összetevőket mutathatná ki egy képzeletbeli vegyelemzés.

Falusi, *paraszti életformában* megélt gyermekkor.

- A keze alá adott gyermekek sorsán igazítani akaró *néptanító* és falusi *lelkész* keze nyoma.
- A kaposvári *Alma Mater* tudást valamint lelki tartást akkumuláló sugárzása.
- Az 1943. évi *szárszói találkozó* társadalmi és politikai hovatartozást meghatározó hatása, és ami jórészt ebből következik: a *népi írókkal* kialakított, identitást formáló baráti kapcsolatok.
- Kiemelkedő szerepvállalás a *Nemzeti Parasztpártban*.
- A *népfőiskolai mozgalomban* való tevékeny és alkotó részvétel.
- A *könyvtár* és a *levéltár* semmivel sem pótolható, az idő és az időtlenség varázsával minden fogékony lelket és elmét megejtő hatása.

Ez így éppen hét, akárcsak a népmesék mágikus száma!

Ha ezeket a részben egymásból is következő összetevőket számbavesszük, jórészt meg is értjük Kanyar József személyiségét. Teljesen természetessé válik számunkra, hogy azok közé a történészek közé tartozik, akik nem zárkóztak be tudományuk fellegrárába. Olyan történész tudós Ő, aki a históriát nem csupán tudományos kutatása tárgyának, de egyben *nemzete sorskérdésének, identitásunk fő pillérének, talpkövének* is tekinti. „Tudásával minden jó ügy mellé odaszegődött, így a legelsőik között ismerte fel a helytörténetet hivatásos minőségükben művelő kevesek és a honismereti mozgalomban érdeklődéssel, odaadással tevékenykedő tízezrek együttműködésének célját és értelmét.” – írta róla Töltési Imre 1986-ban.² Ily módon azt is törvénytzerűnek tekinthetjük, hogy levéltáros-történész *munkássága kezdettől fogva összekapcsolódott a honismereti mozgalommal*. Korábban a megyei, majd az országos honismereti bizottság, 1991-től pedig a Honismereti Szövetség elnökeként művelte, irányította, segítette – va-

¹ Elhangzott 2001. november 4-én a Széchenyi Könyvtár Dísztermében, a Bethlen Gábor Alapítvány díjátadó ünnepségén.

² Töltési Imre: Kanyar József köszöntése. Honismeret, 1986. 2. sz. 45. old.

gyis szolgálta – a jeles elődök: Bél Mátyás, Fényes Elek, Pesty Frigyes, Orbán Balázs Herman Ottó és mások által indított és művelt nemzet- és honismeretet.

Szülőmegyéjében a *Levéltári Évkönyv*, a *Somogyi Almanach*, a *Somogy megye múltjából* című sorozat, valamint a *Szántódi Füzetek* szerkesztőjeként, a *Somogy folyóirat Szülőföldünk* rovatának vezetőjeként, *város történeti monográfiák*, *falutörténetek* szerzőjeként és szerkesztőjeként bizonyította, hogy a kellő fölkészültséggel és nagy lélekkel rendelkező ember át tudja törni, meg tudja cáfolni azt a mindinkább közhellyé váló egykori bölcsességet, miszerint „senki sem lehet próféta a maga hazájában”. Nem véletlenül használtam az „áttörni” szót, hiszen az eredményes honismereti munkához azokban az időkben sokszor kemény falakat kellett áttörni. De Kanyar József legnagyobb hatású, az egész ország honismereti mozgalmának mintát és példát adó műve a *Harminc nemzedék vallomása Somogyról* című, több kiadást megért monumentális munka, amely elsőként nyújtott biztos forrásanyagot egy megye pedagógusainak a helyismeret felkészült, biztos alapokon nyugvó oktatásához.

A helytörténettel, intézménytörténettel, néprajzzal, családtörténettel és más, a magyarságtudomány témakörébe tartozó szakterülettel foglalkozó lelkes amatőrök munkáját összefogó honismereti szervezeteknek nagy szükségük van olyan szakemberek, tudósok szakmai támogatására, akik fölismerték a tevékenység *nemzetépítő szerepét*, azonosulni tudnak célkitűzéseivel, és szakmailag *hitelesítik* a mozgalmat. Kanyar Józseftől, írásaiban és előadásaiban, ilyen ideológiai segítséget, útmutatást is kapott a honismereti mozgalom. Tőle származnak azok az immár sokak által használt, vagyis gondolkodásunkba szervesen beépült meghatározások, miszerint „*a honismereti mozgalom nemzeti tudatunk környezetvédelme*”. „*A honismeret nem más, mint a haza földjére írott történelem országos mozgalma*.” Vagy „...*a helytörténet országos köztörténetünk hajszálgökökére*”.

Példaképhiányos korunkban, különösen ifjúságunk elé, ilyen emberek életművét, személyiségét kell állítanunk, mint a Bethlen Gábor Díjjal most kitüntetett Kanyar József. De pedagógusok, közgyűjteményi vezetők és más, közgyűjteményi munkatársak is példát vehetnek, erőt meríthetnek az ő szellemi teljesítményéből.

Kanyar József életműve azonban nemcsak példa, de *mérce* is minden, magát értelmiséginek nevező és annak tartó ember számára. Föltéve, ha ezt a társadalmi kategóriát a Németh László-i értelemben kívánja megélni, miszerint az *értelmiségi lét nem egyéb, mint hivatás és szolgálát*.

Halász Péter

Dankó Imre 80 éves

Mielőtt leírtam volna a címben szereplő számot, megnéztem a Ki kicsodában, hogy valóban igaz lehet-e ez? Idestova 35 esztendeje, hogy először találkoztam személyesen Dankó Imrével, s azóta mintha megállt volna az idő. Hiába teltek az évek, ő hosszú évtizedek óta mindig ugyanaz a szellemes, dinamikus, elképesztő tudású és hihetetlenül tájékozott ember, aki mindenkiről „mindent” tud, aki a szűkebb-tágabb szakmához tartozik, legyen az néprajzos, régész, művészettörténész, amatőr gyűjtő a Kárpát-medence bármely pontján. Sőt levelezése úgyszólván átíveli az egész világot. Hiszen beutazta Európát, s otthonosan mozog az angol nyelvterületen csakúgy, mint Skandináviában, vagy a Balkánon.

Azok, akik Dankó Imrét csak írásaiból ismerik, azok el sem tudják képzelni, milyen sziporkázóan szellemes előadók, akinek szavát feszült figye-

Dankó Imre, 1986

lemmel hallgatja közönsége. Számára mindegy, hogy szakemberekhez, vagy „laikus” érdeklődőkhöz beszél, minden közegben megtalálja a hangot. Azt hiszem, akkor van igazán elemében, amikor anekdotázhat. Kifogyhatatlan történetei, akár másokról beszél, akár saját életének humoros epizódjait eleveníti föl. Egyszer érdemes lenne ezeket valahogy filmen is megörökíteni, mert hiába írja le az ember, a betűk nem képesek visszaadni az élőszó varázsát, Dankó Imre egyéniségét, ami elválaszthatatlan része a történeteknek, az adja meg azoknak a savát-borsát. Például tőle tudhattuk meg, hogyan lehetett 1945-ben Kecskeméten a „semmitől” olyan múzeumi kiállítást csinálni, amelynek anyaga elfogyasztható lett (konzervek). Sárospatakon az elveszett tigrisfej következményei, Pécsen a természettudományos munkaterv teljesíthetőségének kérdése (gyűjtés az esővízből), és folytathatnánk tovább a sort a végtelenségig.

Megtöltene egy egész Honismeret számot, ha mindazok, akiknek Dankó Imre valaha is segített, akiket támogatott valamilyen formában, mind leírnák a maguk történetét néhány sorban. Ortutay Gyula írta le egyszer, hogy a magyar múzeumvezetés legegyszerűbb és leghatásosabb módszere az lenne, ha mindenhová elküldenék Dankó Imrét, aki néhány hónap alatt beindítaná a munkálatokat, s azt követően már rá lehetne bízni a folytatást „bábkire”.

Való igaz, hogy korszakos jelentőségű az, ahogyan Túrkevény múzeumot szervezett, vagy amit néhány év alatt Sárospatakon elért, vagy a gyulai, aztán a pécsi évek, s végül ő volt a debreceni Déry Múzeum megújítója, neki köszönhető, hogy újra a két világháború közötti rangjára fejlesztette a nagyhirű intézményt, amelynek gyűjteménye sok tekintetben a fővárosi országos múzeumok anyagával vetekedik értékben, sokszínűségben.

Amellett, hogy Dankó Imre felülmúlhatatlan előadó, legalább annyira mestere az írott szónak is. Kisebb-nagyobb cikkeinek száma ezres nagyságrendű, az általa szerkesztett kötetek is meghaladják a százat, nagyobb tanulmányainak száma is tiszteletet parancsoló, s mintegy félszáz önálló kötet-füzet került ki a keze alól. Tegyük ehhez hozzá, hogy jelentős részüket akkor íródott, s akkor került kiadásra, amikor helytörténeti-honismereti művek megjelenítése korántsem számított kiemelten támogatott tevékenységnek. Minden kötet engedélyeztetéséért, illetve a pénzügyi fedezet előteremtéséért meg kellett küzdenie. Ha leszámítjuk azt a tetemes időt, amit a kötetekkel kapcsolatos szervezőmunkára kellett Dankó Imrének az utóbbi fél évszázadban fordítania, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy Dankó-tanulmányok és könyvek egész sorával lettünk szegényebben emiatt.

Dankó Imre sohasem sajnálta az időt és fáradságot egy-egy kötet megszerkesztésére s megkereste hozzá azt a nyomdát is, amely a megfelelő szinten képes volt előállítani a kiadványt. Szerette, szereti a könyvet. Így nem csoda, hogy évtizedek alatt hatalmas könyvtárat gyűjtött össze. Nem kuriózumokat, nem több évszázados ritkaságokat, hanem olyan műveket, amelyeket munkájában használni tud. Különösen a honismereti-helytörténeti irodalom tekintetében tartalmaz kincseket, igazi csemegéket ez a gyűjtemény, amelyet átgondoltan, tervszerűen fejleszt, immár jóval több, mint fél évszázada. Akkorára nőtt, hogy kénytelen volt nélkülözhető részeitől időről-időre megválni. Évtizedek óta tetemes mennyiségű könyvvel gyarapítja a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárát, amelynek egykori vezetője. Újszászy Kálmán igen kedves jó barátja is volt. De példának okáért a sátoraljaújhelyi Kazinczy Társaság is jelentős könyvadományt köszönhet neki.

Kedves területe a néprajz és helytörténet mellett a nyomdatörténet. Különösen a debreceni nyomdászat múltjába ásta bele magát, amelynek hozadéka egyebek mellett a Nyomdászat-történeti és nyomdászélelmód-kutatási tanulmányok című kötet (Debrecen, 1986). Debrecennel kapcsolatos múlt századi könyvritkaságok hasonló formában való közzététele is Dankó Imrének köszönhető. Az ő közvetítésével és közreműködésével jelenhetett meg a Vizsolyi Biblia mellett a legerjedelmesebb XVI. századi nyomtatvány is, Weres Balázs Magyar Decretuma a debreceni nyomda jubileumára, immár egy évtizede.

Bizonyos kiadványok hasonló formában való kiadása helyett javított kiadás a célszerűbb. Erre is Dankó Imre adott példát akkor, amikor példászerű gondossággal és alaposággal rendezte sajtó alá Osváth Pál Bihar Vármegye Sárreți Járása leírását (1996). Az eredetileg 1875-ben megjelent kötet különleges könyvészeti ritkaságnak számított. Az új kiadáshoz csatolt mutató, és az Osváth Pál életét és munkásságát összefoglaló kísérő tanulmány sokkal használhatóbbá tette a szöveget, mint az eredeti kiadás volt. Dankó Imre lehetne az, aki

K. Nagy Sándor háromkötetes Biharországiát (Nagyvárad, 1884–1888) is hasonlóképpen sajtó alá rendezhetné Részletesen elemezte is a művet az általa szerkesztett Rálátás 2001. 4. számában.

Dankó Imre egész sor helytörténeti monográfia kezdeményezője, szerzője vagy munkatársa. Elegendő, hogy az 1970-es évek hajdúvárosi monográfiáira gondolunk, vagy saját szerzeményei közül a Nagyecsedet vagy legújabban Magyarhomorog történiáját feldolgozó kötetet említjük. A Sátoraljaújhely Lexikont is kitűnő szócikkekkel gyarapította. Aligha véletlen, hogy pl. ő írta a „vásár” címszót, hiszen ennek a kérdéskörnek, az árucseré néprajzának legkiemelkedőbb ismerője-művelője, dokumentumainak gyűjtője idestova fél évszázada. Több kiadványban feldolgozta ennek egyes regionális és országos vonatkozásait és kötetben is összegezte a legfontosabb ismereteket az 1990-es években. Természetesen a Száz magyar falu könyvesháza sorozatból sem maradhatott ki, ő készítette el a sárréti Zsákát bemutató kötetet.

Zsákához annyira közel került, s egyben annyira sikerült megnyerni az ügy számára a falut, hogy 2000-tól Rálátás címmel helytörténeti-honismereti-kulturális tájékoztató füzetet is jelentet meg évente négy számban, egyenként általában 44 oldalon (évenkénti összesített tartalomjegyzékkel!). Ezekben a füzetekben nemcsak egyetlen faluhoz, sőt nemcsak egyetlen tájegységhez (Sárrét) fűződő adatközlések, tanulmányok, hírek olvashatók, hanem ennél sokkal átfogóbb jellegű.

Dankó Imre először Sárospatakon indított füzetorozatot, az 1950-es évek közepén. Majd ezt folytatta Gyulán az 1950–1960-as években múzeumigazgatóként. Majd Pécsen Múzeumi Hírlevelet adott ki. Ezt követte legnagyobb szabású, országosan páratlan vállalkozása az 1969-től máig élő, immár több mint három évtizedes múltra visszatekintő Múzeumi Kurír. Legutóbbi vállalkozása a zsákai Rálátás.

A periodika-szerkesztés láthatóan Dankó Imre egyik legkedveltebb foglalatossága. Egyik énye alighanem a folyóirat-szerkesztői. Országos, vagy regionális folyóirat szerkesztésére lehetőséget nem kapott soha sem a szakmától, sem a hatalomból, így teremtett a maga számára, s egyben a honismeret-helytörténet hasznára és örömeire az új és új kiadványsorozatokat, mint a mostani Rálátás. Kérdezhetné bárki, honnan van erre energiája? De csak az kérdez ilyet, aki nem ismeri közelebbről Dankó Imrét, aki mindig, mindenre szakít időt, mindent képes megszervezni, reménytelennek látszó helyzetben is múzeumokat teremt és tart életben, kiadványokhoz szervez szerzőket és biztosít pénzt, aki nyomdász kapcsolatai révén képes arra, hogy úgyszólván pénz nélkül is megjelenjenek egyes kiadványok.

Nem hivalkodó, nem magamutogató ember, ha nem hatalomra tört, csupán használni, szolgálni akar a közösségnek, ami az igazán protestáns szellemiségű emberek számára természetes. Munkássága, egyenes, becsületes jelleme sem elegendő azonban ahhoz, hogy sajátos kis hazánkban megóvja őt egyesek rosszindulatától, áskálódásától. Szűkebb-tágabb szakmai és igazgatási körökben akadtak eddig pályafutása alatt olyanok is, akik nem kevés keserűséget okoztak neki. Optimista lendületét azonban az intrikák, alattomos támadások sem tudták soha lefékezni. Gondja-baja, időnkénti betegségei közepette olykor elkedvetlenedik, de az újabb feladatok feledtetik vele a sérelmeket.

A honismereti mozgalom meghatározó egyénisége kezdettől fogva, ennek elismerését jelentette számára a Bél Mátvás emléklakett is. Bízunk benne, hogy továbbra is a régi töretlen lendülettel és lelkesedéssel dolgozik velünk, hiszen tanácskozásaink, honismereti akadémiáink színtelenebbek lennének nélküle. Nem kell különösebb bátorság ahhoz, hogy leírjuk: számunkra bizony pótolhatatlan ember.

A köszöntést zárva engedtesék meg e sorok írójának, hogy saját, szavakkal nehezen kifejezhető hálát és köszönetét is kifejezze Dankó Imrének, hiszen tudományos és ismeretterjesztő pályája, honismereti munkássága indulásában Dankó Imre meghatározó szerepet játszott, és mint tudóst, és mint embert kezdettől fogva példaképnek tekint.

Imre Bátyám! Éltesse az Isten még sokáig valamennyiünk örömeire, hogy erőben és egészségben alkothass, hogy hallhassuk hol bölcs, hol tréfás szavaidat, láthattunk körünkben és tanulhassunk Tőled!

Csorba Csaba

Partiumi honismereti konferencia Kaplonyban

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 2001. szeptember 7–9. között szervezte meg VII. Honismereti Konferenciáját a Szatmár megyei, Nagykároly melletti Kaplonyban. A korai krónikák csak annyit közölnek a településről, hogy a Kaplonyok a Nyírségben, megkeresztelkedésük után Benedek-rendi monostort alapítottak. Gróf Károlyi Sándor a tulajdonában lévő 1195-ből keltezett oklevél alapján 1080-ra teszi a nemzeti monostor alapítását. Mint Kaplony-monostort 1267-ben említik először. A kolostorral egy időben épült fel a Szent Mártonról elnevezett ősi templom, mely háromhajós, román kori bazilika volt. Az 1570-es években, a reformáció térhódítása után a bencés kolostor elpusztul. A Kaplonyok kései leszámrazottja, Károlyi Sándor 1711. augusztus 18-án írja meg az alapítólevelet. Felépül a Ferenc-rendi kolostor és temploma a régi istenháza alapjaira, a megmaradt falak és oszlopok megőrzésével, a kor stílusának megfelelően barokk jelleggel. Az 1834-es földrengés szinte elpusztította a kolostort. Az újjáépítés Ybl Miklós tervei alapján történt. A templom szentélye mögé háromhajós kriptát tervezett, a Károlyi grófok temetkezési mauzóleumát, amely ma is az egyik legszebb emlékművünk.

A kétnapos plenáris ülés színhelye a patinás monostor nagyebédlője volt. A konferenciát, melyen kilencvenötven vettek részt, Dukrét Géza, a Bizottság elnöke nyitotta meg. Szabó Károly szatmári szenátor, Khün Pál kaplonyi plébános és Máncz Dezső polgármester köszöntötte a jelenlévőket, majd Balogh Ferenc a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Eszenyei Béla előadótanácsos, Tökés László püspök, Máthé Gyula az Erdélyi Kárpát Egyesület, Széphegyi László a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Karacs Zsigmond a magyarországi Honismereti Szövetség, Fleisz János a Bihar és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetsége részéről üdvözölte a konferenciát. A későbbiek folyamán szót kért még Hajdú Jenő Szlovákiából, a borsi II. Rákóczi Ferenc Emléktársaság Honismereti Szövetségének elnöke, Lakatos Miklós a Magyar Statisztikai Társaság részéről, Csörtán Ferenc a román Kulturális és Vallásügyi Minisztérium Nemzeti Kisebbségek Főosztályának munkatársa. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Pintér Tamás és Káldy Gyula, az OMVH Nemzetközi Kapcsolatok főosztályvezetője, illetve osztályvezetője.

Kaplonyban először osztották ki a *Fényes Elek-díjat* azoknak, akik kimagasló eredményeket értek el a helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megővésében, a honismereti nevelésben. A díjazottak a következők voltak: *Kovács Géza* Aradról, *Emődi János* Nagyváradról, *Juhász Viktor* Révről, *Major Miklós* Szilágynagyfaluból, *Székely Antal* Ombodról, valamint post mortem *Sípos László* (Bogdánd).

A plenáris ülés hagyományosan a helyi és környékbeli települések ismertetésével kezdődött, de rendhagyó módon Kaplony, Kálmánd, Mezőfény, Csanálos, Mezőpetri polgármesterei és alpolgármesterei beszéltek falujukról. Ők inkább a mai helyzetet mutatták be demográfiai, gazdasági és kulturális szempontból, átérzve egyszersmind a konferencia jelentőségét, falujuk történelme és helyzete megismerésének fontosságát. Készülniük, foglalkozniuk kellett a témával, ami önmagában is pozitívum.

Ezután Khün Pál plébános és Petkes György lelképásztor ismertették a kaplonyi katolikus-ság, illetve reformátusság történetét. Majd előadások hangzottak el a konferencia két fő témakörében: *Árpád-kori településeink kialakulása és története*, valamint *nagy személyiségeink*. Benedek Zoltán (Nagykároly) a Károlyiak birtokviszonyait, ismertebb kastély- és templomépítkezéseit ismertette. Karacs Zsigmond (Budapest) Károlyi-leveleket mutatott be, Uszkai Árpád (Pér) falujának Árpád-kori településtörténetét, Fábíán József (Tenke) a Fekete-Körös völgyében kialakult településeket taglalta. Fazekas Loránd (Szatmárnémeti) Bösörményi Károlyról és családjáról, Pálkovács István (Temesvár) Schlauch Lőrinc életéről és munkásságáról értekezett.

Másnap Erdőkői Zoltán (Lele) a Kaplony-család lelei ágát ismertette, Borbély Gábor (Nagyvárad) alaposan dokumentált tanulmányának címe *Települések születése és pusztulása a középkori Érmelléken* volt. Lakóné Hegyi Éva az elpusztult zilahi turulmadaras emlékművet mutatta be, Szabó István (Ottomány) a falujáról írt monográfiáját ismertette, Tövissi József (Kolozsvár) Hármásfalu vidékéről, Balogh Ferenc (Kolozsvár) a kincses város főteréről be-

szélt. Jómagam a nemrég elhunyt Hajdú-Moharos József Magyar településtár című monumentális munkáját mutattam be. Kikapcsolódásként a társaság megnézte a műemléktemplomot, a Károlyiak síremlékét, a ferences kolostort és annak híres könyvtárát. Délután Nánási Zoltán (Érmihályfalva) ismertette II. Rákóczi Ferenc protekcionális levelét a kuruc szabadságharcosoknak, és székelyhídi kiáltványát, Szuhányi Katalin (Érmihályfalva) a városában született Zelk Zoltán költő életútját, Starmüller Géza (Kolozsvár) a kővári vár történetét, Antal Béla (Biharpüspöki) a Váradhoz csatolt település népi építészetét mutatta be. Józsa István (Kolozsvár) a tehetségről beszélt, míg Bessenyei István (Segesvár) az árpádi favilla készítését ismertette. A konferencia közgyűléssel végződött.

Szombaton este a templomban találkozót szerveztek helybéliekkel. Ökumenikus áhítat után az elnök a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság szerepét és célkitűzéseit, a konferencia jelentőségét ismertette, köszönetet mondott a szállás- és étekadó vendéglátóknak, emléklapot nyújtva át azoknak, akik hozzájárultak a konferencia megszervezéséhez. Ezt követően a helybéliek rövid műsorral kedveskedtek, melyen közreműködött a helyi énekkar és fúvószenekar.

A zárónap a szakmai kirándulásé volt. Meglátogatták Szödemeteren a Kölcsey-émlékhelyet, Tasnádon a református és római katolikus templomot, Érszakácsiban a kazettás mennyezetes református templomot, Ákoson a XII. századi templomot, Erdődön a vármotot, melynek kápolnájában esküdött meg Petőfi Júliájával. Az egész vasárnap zuhogó eső sem vette el a kirándulók kedvét. Három nap közös együttlét után, lelkileg feltöltődve búcsúztak egymástól a VII. Partiumi Honismereti Konferencia résztvevői.

Dukrét Géza

Tüttő György címeres tükröse.
Malonyay nyomán.

Honismeret, határok nélkül – másodszor

A Honismeret olvasói a lapunk 2000. évi 5. számában közzétett tudósításból értesülhettek az *I. Kárpát-medencei Református Honismereti Gyermektábor* eseményeiről. Nos, az akkor reményként jelzett folytatás bekövetkezett: *Szovátán 2001. augusztus 5–13. között sor került a második táborra.*

Csodálatos nyolc napot tölthetünk együtt Felvidék, Kárpátalja, Erdély, a Délvidék, a Drávaszög és Bécs magyar gyermekeivel, illetve felnőtt kísérőikkel. A házigazdák szerepét a marosszéki Sövényfalva református egyháza és a kolozsvári Protestáns Teológia hallgatói vállalták magukra, dr. Buzogány Dezső tanszékvezető egyetemi tanár vezetésével, társszervezőként pedig a kezdeményező budapesti faszori református gyülekezet vette ki részét az előkészítés, lebonyolítás teendőiből. A célkitűzés nem változott: hitben, magyarságban megerősíteni a hét országba szakadt, vallásában, nyelvében, kultúrájában mégis egységes – legfőképpen dialektusukban különböző – gyermekeket, felnőtteket, lehetőséget adni barátságok, emberi kapcsolatok kiépítésére, tapasztalatcserére, gyarapítani ismereteinket a szívünkben, a határok fölött létező haza tájairól, történelméről, népművészetéről, s természetesen színvonalasan szórakozni, vetélkedni, alkalomadtán önfeláldozóan kacagni. Visszatekintve a történetekre, a tábor ezúttal is elérte célját: a résztvevők – érzésünk szerint – lelkiükben s ismeretekben gyarapodva búcsúzhattak.

Dióhéjban az eseményekről. Mivel a horvátországi és felvidéki vendégeink, valamint az erdélyi autóbussz vezetője már előző nap „befutottak” Budapestre, jó szívvel fogadtuk őket, s a faszori kiutazó gyermekek szüleinek köszönhetően, megszerveztük az elszállásolásukat. Vasárnap reggel azután *Somogyi Péter* tiszteletes úr rövid áhítattal útnak indította a Hargita Tours zöld-fehér csíkos buszának utasait. A hosszú úton nem egyszer szoltárokat, dicséreteket énekeltünk, a gyermekek gyorsan megtalálták a közös témákat – annál is inkább, mert sokan az előző évről ismerték már egymást. A bihari Zsákán a nagyszülősi, a maradéki és szabadkai gyermekek, no meg a jó ízű ebéd várt bennünket. Viszonylag sima határátkelés után, Nagyváradon és környékén *Mezey Tibor* faszori lelkész színes szavakkal ecsetelte szűkebb pátriája: a Partium látnivalóit. A Királyhágón megpihelve, begurultunk az igazi Erdélybe. A Sebes-Körös gyönyörűsége völgyén, majd Kalotaszegen áthaladva, bizony már sötétedett, amikor Kolozsvárt fölvehettük az onnan Ausztriába szakadt *Lengyel-testvéreket*. Éjfél tájban, a fáradság különösebb jele nélkül, épségben megérkeztünk a szovátafürdői Patak-majorba. A Gyermekek- és Ifjúsági Táborban Buzogány professzor és tanítványai szeretettel és szendviccsel fogadtak bennünket, majd elhelyeztek a háromágyszoros faházakba.

A hétfő délelőtt természetesen a bemutatkozás volt, délután pedig néhány órát fürdőzhettünk a tengerrel is sósabb Medve-tóban. Meleg vacsoránk – mint a későbbiekben naponta két étkezésünk – a Bükkös Szállodában volt, ami előtt és után, a távolság miatt, minden alkalommal kiadósat sétáltunk. Az esti programban – szintén napi rendszerességgel – rőzsegyűjtés, majd táborút szerepelt, aminek keretében egy-egy határon túli csoport (először a kárpátaljai Nagyszőlősről érkezettek, az esperesné asszony: *Czirók Béláné, Éva néni* vezetésével) népcsoportját, települését, kibocsátó közösségét (gyülekezetét és/vagy iskoláját) elevenítette meg. Sokoldalú házigazdáink, a teológusok, gitárkísérettel estéről-estére újabb énekekkel, mókákkal fokozták a hangulatot, de visszatérően felidéztek, ismételtük a már tavaly szívünkhez nőtt tábori himnuszunkat: a „Mert a haza nem eladó” kezdetű, kárpátaljai megzenésített verset.

A keddi nap udvarhelyszéki kirándulással telt. Székelyudvarhely református templomában a környék szülőtte, *Sándor Attila* nagytiszteletű úr tartott ismertetést, majd sétáltunk, pénzt váltottunk, vásároltunk a máig legmagyarabb erdélyi városban. A következő állomást a honirodalmi térképének jelentős települése: Farkaslaka jelentette. *Tamási Áron* húga, Erzsébet asszony, az író szülőházába kalauzolta a csoportot, miután megcsodáltuk kopjafás síremlékét a katolikus templom kertjében, valamint és Szervátiusz Jenő és fia, Tibor szobrászművésznek „Ábel” hőseit megörökítő emlékművét. Az egész magyar nyelvterület méltán leghíresebb fazekas központjában, Korondon *Józsa János* mester adott ízelítőt a korongozásból, majd vásárolhatott ki-ki pénztárcája szerint kerámiáiból. Az esti táborút mellett a magyarországi cso-

port – a faszoriak és az érseksanádiak – mutatkoztak be prózával, verssel, énekkel, hangszeres muzsikával.

Szerdán délelőtt, szabad program keretében, volt aki várost nézett Szovátán, mások a piacot keresték föl vagy képeslapot írtak, esetleg a labdát rúgták. Ebéd után a környék helytörténetésze, *Fekete Árpád* tanár úr ecsetelte eredeti színekkel a táj – a Sóvidék – és a település földrajzát, élővilágát, történetét, nevezetességeit. Ő is, mint oly sok helybéli, nagy reményt fűz ahhoz, hogy a fürdőhely magánosítása során a pályázatot egy magyarországi szállodalánc és bank nyerte meg, így a jövőbeni vendégkör, a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat jótékony változáson mehet majd keresztül... A délután második része a gyönyörű Teleki Oktatási Központban, bibliaismereti vetélkedővel telt, majd a Honfoglalás című filmet vetítették le a táborlakók számára. A tábortüznél ezúttal a csallóközi Alistál református alapiskolájának diákjai adtak műsort, *Kónya Ilona* tanárnő irányításával.

A csütörtököt újabb kirándulásnak szenteltük. Buszunk a Görgényi-havasok s a Bucsintető érintésével, először Gyergyószentmiklóson állt meg, ahol (az evangélikusok által is használt) református, majd a város névadója: Szent Miklós római katolikus templomában *Ősz Előd* teológus adott avatott helytörténeti ismertetést. Betekintést kaptunk az itt ötödfélszáz esztendeje jelen lévő reformátusság s a három évszázada betelepült örménység életébe, a székelység történetjének dicső és sötétebb fejezeteibe. Örömmel hallottuk, hogy a város keresztyén egyházai között példászerű az együttműködés. Ezt követően a Gyergyói-havasokat, s a Pongrác-tetőt magunk mögött hagyva, a Székelyföld két gyöngyszemét: a Gyilkos-tavat, s a Békás-szorost kerestük föl. A fenséges Oltárkő tövében mindannyian érezhettük a Teremtő végtelen nagyságát, s mellette saját parány voltunkat. Az is tudatosodhatott bennünk, hogy félezer kilométerre a trianoni határtól, még mindig a történelmi Magyarország területén belül vagyunk, megközelítve a természetes határ Moldvától elválasztó szakaszát. Aznap este a horvátországi Drávaszög és Bécs magyar református gyermekei hozták közelebb mindannyiunkhoz szülőföldjüket, illetve lakóhelyüket, *Varga György* nagytiszteletű úr pásztorolásával.

A péntek délelőtt a kézművesség jegyében telt. A közeli Székelyszentistván jeles művésze, *Sándor János* adott izelítőt a kopjafák, a székelykapuk motívumkincséből, s tanította faragásra nem csupán a legényeket, hanem a leányokat is. A másik egyidejű helyszínen, az ausztriaiak által hozott alapanyagból, papírmunkát végezhetek a gyerekek. A délutáni sportvetélkedőt és népdaltanulást követően, ismét a Teleki Központba vezetett az utunk, ahol honismereti vetélkedő keretében adhattak számot a táborozók a „Honfoglalás” filmhez, a kirándulásokhoz, nemzeti történelmünkhöz, népi kultúránkhöz és irodalmunkhoz köthető jártasságukról. Csángó népdaltanulás és táncház következett, majd – mint kiderült – a kolozsvári teológus barátainkból álló *Magvető keresztyén együttes* adott hangversenyt „Dicsérjétek az Urat!” címmel. A címadó 150. mellett más zsoltárok, saját szerzemények, spirituálék és a Kalácsa-együttes megzenésített versei szerepeltek a műsorokon, amely osztatlan sikert aratott. Bizonyosak lehetünk benne, hogy e fiatalok még hallatnak magukról – nem véletlen, hogy a Reformátusok Lapja is közölte velük interjú augusztus végén.

Este a délvidékiek tették érzékletessé a szerémségi Maradék és a bácskai Szabadka gyülekezetének mindennapjait, *Réti Katalin* lelkész nő betanításában. Testvéri szeretettel fogadtuk *Ivanov Ljubomir* – a közvetlensége miatt méltán népszerűvé vált Ljubo bácsi – keresetlen (és tegyük hozzá: hibátlan magyarságú) szavait arról, hogy vált pravoszláv szerb létére az újvidéki Ökumenikus Szeretetszolgálat ingyenes programjának felelőssévé, a szervezetet vezető *Béres Károly* református lelkész munkatársává.

Szombat délelőtt páratlan élményben lehetett részünk: meglátogattuk a parajdi sóbányát. A 120 méter mélységbe autóbusz vitt le. Valóságos föld alatti város tárult elénk: a hatalmas, több hektárnyi, egy légtérbe nyitott kezelőtermekben napi két és fél ezer asztmás és más légúti megbetegedésben szenvedő beteg sokszor órákat tölt el. Faragott székelykapuk, játszóterek, székek, asztalok, kicsiny elárúsítóhelyek teszik kellemessé az időtöltést. Számunkra mégis az ökumenikus templom volt a legkedvesebb, amelynek padjaiban megpihelve, zsoltárokat énekelünk s gyönyörködünk az Úr teremtette világ számunkra eddig ismeretlen csodájában. A felszínre érve a táj jellegzetes édességét: a kürtös kalácsot kóstolhattuk meg, hazaeérve megkezdtük az összecsomagolást, hogy azután ismét – immár búcsúzóul – a Medve-tavat keressük fel.

Vacsora után az egyes küldöttségek egy-egy felnőtt és gyermek tagja értékelte a táborozást. A zsűri elnöke kihirdette a három vetélkedő összesített eredményét. Ajándékot azonban nem csak a győztesek és helyezettek kaptak: támogatóink jóvoltából tartalmas egyházi és világi olvasnivalóból, igés kártyákból, apróbb emléktárgyakból álló csomagot adhatott át a fasori küldöttség valamennyi gyermeknek és felnőtt kísérőnek. Köszönetet mondva elsősorban Istennek, mellette a szervezőknek, a foglalkozásokat vezető teológusoknak, a bennünket segítő testvéreinknek, e sorok írója hivatalosan bezárta tábort.

A program meglepetésre azonban itt nem ért véget: egy eredeti ötlet nyomán a gyermekek és a „felügyelők” „egymás bőrébe bújtak”, vagyis szerepcsere történt. A leányok és fiúk rendkívül szellemes – ugyanakkor a jó ízlés határain belül maradó – utasításokkal vettek revansot a korábbi helyreutasításainkért. Az este kedves befejezéseként, az érsekcsanádi *Tóth Kinga* szóvivőségével, a gyermekek saját kezűleg készített ígéretet adtak át, hálás szavak kíséretében a felnőtteknek, bizonyosságát adva, hogy megérintette lelküket mindaz, amiért hét országból egybesereglettünk.

Egész héten szavunk sem lehetett az időjárás ellen, az indulás napján azonban eleredt, s nemigen csitult az eső. A *vasárnap* délelőttöt hol másutt tölthettük volna, mint a marosvásárhelyi Vártemplomban. Igehirdetés és a tatabányai Városi Énekhar koncertje után *Fülöp G. Dénes* tiszteletes úr, Isten e házának nagytekintélyű gazdája köszöntötte a csoportot, majd küldöttségünk lelkes vezetője foglalta össze, kik vagyunk, s miért jártunk a székyek földjén. Búcsúbédünket a Bod Péter Református Diakóniai Központban költöttük el, a Főtér körbejárása után pedig elrobogott a busz Kolozsvár felé. Erdély fővárosában szintén rövid városnézés következett, a Protestáns Teológia dísztermében hálaadó imádsággal. Egy hét után immár ismerősként integettek sokfelől jött gyerekeink a Királyhágón, hogy nem sokkal később beléphessenek a maradék ország területére. Mivel közben igencsak beesteledett, a már odafelé is érintett Zsáka vendégházában tért nyugovóra a társaság – a kárpátaljaiak kivételével, akiknek megállás nélkül folytatniuk kellett útjukat.

Augusztus 13-án, hétfőn a vendéglátó *Bíró Miklósné, Ibolya* asszony megmutatta az erdélyi fejedelmet is adó *Rhédey*-család kastélyát, amely ma községi művelődési otthon, galéria és könyvtár. Érdekes, hogy amíg Erdélyben – érthető módon – a magyar múlt emlékeit és élő nemzettársainkat kerestük, a zsáki lakosság református magyarokból és görögkeleti románokból tevődik össze, példázván a Kárpát-medence messziről nehezen fölfogható, bonyolult etnikai viszonyait. Kora délután templomunk elé érve, az anyaországi szülők megölelhették „madárlátta” gyermekeiket, a határon túliakat pedig a fasori gyülekezet még vendégül látta egy szerény ebédre.

Hálával tartozunk az oktatási, a kulturális minisztériumnak, a Mocsáry Lajos Alapítványnak, a teréz- és erzsébetvárosi önkormányzatnak, akik pályázati támogatásaikkal, valamint azon kiadókknak és üzleteknek – az Evangéliumi és Kérügma Kiadó, az Ister Könyvkiadó, a Baráti Missziós Szolgálat, a CLC Keresztyén Könyvesbolt, a Bibliaszövetség –, amelyek természetbeni adományaikkal lehetővé tették a II. Kárpát-medencei Református Honismereti Gyermektábor lebonyolítását. Ha a Fennebbvaló úgy akarja, jövőre Bácsfeketehegyen, a Délvidéken találkozunk.

Széky András Bertalan

Sikeres regionális nap Körömden

A helytörténeti és honismereti munkában példászerű kezdeményezéseivel elismert rangot vívott ki magának a 750 éves Rába-parti kisváros, Körömd. A sikeres munkálkodásnak döntő szellemi bázisa a Csaba József Honismereti Egyesület. A várostörténet szisztematikus kutatása és sokoldalú publikálása olyan könyv- és kiadványtermést eredményezett az elmúlt években, ami városi szinten is ritkaságnak mondható.

A jeles nemzeti, helyi évfordulóit és történelmi személyiségeit figyelmesen számontartó település két alkalommal is házigazdája volt honismereti rendezvénynek. 1999 késő őszen az V.

Vas Megyei Pátria Nap keretében a megyei millenniumi előkészületekről hangzottak el érdeemi tájékoztatók, 2001 májusában pedig regionális honismereti szakmai napon látták vendégül a kutatóintézmények képviselőit és egyéni kutatókat.

A Csaba József Honismereti Egyesület és a Vas Megyei Honismereti Egyesület közös programja már a számvetést szolgálta, egyfajta mérleget vont nemzeti historizmusunk két kiemelkedő – az 1848/49-es forradalom és szabadságharc és a magyar millennium – évfordulója tiszteletére született tudományos értékek megjelentetésével kapcsolatos tapasztalatokról. A fesszes, tizenöt előadást magába foglaló találkozózt élénk érdeklődés kísérte a megyei egyesületi tagok és a helyi patrióták körében. A szakmai napon részt vett Halász Péter, a Honismereti Szövetség elnöke is.

A számvetést méltóan és meggyőzően reprezentálta a megyei helyismereti kiadványokról készített kiállítás, dr. Köbölkúti Katalin, a Megyei Könyvtár tudományos főmunkatársa rendezésében és hozzáértő ajánlásában.

Honfi József polgármester szívélyes hangú köszöntőjét a Csaba József Honismereti Egyesület elnökének, Kondicsné dr. Kovács Évának tömör, munkájuk tartalmát és értékeit kiemelő tájékoztatója követte. Zsámboki Árpád, a Vas Megyei Honismereti Egyesület elnöke a 10 éves megyei egyesületi munka értékeiről, kezdeményezéseiről, a tevékenység megújításának terveiről és a millenniumi megyei akciók („Hazahívó”, „Vallunk téged szülőföldnek...” megye ismereti vetélkedő) szakmai segítő formáiról szolt. A találkozón a diák-helytörténeti munka is nyilvánosságot kapott, aminek őszintén örültek a résztvevők. Markó Dániel, a körmendi „ifjú történetész” önképző kör tagja frappánsan fogta egybe Carolus Clusius-nak, a XVI. századi európai hírvű természettudósnak körmendi munkálkodását.

Nagy figyelem kísérte Halász Péter, országos elnök tájékoztatóját, aki a honismereti munka sajátos céljairól szolt a tudományos tevékenység segítségével, az emberi élet teljességének biztosításában és a magyarságtudat erősítésében. Külön kiemelte a 2001. év legfontosabb országos kezdeményezéseit, szolt az „Olvasás Évéhez” kapcsolódó honismereti rendezvényekről, a XXIX. kecskeméti Országos Honismereti Akadémia előkészületeiről és témaválasztásáról, a pedagógusképzésben megújítandó, megerősítendő honismereti képzés fontosságáról, konkrét terveiről, az ifjúsági honismereti munkát élményszerűen szolgáló formákról, táborokról, a „Tudás forrásai” címmel meghirdetendő új országos diákvetélkedőről stb. Dicsézően beszolt a Vas Megyei Honismereti Egyesület 10 éves munkájáról, új kezdeményezéseiről, a megyében megjelent értékes kiadványozási munkáról.

A tájékoztatókat a nyugat-dunántúli régióban működő közgyűteményei intézmények vezetőinek magas szintű előadásai követték. Dr. Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója a reformkori Batthyány Lajos életútját, politikai pályafutását és politikussá válását elemzte, dr. Turboly Éva, a Soproni Városi Levéltár igazgatója a két jeles történelmi évfordulóhoz kapcsolódó rendezvényeiről és gazdag kiadványtermésükről szolt, meggyőző példákkal. Hudi József történetész, igen adatgazdagon hozta közelebb Pápa mezőváros életét, hangulatát, a meginduló polgárosodás értékteremtő kezdeményezéseit. Sajátos helyi állapotképet rajzolt előadásában Piri Zsolt, a kemesmihányfai általános iskola igazgatója, aki az egyházi iskolákról és azok 1948-as államosításának történeteiről szolt. Benczik Gyula, a Vas Megyei Levéltár tudományos munkatársa lényegre törően összegezte a millenniumi és falutörténeti kutatások tapasztalatait, kiemelte a forráskutatáshoz nyújtott intézményi segítségük formáit. A feltáró, összegző munkában személyes példát is mutatott, magas szinten készítette el Ivánc község történetét, amely a „100 falu könyvesháza” sorozatban jelent meg. Mayer László, a Vas Megyei Levéltár igazgatóhelyettese, a Vas Megyei Honismereti és Helytörténeti Közlemények szerkesztője a negyedszázados múltra visszatekintő orgánium szerkesztési elveiről, publikálási gyakorlatáról szolt meggyőző példákkal, személyes hangvételben. Dr. Vörös Ottó, a Berzsényi Dániel Főiskola ismert nyelvésze a hajdani kutatói, pedagógusi példaképekről beszolt, azokról az értékekről, amelyeket alkottak, de az utókor kevésbé ismeri és becsüli. Kiemelte, hogy tudományos kutatómunkájához is kamatoztatható ismereteket adott a honismereti mozgalom, különösen a nyelvjárás-kutatás. Nagy figyelmet váltott ki hozzáértő közreműködésével a millectenárium évében megjelenő, eddig ismeretlen Körmendi Kódex bemutatása.

A tapasztalatokban, ismeretekben gazdag napot Zsámboki Árpád, a Vas Megyei Honismereti Egyesület elnöke zárta. Kiemelte, hogy a földrajzi határokat átlépő gondolkodásnak és közös számvetésnek nagyszerű példáit ismerték meg a szakmai nap résztvevői. Tematikailag változatos, magas szintű termést hozott a két jeles évforduló, a tudományos műhelyek és az egyéni kutatók munkáját saját értékükön kell számon tartani. Jelezte, hogy a találkozók csak egy szűkített keresztmetszetet adhatott a végzett munkáról, de a megismert kezdeményezések bizonyították, hogy az értékeremtésben a tudományos tevékenység és a honismeret is nagyszerűen vizsgázott, az utóbbi bizonyította cselekvőképességét, mozgósító erejét és valódi szerepvállalását. Befejezésékként arra utalt, hogy a mai napon is bizonyoságot nyert a konferencia jelmondata: „Hittel, tettel, honismerettel szeretett hazánkért.” Köszönetet mondott a házigazdák gondos előkészítő munkájáért, a szívélyes vendéglátásért, a résztvevők kitartó figyelméért.

Zsámboki Árpád

Hogyan ápoljuk a múlt emlékeit Jászkiséren?

Már gyermekkoromban a honismereti szakkör soraiba léptem. Győri János tanár jóvoltából nagyon megszerettem és elkötelezettjévé váltam ennek a szép munkának. Pedagógus lettem és tanítványaimnak én is szeretném továbbadni a honismeret iránti szeretetet. Örömmel látom, amikor irányítással boldogan készítik a nagyszülők gyermekkorában használt játékokat és önfeledten játszanak azokkal. Osztályaimmal mindig szívesen vettünk részt népi hagyományokat felelevenítő játékokon is.

Szeretném bemutatni, hogyan ápolják a múlt emlékeit szülőfalumban.

Jászkisér a Duna–Tisza közén, a Jászságban helyezkedik el, a megyeszékhelytől, Szolnoktól 40 km-re, a Jászság központjában, Jászberénytől 30 kilométerre.

Jászkiséren nagy hagyományai vannak a honismereti munkának. A II. világháború előtt Csete Balázs rajztanár személyében községünk országosan kiemelkedő néprajzkutatóval dicselkedhetett. Az ő munkáját folytatta és alapította meg Jászkiséren 1970-ben a Csete Balázs Honismereti Szakkört Győri János és felesége, Jucika néni. A lelkes szakköri tagok tíz év alatt több mint 2000, a népi kismesterségekhez kapcsolódó tárgyat gyűjtöttek össze, ezeket a szakkör által helyrehozott régi óvoda épületében helyezték el.

A hat helyiségből álló Tájházat 1981-ben adták át a látogatóknak.

Az első teremben láthatók a nagyközségünkben régen, főleg a háztartásban és a mezőgazdaságban használatos tárgyak. Régi népviseletek, kihaló mesterségek: cukrász, cipész, kőműves mesterek régi emlékei láthatók. Itt olvashatjuk el Jászkisér rövid történetét, itt láthatjuk az 1818-as városrangsó adományozó oklevél másolatát, a Farkas-dombon feltárt avar kori temetőről készült fényképeket, rajzokat. A második teremben a szakkör névadójának, Csete Balásznak az életrajza, portréi, festményei, tus és ceruza rajzai, gyűjtései és a szakkör története, pályamunkái találhatóak. A harmadik helyiségben régi írásos emlékek, a községünk régi címerai, térképek, olajfestmények láthatók. A negyedik helyiségben az 1920–1930-as évek régi jászkiséri szokás szerint, eredeti bútorokkal berendezett jómódú református család szobája kapott helyet. Itt látható egy 1867-ben Kossuth Lajosnak írt levél hiteles másolata, a válaszlével és a Kossuth által küldött fénykép. Az ötödik helyiségben a szobához tartozó konyha, a hatodikban pedig a reformátusok által megbecsült öreg szülők szobájának berendezése látható.

A Tájház 1995-ben, a szakkör 25. évfordulóján, a jász-portával bővült. A régi cselédlakásban: a szoba, konyha, kiskonyha és a kamra korhű berendezése található. A jász-portához mezőgazdasági eszköztároló is tartozik, ahol ekéket, boronákat, szekereket, temetkezési jelképeket helyeztek el.

A milécentenárium évében 600 m²-es emlékparkkal bővült a Tájház, ahol kopjafákat állítottak a honfoglalás, nagy királyaink és a hét törzs, a magyar oktatás emlékére, tiszteletére. A portát száz rózsató és díszcserjék teszik még szebbé. 1998-tól rendelkezik az intézmény a Kulturális Örökség Minisztériumának működési engedélyével.

Ezt a gyönyörű és páratlanul gazdag gyűjteményt még tovább gyarapították a szakkör szorgalmas tagjai. A lelkes gyűjtőmunkának és az adományozók nagylelkűségének köszönhetően a gyűjtemény borházzal, kovácsműhellyel és szabadtéri kemencével bővült.

A hivatalos megnyitóra, melyre több mint ötszázan gyűltek össze, az ünnepi hétfvégén, 2001. augusztus 19-én, vasárnap a helytörténeti gyűjtemény udvarán került sor. A rendezvényt Papp János alpolgármester úr bevezetője után Várhegyi Attila államtitkár úr nyitotta meg. Beszéde után a jelenlévők elénekelték a Himnuszot, amit a kopjafák koszorúzása követte. Az ünnepség első részét a helyi néptáncgyűttes, a Pendszom táncosainak műsora zárta, majd Hajdú László polgármester úr megszegte az új kenyeret.

Ezután a vendégek átvonultak az új létesítményekhez, ahol Bíró József és tanítványa, Rapi Mihály előadásában szép verseket hallhattunk. A kovácsműhely és a borház adományozóiról, annak eszközeiről, azok használatáról és Jászkisér bortermelei múltjáról Hortiné dr. Bathó Edit a Jászberényi Jász Múzeum igazgatója tartott érdekes és figyelemkeltő ismertetőt. A szót eléneklése után Várhegyi Attila államtitkár felavatta a gyűjtemény új részeit. Ezután a szakkör tagjai új kenyérral és borral kínálták a résztvevőket.

A kovácsműhely működés közben is meg lehetett nézni, mivel a falu kovácsa, Miskolci Bandi bácsi a látogatók előtt patkót készített, s szívesen adott felvilágosítást is az ott látható szerszámokról és azok használatáról. A mellette lévő borházban is szívesen fogadták a nézelődőket, hús borral kínálták őket, miközben megtekintették a szőlőtermesztés és a borkészítés eszközeit.

Remélem a leírtak alapján, minél többen eljönnek szép jász községünkbe, hogy a Csete Balázs Helytörténeti Gyűjteményt megtekintve megismerjék Jászkisér múltját és jelenét.

Göröcsné Simonyi Edit

A Kárpát-medence Mindszentjeinek bemutatkozása a Magyarok Házában

1993 óta rendszeresen összejönnek a Kárpát-medence Mindszent elő- vagy utónevű települései a *Mindszenti Napok* kulturális és sporttalálkozóján. Már az is összefog bennünket, hogy minden település a mindenszentek tiszteletére felszentelt templomáról kapta nevét. Így azt is mondhatnánk, hogy Mindszent, Mindszentkál, Mátramindszent, Csikmindszent (Misentea), Csonkamindszent, Csehimindszent, Mindszentpuszta-Pér, Érmindszent (Ady Endre), Jászó-Mindszent (Poproc), Kassamindszent (Valaliky) és Pinkamindszent testvérek.

Amikor megtudtam, hogy valóra válhat egy álom, a Kárpát-medence Mindszentjei együtt mutatkozhatnak Budapestre a Magyarok Házában, kivétel nélkül minden település segített és lelkes készülődésbe kezdett. Mindenszentek előestéjén tíz, határainkon innen és túli Mindszent kiállítását nyitottuk meg, egy estét betöltő kulturális műsor kíséretében. Annyian voltunk, hogy a több mint négyszáz fős közönség egy része kiszorult a színházteremből. *Rajnai Miklós*, a Magyarok Háza művészeti és programigazgatója, mint házigazda köszöntötte az ünneplőket. Köszöntőt mondott *dr. Gyovai Tiborné* Mindszent város polgármestere, *Bada István* a Jugoszláviai Gyűjtők Egyesületeinek Szövetsége elnöke és *Háhm László* Mindszentpuszta-Pér polgármestere. *Kiss István* ércesen csengő előadásában hallhattuk a magyarság küzdelmes sorsát zengő „millenniumi himnusz”, mely ünneplőbe öltöztetett lelkünkig hatolt. A dal Fekete Ottó alkotása. *Kabók Márta* szavaló Lódi Ferenc: Ez a táj nekem és Reményik Zsigmond: Mindhalál című költeményét tolmácsolta, ami még jobban elmélyítette bennünk nemzeti önazonosságunkat. A mátramindszenti „Rozmaring Asszonykórus” és a Mindszentpuszta-Pér „Vadvirág” néptánccsoportjának fergeteges műsora csodálatos élményt nyújtott, amikor a „tisztá forrásból” merített hagyományait bemutatta.

Az ünnepi pillanatokat *dr. Horváth István* önkormányzati képviselő kiállításmegnyitója fokozta: maroknyi magyarságunk hagyományápoló és művészeti követeinek kis szelete az a huszonkilenc művész – vannak közöttük szárnyukat bontó, de rég elismert, sőt, közismert művészek – akinek több mint kétszáz alkotását itt láthatjuk. A tíz település történeti áttekintése a néprajzi, honismereti emlékek bemutatása a vidéki magyarság keresztmetszete is lehetne. Hangsúlyozta, bármily nehéz is legyen az élet, maradunk szülőföldünkön, ápoljuk hagyományainkat, önbecsülésünket talmi csillogásért nem adjuk fel, bizonyítják ezt a bemutatóra elhozott értékes kincsek.

Az együvé tartozás gondolata kíséretében megtekintettük a kiállítást, a mátramindszenti kis múzeumot, a csonkamindszenti helytörténeti gyűjteményt, és a több mint kétszáz színvonalas alkotásból létrehozott bemutatót, ahol festmények, szobrok, rézkarcok, fotók, csont- és fafaragások, lőszőr ékszerek, linómetszetek s a Feszty-körkép kicsinyített mása várta a látogatókat. A kiállításon bemutatót tartott *Lengyel György*: lőszőrészter-készítő és *Szeri József* csont- és fafaragó, gyermekjáték-készítő, amely gyermekek és felnőttek körében egyaránt népszerűnek bizonyult.

Kimondhatatlanul nagy öröm volt látni, amint a szülőföldjükről elszármazottak találkoztak az otthoniakkal, amint hosszú évek után újra egymásra leltek a barátok. A múlt emlékeinek felidézése közben, látva a boldogságtól sugárzó, a meghatottságtól csillogó szemeket, talán még Ady Endre is visszavonta volna a hétköznapjainkra jellemző megállapítását: „Mind-szentnek hívják hasztalan, hisz minden gonosz rajta van”.

Az álom valóra vált, üzenete pedig mindennapi: szerettük volna, hogy bepillantást nyerjenek itt Budapestre, édes hazánk szívében, hogyan élünk a Kárpát-medence elrejtett apró zugában, határainkon innen és túl, hogyan próbáljuk több évszázados örökségünket átmenteni a jövő nemzedékének, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a Mindszentekről elszármazottak, kiket úgy sodort a sors, mint falevelet a szél, újra egymásra találjanak.

S hogy elértük-e a célunkat? Legyen erre válasz egy emlékkönyvi bejegyzés: „Az ember szíve – akárhol is él – akkor dobog leghevesebben, ha az »övéi« között lehet. Ez másoknak lehet szegény, a számomra büszkeség! Szép volt a megnyitó, színvonalas alkotások között szép estét töltöttünk itt. Köszönjük.”

Köszönöm a Magyarok Házának, hogy e jeles helyen mutatkozhattunk meg! Köszönöm az alkotók, önkormányzatok, polgármesterek, barátok és vállalkozók segítségét, akik támogatták rendezvényünk létrejöttét, mely egy időre újabb erőt ad megküzdeni a mindennapok gondjaival, ami a múltat hivatott összekötni a jövővel!

Fuchszné Benák Katalin

Emléktábla-avatás Mindszenten

Csongrád megyében a honismerettel foglalkozók doyenje, Kanász Tóth Emma tanárnő, mindenki Emike nénije 2001. március 23-án, életének 97. évében Mindszenten meghalt. (Ld. Honismeret 2001. 3. sz. 128. old.) Már a temetésén többekben megfogalmazódott a gondolat, hogy a kisváros Helytörténeti Gyűjteményének a bejáratánál táblával kellene megőrizni emléket. A gondolatot tett követte. Mindszent város Önkormányzata, a mindszei Keller Lajos Városi Könyvtár, ahol a honismereti kör működik, a mindszei Nyugdíjas Klub, amelynek vezetője volt Kanász Tóth Emma, és a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület kezdeményezésére 2001. december 4-én, 97. születésnapján emléktábla avatására került sor a Helytörténeti Gyűjtemény bejárata mellett, hirdetve, hogy milyen sokat tett szülőhelyéért és a Honismereti Gyűjtemény létrehozásáért.

Az emléktábla avatást a Városháza Dísztermében honismereti emlékülés előzte meg. Ezen Fuchszné Benák Katalin, a Keller Lajos Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény igazgatója köszöntötte a megemlékezésre érkezett érdeklődőket, Emike néni tanítványait, tisztelőit. Ezt követték az emlékezések. Elsőnek dr. Mihály József, a szegedi művelődési ház nyugalmazott igazgatójának a levelét olvasták föl, aki betegsége miatt nem tudott eljönni. Levelében arról írt, hogy már mint elemista diák, sokat köszönhetett tanító nénijének, Emike néninek. Dr. Blazovich László, a Csongrád Megyei Levélár igazgatója, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület elnöke a múltra való emlékezés szükségességéről beszélt. Kiemelte: „az ember helyileg tudja értelmezni önmagát”. Ezután arról beszéltem, hogy népművelőként találkoztam először Emike néniel. A néptáncos hagyományok kutatása során önzetlen, szolgálatkészséget adott munkánkhoz. Utána Nagy István, nyugalmazott iskolaigazgató beszélt arról, hogy milyen pedagógus volt. Dr. Péter László, nyugalmazott egyetemi tanár, mint tanítvány szólt arról, hogy Emike néni tanította meg írni, olvasni. „Egész élete a szülőfalujáért volt. Egyszemélyes intézményként szolgálta több mint fél évszázadon át” – jellemezte életét. Dr. Dömötör János, a hőmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum nyugalmazott igazgatója arról beszélt, hogy a honismereti gyűjtőmunkája során milyen sokszor kereste fel a múzeumban, hogy tudományos segítséget kérjen. Takács Máté, Szeged város nyugalmazott főépítésze, volt tanítványa levelének felolvasásával folytatódott az emlékezés. Ő is arról írt, hogy az elemi iskolában Emike néni vezette a tudás forrásaihoz. Nagy Mihály, mindszei nyugdíjas, cserkészparancsnok, Emike néni cserkészettel kapcsolatos tevékenységére emlékezett. Kiemelte, hogy leányok részére cserkészcsapatot szervezett. Horváth Dezső író, újságíró arról beszélt, hogy bármikor találkozott Emike néniel, mindig szerényen szabadkozott, hogy ne róla, hanem másokról, a szakkörei tagjairól írjon.

Az ünnepségen Bagitáné Szécsényi Mária igazgató közreműködésével a Központi Általános Iskola tanulói, valamint a mindszei Nyugdíjas Klub tagjai mutattak be ünnepi műsort, amelyben Emike néni honismereti írásaiból is hangzottak el részletek.

Az emlékezések után az ünnepség a Helytörténeti Gyűjtemény előtt folytatódott. Az emléktáblát dr. Gyovai Tiborné polgármesterasszony avatta fel. Avatóbeszédében méltatta Kasznár Tóth Emma tanárnő életútját, kiemelve, hogy milyen sokat tett szülőhelyéért. A felavatott emléktáblát Perlaki György plébános szentelte meg. Ezután került sor a Polgármesteri Hivatal okleveleinek átadására azon intézmények és magánszemélyek részére, akik hozzájárultak az emléktábla felállításához. Az ünnepség az emléktábla megkoszorúzásával folytatódott, ami után a résztvevők megtekintették a Honismereti Gyűjteményt.

Ezt követte a Városházán a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület évadzáró közgyűlésére, amelyet az Egyesület Mindszentre kihelyezve az emléktábla avatásával kapcsolt össze, példának állítva, hogyan lehet megbecsülni a honismerettel foglalkozók emlékét.

Bogdán Lajos

Dunakanyar népművészeti verseny Sződligeten

Komplex népművészeti versenyt tudomásom szerint az országban csak a mi iskolánk, a sződligeti általános iskola rendez. Az a célunk, hogy a gyerekek több népművészeti ismeretre tegyenek szert, hiszen a tanítás során erre viszonylag kevés lehetőség van. A versenyre készülés közben sor kerül erre, mert eléggé el kell mélyülnie a diáknak az adott témában – népdalstílusok, táncdialektusok, tájnyelvek, tájegységek, tárgyi népművészet elemei stb. –, hogy eredményesen tudjon szerepelni. De a tanárnak legalább ilyen feladatot jelent; fel kell eleveníteni ismereteit, hiszen neki is jártasnak kell lennie, hogy a gyerekeknek át tudja adni tudását.

A mai fiatalok kis százaléka ismeri jól a magyar népművészetet, kevesen énekelnek, táncolnak, hímeznek, kevés szülő mond népmesét a gyerekének. Ezzel a versennyel fel szeretnénk hívni a figyelmet ennek jelentőségére. A kerettanterv bevezetésével a hon- és népismeret tantárgy kötelezővé vált minden iskolában. Ez az esemény jó alkalom arra, hogy a tanórán tanultakat, a szűk környezetben a nagyszülőktől ellesettéket, a magánszorgalomból, búvárkodással megszerzett ismereteket összefogva kerek egészé alakítva el tudják mondani, be tudják mutatni más közösség tanulóinak és felnőtteknek.

Versenyyünkét először 1986 őszén rendeztük, de akkor még csak népdaléneklés kategóriában. Volt három általunk kijelölt népdal – kevésbé ismert – melyet az iskolai anyag tíz dala mellé adtunk kötelező anyagként. A versenyző egy népdalcsoport bemutatása után ezekből kapott egyet, melyet a zsűri jelölt ki számára.

A következő évben népi hangszeres bemutatókkal bővítettük versenyyünkét. 1988-tól rajz- és kézműves munkákat is lehet hozzánk küldeni. Ezen mindig egy-egy tájegység megismerése a cél. Legelőször saját megyénk (Pest megye) egyik táját – a Galga vidékét – akartuk jobban megismertetni indulóinkkal, később erdélyi, hajdúsági, palóc stb. motívumokkal foglalkoztunk.

1990-ig öt alkalommal rendeztük meg így a versenyt. 1991-től megindult a megyei népdaléneklési verseny, melynek a területi versenyébe szerettünk volna bekapcsolódni, de ennek lehetőségét csak 1999-ben kaptuk meg, így a közben lévő években rendezvényünk szünetre kényszerült. (Milyen népművészeti verseny az, ahol nem szólhat az ének?) De 1991-ben a megyei népdaléneklési versenynek mi adtunk helyet. 1999-től, amikor újra folytathattuk versenyyünkét, új kategóriában mutathatták be tudásukat indulóink. Néptánc, népi játék, népszokás ismerete a feladat. 2000-tól pedig a népmesemondás is bekerült programjaink közé. Így a teljes népművészetet képviselik versenyzőink.

A verseny napján kiállítás látható az iskola aulájában a díjazott rajzokból és egyéb kézműves pályamunkákból. A megnyitót követően több (4–6) helyszínen folyik a versenyzés. Az induló tanulók versenyzésük után játszóházba mehetnek, de végignézhetik társaik műsorát is. A vetélkedés befejeztével pedig népzenei előadást, táncjátékot – leginkább élő zenére – tartunk, míg a zsűri döntésére várnak.

Az ajándékokat fazekas barátaink készítik: mindig a versenykiírásnak megfelelő motívumokkal díszített tárgyakat adunk.

Az eredményhirdetést a győztesek gálaműsorával zárjuk, melyről az idén hangfelvétel is készült: olyan magas szintű teljesítményt nyújtottak a diákok, hogy szeretnénk belőle CD-t kiadni.

Versenyyünkön egyre többen vannak a gyerekek. a 2001. november 16-án rendezetten csaknem háromszázan voltak. Több népművészeti iskola, népzeneiskola is jelentkezik hozzánk.

Most például táncházunkban ifj. Csoóri Sándor és Havasréti Pál tanítványai húzták a talpalálót tanáraikkal együtt. De hívtunk más országos ismertségű zsűritagot is, mint pl. Budai Ilonát, Eredics Gábort, Balogh Sándort, dr. Tari Lujzát, Dévai Jánost.

A következő években is tervezzük, hogy ezt a hagyományt folytatjuk, de az ország bármely területéről szívesen látunk indulókat.

Reméljük ők is olyan jó hangulatban töltik nálunk a napot, mint az eddigi résztvevőink. Bartha Mihály igazgató, a lelkes pedagógusgárda és a verseny elindítója, szervezője, rendezője – e sorok írója – várja a jelentkezőket.

Báli Péterné

Az Ózdi Városi Múzeum

1971. augusztus 19-én nyílt meg Ózdon, az Alkotmány úton a Béke-étterem átalakított épületében az *Ózdi Kohászati Üzemek Gyártörténeti Bemutatója*, Vass Tibor vezetésével. Az intézmény fokozatosan fejlődött, gyarapodott, színvonalas szakmai tevékenység folyt falai között. Ezt az is bizonyítja, hogy 1975. október 16-án felvehette a *Kohászati Gyártörténeti Múzeum* nevet.

1983-ban újabb fordulat következett be a múzeum életében, jobb körülmények közé költözhetett, a Gyári Iskola patinás épületének a földszintjét vehette igénybe. Ezzel bővíthetett a tárlók száma és a raktározási gondok is megoldódtak.

Az 1990-es évek elején viharfelhők gyülekeztek az intézmény ege felett, mivel az Ózdi Kohászati Üzemek, mint fenntartó válságba került. A város azonban 1994-ben megvásárolta az egykori Gyári Iskola épületét, ami ugyancsak muzeális értékű, 1896-ban, a millennium évében épült.

Az Önkormányzat képviselő-testülete 1994. augusztus 1-jével megalapította az Ózdi Városi Múzeumot. A régi-új intézmény a Gyártörténeti Múzeum gazdag anyagára és a Lajos Árpád Honismereti Kör gyűjteményére alapozva jöhetett létre. Mára az Ózdi Városi Múzeum a megye, sőt talán az ország egyik legszebb, legeredményesebben működő intézménye lett, melynek igazgatója *Dobosy László*.

A település történetével foglalkozó tárlatot a jelentős számú régészeti lelet és a környékbeli várakat bemutató rész nyitja meg. A négyezer éves centeri, ember alakú urna és egyéb leletek mellett látható a hangonyi pálos-rendi kolostor ablakív töredéke. Figyelemre méltó *dr. Faggyas István* festő-grafikus, néprajzkutató gyűjteményéből álló kiállítás is.

Ózd első írásos említése 1272-ből ismert, a gyár építése 1846-ban vette kezdetét. Telepítői arra a szénvagyongra építették az üzemet, melyet akkor feltártak Ózd térségében. A gyár terméke kezdetben a kavaró és forrasztásos eljárással készült acél volt, amit kovácsolással és hengerléssel dolgoztak fel készárúvá. A múzeumban maketten látható az az egyetlen U-alakú épület, amelyből a vasgyár az üzembe helyezéskor állt. Egy bányarészlet facsilével és kézi-szerszámokkal a múlt század végének műszaki színvonalát tükrözi, kiemelve a barnaszén fontosságát a vasgyár és a település életében.

A kavaró- és forrasztóüzem makettjei különféle munkafolyamatokat jelenítenek meg. Betekintést nyújt a kiállítás a vasérc kohósításának technológiai fejlődésébe, a kezdetleges bucakemencétől a nagyolvasztóig. Az első nagyolvasztót 1906-ban telepítették.

Az acélmű makettjeinek sorát az 1895-ben üzembe helyezett 25 tonnás Bathó-rendszerű, regenerátorokkal ellátott, generátorgáz-tüzelésű Siemens-Martin-kemence nyitja meg. A gyárban üzemelt hengerosokt ugyancsak makettek mutatják be.

Különösen látványos része a múzeumnak a munkások életmódját bemutató terem. Egy munkáskonyha és egy lakószoba a gyári munkások életkörülményivel ismerteti meg a látogatót, és számtalan egyéb mindennapi használati eszköz köti le az érdeklődő figyelmét.

Kerékgyártó Mihály

Emlékezés Bóna István régészprofesszorra

A Farkasréti temetőben összegyűlt tömeg előtt az MTA Régészeti Intézetének igazgatója, Bálint Csanád (Bóna István professzor tanítványainak egyike) búcsúztatóját azzal a mondattal kezdte, amit alighanem sokat éreztek, de így, nyíltan senki nem mondta ki s még kevésbé írták le: Zsenit temetünk.

A gyászjelentés fekete keresztje alatt az állt, hogy az életének 72. évében, 2001. június 4-én elhunyt Bóna Istvánt családja mellett a Magyar Tudományos Akadémia, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Nemzeti Múzeum is saját halottjának tekinti.

A gyászjelentésen azt olvashatjuk, hogy a magyar és nemzetközi ősrégészet és a kora középkori archeológia kiemelkedő alakja, régész-generációk iskolateremtő oktatója és tudományos életünk fáradhatatlan szervezője volt.

Az egyre fogyó pályatársak mellett százas nagyságrendben hömpölygő tömeget alkottak a temetési menetben a tanítványai és tisztelői.

A Duna fölött, Intercisában, az 1970-es években

Elszorul az ember szíve, ha arra gondol, nincs másfél esztendeje annak, hogy majd ugyanennyien voltunk a Magyar Nemzeti Múzeumban, akik 70. születésnapján köszöntöttük Bóna Istvánt, aki vidáman anekdotázva elevenítette föl múzeumi tevékenységének egyik-másik „legendássá vált” eseményét, s visszaemlékezett pályafutásának sajátos alakulására. Aztán emlékezetünkbe idézhetjük akadémiai székfoglalóját, a zsúfolásig megtelt termet, s azt, mennyire vártuk, hogy megjelenjen mindaz, amit röviden szóban összefoglalt (A magyarok és Európa a IX–X. században. História Könyvtár. Bp., 2000).

1948-tól haláláig kereken fél évszázadot töltött az ELTE Régészeti Tanszékén (közben fiatal diplomásként a Magyar Nemzeti Múzeumban és a sztálinvárosi múzeumban „húzott le” néhány esztendő). Ez a fél évszázad volt eleddig Budapesten a magyar régész-képzés fénykora, s ez nem kis mértékben éppen az ő érdeme. Olyan nagyszerű professzor vette maga mellé, mint a Szegeden korábban iskolát teremtett Banner János, a legendás Posta Béla tanítványa. Professzora volt a kolozsvári egyetemről Budapestre kényszerített László Gyula.

Dunaújváros (akkor Sztálinváros) hatalmas ütemű vasmű-építkezései során megindult az egyik legnagyobb szabású régészeti feltárás, amely a következő évtizedekben óriási mennyiségű őskori, római kori, népvándorlás-kori (főleg avar), középkori stb. régészeti leletet eredményezett. A fiatal, kezdő régészt sorsa éppen ide vetette, ahol igazi „kincseshányát” talált. Hű maradt ehhez a helyhez mindvégig, hiszen abban az emeletes házban hunyta le szemét, amelyet fél évszázada emeltek a kor jellemző stílusában. Fél évszázadon keresztül ingázott (vonattal, autóbusszal) hétről-hétre, szigorú pontossággal megtartva egyetemi óráit, míg nyarait (s minden szabad idejét) ásatással töltötte, vagy múzeumok anyagát búvárkodta. Szeme a terepen és a raktárak polcain olyan dolgokat is meglátott, amelyeket rajta kívül nem sokan, s úgy tudta összerakni a múlt mozaikszekeit, hogy azokból megdöbbenően életszerű, hiteles kép alakult ki.

Kezdetől fogva elsősorban a kora középkor „sötét” korszaka érdekelte, az ezredforduló előtti hét-nyolc évszázad, amikor a Kárpát-medencébe népek egész sora áramlott be és tűnt el a „semmibe”. Mindenekelőtt a langobardok történetének tárgyi emlékeit kutatta, s neki kö-

szönhető, hogy egyértelműen sikerült meghatározni leletanyagukat. Eredményeit népszerű formában a Corvina Kiadó Hereditas sorozata keretében A középkor hajnala (A gepidák és langobardok a Kárpát-medencében, 1974.) című kötetben foglalta össze.

Ám a sors úgy hozta, hogy az egyetem régészeti tanszékének az 1950-es évek elején első-sorban ősrégészre volt szüksége, így kedves professzora, Banner János segítségével belevetette magát az őskor intenzív tanulmányozásába, s évtizedeken keresztül oktatói tevékenységének gerincét őskori előadások és szemináriumok jelentették, amelyek mellett azért népvándorlás kori speciál-kollégiumokat is tarthatott. Ennek a munkának gyümölcse középső bronzkori témájú kandidátusi értekezése (évtizedes késéssel csak németül jelent meg), többször kiadott egyetemi jegyzete (Európa őstörténete az újkőkortól a római birodalom kialakulásáig. Az ókor története I. Bp., 1964). A TIT népszerű művészettörténeti szabadegyetemi füzetsorozatában ő írta a Magyarországi művészet a honfoglalásig (Gondolat. Bp., 1959) című kiadványt. A magyarországi római kor egyetemi tankönyvében ő tekintette át a római foglalt előtti Dunántúl történetét (Pannonia története. Tankönyvkiadó. Bp., 1963).

Az utóbbi évtizedekben ugyan egyre inkább a középkor korai szakaszának történetét kutatta, ám mindvégig figyelemmel kísérte az őskor egész időszakának magyar és nemzetközi szakirodalmát. Mind országos, mind regionális, illetve helytörténeti kiadványok egész sorában ő foglalta össze az őskor, több esetben az őskortól a honfoglalás, illetve az államalapítás koráig terjedő időszak történetét.

Anélkül, hogy teljességre törekednénk, vegyük időrendben szerbe-számba a fontosabb ilyen tárgyú műveit: A szálánvárosi helytörténeti kiállítást ismertető füzetben (Bronzkor – Római kor – Középkor. 1954) ő írta az 1–27. oldalt; A kisvárdai járás a korai vaskortól a magyar honfoglalásig (Éri István szerk. A kisvárdai vár története. Kisvárdá, 1962. 78–94. old.); Orosháza története (szerk. Nagy Gyula) őskori része; Képek Dunaújváros múltjából (Dunaújváros, 1966. 7–12., 21–33. old.); Tószeg–Laposhalom 1876–1976. (Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1979–1980. 83–107. old.); Magyarország története I. Bp., 1984. 117–180., 1568–1578. old. illetve 265–273., 1586–1606. old.; Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei. (Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp., 1986. 32–100. old.); Erdély története I. köt. Bp., 1986. 107–234., 565–582. old. (több kiadásban); Dunapentele története. Intercisa Múzeum. Dunaújváros, 1991. (2. bőv. kiadás 1997); Dombokká vált évszázadok. A bronzkori tell-kultúrák a Kárpát-medencében. Bp.–Szolnok, 1991. 32–34. old.; A magyarországi bronzkor nagy, német nyelvű reprezentatív összefoglaló kötetét szerkesztette és több részét ő is írta: Bronzezeit in Ungarn (Bp.–Frankfurt am Main, 1992. 939., 48–65., 73–75., 101–114., 119–152. old.); A honfoglalás előtti kultúrák és népek (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Nyíregyháza, 1993. 63–137. old.); Szülőhelye, Heves monográfiájában (Heves, 2001) ő írta az őskortól a kora Árpád-korig terjedő részt.

Tragikusan elhunyt első feleségével, Vágó Eszterrel közösen végzett dunaújvárosi római kori ásatási munka összegzése német nyelven jelent meg (Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südstfriedhof. Bp., 1976).

A „népvándorlások korának” (a korai középkornak) régészetét-történetét egész sor műben foglalta össze: Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon I–IV. Soproni Szemle 1964. 127–141., 218–233., 319–328. old., 1965. 32–45. old.; Korai középkor. Az István Király Múzeum kiállításai. Székesfehérvár, 1966. 16–21. old.; Népvándorláskori művészet (Művészeti Lexikon III. Bp., 1967. 508–515.; A népek országútján (A magyar régészet regénye. Bp., 1968. 100–134. old. újabb kiadások is.); A népvándorlás kora Fejér megyében. Székesfehérvár, 1971.; VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (Fontes Arch. Hung. Bp., 1972); Nagy Károly nyomdokain (Évezredek hétköznapijai. Bp., 1973. 141–163. old.); A XIX. század nagy avar leletei (Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1983. 81–160. old.); Utószó Ph. Dixon. Britek, frankok, vikingek című könyvéhez (A múlt születése sorozat. Helikon. Bp., 143–146. old.); Egy napkeleti nép Európában: az avarok (Az avarok kincsei. Bp., 1986. 7–18. old.); A hunok és nagykirályaik (Corvina, 1993) magyar és német nyelven megjelent alapvető mű; Alapvető fontosságú összegzés a Hunok-Gepidák-Langobardok című összeállítás (Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged, 1993), egy tervezett lexikon hozadéka; Az avar birodalom végnapjai (A honfoglalásról sok szemmel I. Honfoglalás és régészet Bp., 1994. 67–75. old.).

A tízkötetes (említett) Magyarország történetében és Erdély történetében, illetve „rövid történetében” Bóna István írta a népvándorlás korának történetét, illetve ő foglalta össze Erdély honfoglalása- és kora Árpád-kori történetét. Legújabb összefoglalása: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár, 2001. 69–97. old.

A honfoglalás korával kapcsolatos munkásságának első jelentősebb írásműve: Honfoglalás kori magyar sír Dunaújvárosban (Archeológiai Értesítő 1971. 170–175. old.). Erdély történetét kutatva, majd az 1996-os millicentenáriumi tudományos összegzései közepette megfigyeléseit, gyűjtéseit rendezte, és alapvető művekben összegezte: Honfoglalás és régészet (Korunk, 1996. augusztus 21–40. old.); Régészetünk és a honfoglalás I–II. (Magyar Tudomány 1996. 8. 927–936. old.); A honfoglalás kori Erdély a régészeti kutatások fényében (Honismeret 1996. 5. szám 5–16. old.); A honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának társadalomtörténeti tanulságai. A temetők szerkezetének vizsgálata 1944–1996. (Magyar Tudomány 1997. 1451–1461. old.). Ebben szögezte le azt a meglátását, amely történéseink tudatáig máig sem igazán hatolt el, hogy a helyesen értelmezett régészeti leletek sokkal megbízhatóbb és beszédesebb emlékei ennek a kornak, mint a megmaradt írásos forrásaink. A magyar hadművészet – támadó hadjáratok Európa ellen (Európa közepe 1000 körül. Stuttgart, 2000. 141–144. old.)

Számára már évtizedekkel ezelőtt is alaptételnek számított, hogy a régész-történész úgy próbálja értelmezni a múlt tárgyi (és írásos) hagyatékát, hogy az mentes legyen preconcepcióktól, mindenféle legendától. Meggyőzően bizonyította, hogy múltunk semmivel sem lesz szegényebb, ha a hun-avar-magyar „rokonság”, illetve „folytonosság” álmával leszámolunk. Sokkal fontosabb az, hogy végre a helyére tegyük a honfoglalás utáni évszázad magyarságának teljesítményét, ami a tudományban (és az iskolai oktatásban is) elsikkadt. A X. században az egész akkori világ csodálatát/megdöbbenését kiváltó győzelmeink helyett azokhoz képest fölnagyított kudarcaink rögzültek a tudományban csakúgy, mint a köztudatban.

Kezdetől fogva figyelemmel kísérte földváraink (korai váraink) kutatását határainkon innen és túl. Erre példa egy rövid írása: Megjegyzés a dobokai várban végzett ásatásokról (Arch. Ért. 1970. 232–233. old.). Nováki Gyulával közösen tárták föl és publikálták az alpári vár kutatását (Alpár bronzkori és Árpád-kori vára. Cumania 7. 1982. 17–118. old.). Ennek eredményei korszakos jelentőségűek. Egy előadási felkérés készítette arra, hogy ásatási és terepbejárási megfigyeléseket, valamint az írásos és térképészeti anyagot összegezze. Alapmű született: Az Árpádok korai váráiról (Debrecen, 1995), amely átdolgozva, bővítve 1998-ban is megjelent. Dunaújváros történetében az ottani erődítmény történetét összegezte: A pentelei Öreghegy és Intercisa erődjének története a késő római időktől a török kiűzéséig (324–1686). Dunaújváros története. Uo. 2000. 69–78. old.

Bóna István egyértelműen leszögezte, hogy első váraink a keresztény magyar államalapítás folyamata során létesültek. Típusokba sorolta ezeket. Újszerű megközelítése érthetően vitákat is kiváltott, de ez mit sem von le érdemeiből.

Tudományos közleményeinek (korántsem teljes) áttekintéséből világosan látható, hogy Bóna István az egész európai kontinentst átfogó feldolgozások mellett az országos, regionális és helyi vonatkozású témák kutatójának is számított. Az utóbbi években a História hasábjain több ismeretterjesztő írását is közölte. Szóban és írásban világosan, közérthetően, korántsem csupán a szakemberek számára „emészthető” módon fogalmazta meg mondanivalóját, gondolatait. Egyetemi előadásain sziporkázó szellemességgel elemezte egy-egy korszak kutatásának eredményeit. Rámutatott a módszertani hibákra, de mindig óvakodott a személyeskedéstől, éles kritikája soha nem személyek ellen irányult, hanem szigorúan a tudományos célokra volt tekintettel. Hallva és olvasva őt nagyon sokat lehetett tőle tanulni. Ránk, régész-hallgatókra kissé nyomasztólag is hatott elképesztő tudása, ötletessége.

Az 1950–1960-as években Budapesten végzett régész korosztályok bizony olyan útravalót kaptak, amelyet csak irigyelni lehetett. László Gyula professzor csodálatos rajzait, irodalmi szintű, varázslatos szavait tátott szájjal hallgattuk. Mellette az akkor ifjú, lendületes oktatók, Bóna István és a római koros Mocsy András tudása nyűgözött le bennünket. Ma már egyikük sincs közöttünk. Végtelen vesztesége ez régészetünknek. Az említett kutatók között időben az emberi történelem legnagyobb szeletét Bóna István kutatta. Az őskortól az Árpád-kor végéig ívelt munkássága.

Fél évszázadnyi tudományos munkálkodás eredményeit összegezve nem lehet megkerülni annak kimondását, hogy az a korszak, amely Bóna István életének keretét adott, bizony nem kedvezett az olyan típusú, a pártpolitikától tartózkodó kutatóknak, mint amilyen ő volt. Személyes gáncsoskodások is hozzájárultak ahhoz, hogy tiszteletreméltó életművét számba véve, azt is meglássuk, tehetségével bizony tékozlóan bánt a kor. Szerencsésebb időszakban sokkal inkább bekapcsolódhatott volna személyesen is az összeurópai tudományos vérkeringésbe, s akkor ma az ő neve alatt jelennének meg a kontinens nyelvein a legfontosabb kora-középkori összefoglalások.

Évtizedek óta egy-egy korszak, egy-egy kérdéskor elmélyült kutatása régész vagy történész szakembereink életcélja. A XX. században Bóna István az egyetlen, aki több ezer esztendő történeti mozgásait egyszerre volt képes a tárgyak és írott források fényében értékelni. Napjaink embere könnyen odaveti mindenre a közhelyet: nincs pótolhatatlan ember. Tegyük szívünkbe a kezünket, s valljuk be, hogy bizony ma élő régészeink és historikusaink között olyan széles látókörű, zseniális ember, mint Bóna István volt, megközelítően sincs. Születik-e még ilyen századunkban – ezt majd a jövő dönti el. Napjainkra az apró részletekbe belevesző, fróasztala mellett látványos, ám valójában gyakorta talmi elméleteket kiagyáló tudós-típus a jellemző.

Bóna István nem futott be nagy, látványos, csillogó karriert. Élete utolsó évtizedében kapott ugyan elismerést, akadémikus is lett, ám a tudomány is jobban járt volna, ha már évtizedekkel korábban biztosítják számára a nyugodt munkához szükséges gondtalan életet. Élete végéig megmaradt szerény, kissé visszahúzódo és soha nem panaszkodó embernek. Akik közelebbről ismerték, tudták, hogy nyílt becsületes és végtelenül segítőkész.

Távozása olyan űrt jelent, amelynek nagyságát sokan még felmérni sem leszünk képesek. Csak reménykedhetünk abban, hogy félbemaradt munkái megjelenhetnek. Rajta nem múlt, hiszen betegeskedve is éjt nappallá téve dolgozott, s mikor utolsó éjszakáján lefeküdt, csupán néhány órácskára akart pihenni, mert tudta, még nagy szükség van az erejére. Ám a számára kiszabott idő letelt. Farkasrét árnyas fái alatt most már – annyi viszontagság után – végleg megpihen. A múlt időben vajon hányan és kik lesznek azok, akik pirulás nélkül látogathatnak majd ki hozzá, hogy beszámoljanak, hogyan sáfárkodik az utókor tudományos hagyatékával?

Csorba Csaba

A Bethlen Gábor Alapítvány (Bp., Károly krt. 5.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2001. évi állampolgári adó 1 %-ából 170 873 Ft támogatást kapott, amelyet a Bethlen-díj átadására szervezett ünnepség költségeire, valamint az alapító okiratban megfogalmazott célokra fordítottak. Az Alapítvány köszönetet mond mindazoknak, akik támogatásukkal segítettek munkáját.

* * *

A Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület (1011 Bp., Corvin tér 8.) az 1996-ban elfogadott adózási törvény értelmében a 2001. évi állampolgári adó 1 %-ából 104 255 Ft támogatást kapott. A felajánlott összeget az Egyesület működési költségeihez, és az Erdélyben tanuló csángó diákok magyarországi millenniumi programjához használtuk fel. Egyesületünk megköszöni az adományozóknak, hogy hozzájárultak a moldvai csángómagyarokért végzett munkánkhoz.

KÖNYVESPOLC

BOTLIK JÓZSEF:

Egestas Subcarpathica

(Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez)

Örvendetesen sok könyv jelent meg az elmúlt évtizedben a hányatott sorsú, ma is roppant nehéz helyzetben élő kárpátaljai magyarság múltjáról. Bizonyára lesz valaki – a téma nálam avatottabb ismerője –, aki közelesen mérlegre teszi majd ezt a termést, s korrekert értékelést ad annak szakmai-tudományos, valamint „ismeretterjesztő” hozadékáról. Az részletes elemzés nélkül is megállapítható, hogy a mai ukrainai magyarság – nem kis részben az anyaországba települt – vékony értelmiségi rétege igyekezett kihasználni a megváltozott politikai, társadalmi lehetőségeket, s igen sokat tett nemzeti múltjának megismeréséért, beleértve ebbe az ukránokkal, ruszinokkal és más nemzetiségekkel való érintkezés és egymásra hatás problematikáját is. Szembetűnő, hogy milyen elevenen hatnak, s az újjakkal mennyire organikus egységet képeznek az immár klasszikusnak számító munkák, talán azért is, mert egy részüket máig nem váltotta ki frissebb feldolgozás (Lehoczyk Tivadar, Szabó István, Csomár Zoltán és mások művei). Örvendetesnek tűnik az is, hogy a hiánypótló szerep ma már nem feltétlenül értékeli fel a megjelenő munkák valódi szakmai súlyát, s az új művek közül számos nem az ismeretlen, a nővem erejével hat, hanem célkitűzése és problémamegoldása az egyetemes magyar tudomány elvárásainak igyekeznek megfelelni. Ezek közé sorolom Botlik József műveit, köztük a térség elmúlt két évszázadának történetéhez közölt újabb opusát is. A szerző, bár árnyaltan értelmezi a *Kárpátalja* fogalom történeti-politikai változásait, a történeti Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék egészének történetiájával foglalkozik könyvében, hitelessé és áttekinthetővé téve ezzel vizsgált témáit. Nem vállalkozhatom itt Botlik, őt nagy fejezetre tagolt könyvének részletező bemutatására, elsősorban annak fő vonulataira kívánom csupán felhívni a figyelmet.

Terjedelmes fejezetben tárgyalja a szerző a könyv első egységében az Északkeleti-Felvidék és a Tiszahát vasútépítésének történetét az 1872–1919 közötti időszakban. Túl azon, hogy rendkívül sok fontos dokumentumot tár fel, rengeteg adatot mutat be a térség fővonalainak és helyiérdekű-, valamint kisvasútjainak történetéből, azok gazdasági és hadászati feltételrendszeréből, magam a problémakörnek a kultúrában megjelenő hatására hívnám fel a figyelmet. Köztudott, hogy a Kárpát-medencében a XIX. század második felétől a polgárosodás, az urbanizáció sokfelé síneken jár, a nagy munkával kiépített vasúthálózatot jut el. A Botlik által vizsgált területet is fokozatosan kapcsolja be

a vasúti közlekedés a gazdasági, társadalmi, kulturális folyamat vérkeringésébe, s nem túlzás azt megfogalmazni, hogy a közlekedés korszerűsödése a műveltség átalakulásának egyik alapvető feltétele. Tanulságos összevetni, hogy a korábban is meghatározó jelentőségű fa és só szállítása, vagyis a szekerezés és a tutajozás miként alakul át a vasút hatására. Botlik rámutat például, hogy amíg a fenyvesek fáját a magas térszínrekről továbbra is el lehet juttatni a folyóvizeken az ország centrális területeire, addig a lombos erdők, főleg a bükkösök gazdasági hasznát jobbra a keskeny nyomtávú erdei vasutak közvetítették. A vasúthálózat alapvetően befolyásolta a korábbi települési hierarchia átrendeződését is. Erdemes végig gondolni, hogy a vasút mennyire meghatározó, stratégiai jelentőségű marad még a XX. századi országhatárok kijelölésénél is. A vasútépítés munkát is adott, befolyásolta a társadalmi struktúrát, ugyanakkor a térség gazdasági és műveltségi változásának egyik fő letéteményese volt.

Talán a szakemberek többségének is újdonság, a Honismeret olvasóinak pedig több szempontból is érdekes és tanulságos olvasmány lehet Botlik könyvének második, *A hegyvidéki akció (1897–1919)* című fejezete, ami a magyar állam szerepvállalását mutatja be az északkeleti hegyvidék megsegítése, korszerűsítése, nem utolsósorban a nagymérvű kivándorlás megállítására céljából. A tanulmány rámutat, hogy milyen sajátos földrajzi-gazdasági-társadalmi viszonyok jellemezték ezt a térséget, s hogy – a tradicionális életmód vonatkozásában – mennyire ellentmondásos helyzetet teremtett a jobbágyfelszabadítás és az új polgári törvények. A szántóföldet, állatot, legelőt, ipart, hitelt, nem utolsósorban utat és vasutat nyújtani igyekvő beruházások története bepillantást enged az árnyaltan tagolt társadalmi és felekezeti állapotokba, különösen a Galícia felől bevándorolt falusi-kisvárosi zsidóság és a rutén parasztok viszonyába. A zsidó uzoratóke alapvetően befolyásolta a térség társadalmi mozgásait, megítélése és az ellene való állami beavatkozás pedig erősen megosztotta a politikai erőket. Számos érdekes dokumentumot mutat be a szerző, amelyek rávilágítanak az északkeleti hegyvidék és a Magyar Alföld népének nagy múltú gazdasági kapcsolatára, a peremterület munkáerő feleslegének időszakos vándorlására is.

Apponyi Albert Párizsban benyújtott, *A ruthén kérdéskörrel* című jegyzékében külön fejezetet szentelt a fenti témakörnek (*A magyar kormány ruthén népsegélyakciója*), amiben megvonta a hegyvidéki akció mértékét: az állam 34 millió koronánál többet fordított ezekre a feladatokra, miközben az érintett északkeleti megyékből még 1 millió korona adót sem szedett be.

A könyv következő fejezete (*Kárpátalja a csehek alatt – 1919–1938*) nem utolsósorban arról szól,

hogy miként tették tönkre ezeket a kezdeti eredményeket az impériumváltás belső ellentmondásai. Az újonnan kreált Csehszlovákiahoz csatolt Kárpátalja területén félmilliónál több rutén és kétszázézerrel több magyar került az új állam keretei közé, ahol a korábbi belső ellentmondások hatványozottan jelentkeztek. Az új csehszlovák törvények – a földreformen túl még mintegy 50 gazdasági és pénzügyi rendelkezés – fokozott terhet jelentettek a kisebbség, elsősorban a magyarság számára. Mindezek szerepet játszottak abban, hogy újra nagy lendületet vett a kivándorlás, ami – Jöcsik Lajos adatai szerint – a csehszlovák állam szlovákiai és kárpátaljai területén több mint tizenhétzere volt a csehszlovákiak. A gazdasági, politikai és kulturális diszkrimináció mellett, erőteljesen jelentkezett annak hatása, hogy a térséget az új határ elvágtta korábbi – természetes – élelmiszer bázisától. (A ruténság éhínségének enyhítésére Magyarországon gyűjtött gabonát nem engedték be Csehszlovákiába.) Botlik könyvének ezen fejezete másról tanúskodik, mint a korabeli csehszlovák propaganda, ami Ruzinszkót a polgári demokratikus Csehszlovákia egyik sikeres területének hirdette. Tanulságos idézni a Botlik által citált, a rutén kérdésben különvéleményt formáló Lidove Noviny megállapítását (1932). „Mindenben csődöt mondtunk, tőkénk, iparunk, kereskedelmünk és közigazgatásunk a ruszinszkói területen semmit sem csinált, ami szóra érdemes volna. Minden olyan nyomortársaság, mint előbb volt, sőt ez idő szerint még rosszabb. Az éhség ugyanis valóság, amelyet kifogásokkal enyhíteni nem lehet.”

Nincs itt lehetőségem a munka további részletező ismertetésére, csupán megemlítem, hogy a IV. fejezetben (*Ismét Magyarország részeként – 1938. november 2.–1944. október*) a szerző visszatér a hegyvidéki akció problematikájához, s bemutatja, hogy 1939–1942 között milyen lépéseket tett a magyar állam – a háborús helyzet közepette – a térség gondjainak enyhítésére. Az utolsó, V. fejezet pedig (*Kitekintés a romok alól*) a kárpátaljai magyarság életének eseménytörténetét adja az 1944–2000 közötti időszakban.

Úgy vélem, hogy Botlik József könyvének főcíme, *Kárpátalja nyomorúsága*, sok tekintetben ma is létező, szomorú valóság. E kötetből igen sokat megtudhat az olvasó az okokból, előzményekből, azokból az adottságokból, amelyek máig hatóan meghatározzák Kárpátalja népeinek lehetőségeit. De felmérheti az olvasó azt is, hogy az egyes régiók mennyire egyenlőtlen esélyt bírnak a XXI. század elején, s mennyi gonddal és ellentmondással várakoznak az egységesülő Európára. Bizonyos, hogy a história megismerésének és megismertetésének ott a jövő számára is lesz feladata. Köszönet és dicséret érte a Botlik Józsefhez hasonlóan igényes kutatóknak – éljenek akár szülőföldjükön, akár az anyaországban. (Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.)

Viga Gyula

MÓSER ZOLTÁN:

Az ősök udvarában

Móser Zoltán fotóművész. Meglát egy szüette tárgyat, egy foszladozó szőveget, egy kopott festményt, egy tőredézett kőfaragványt, egy jobb sorsra érdemes Árpád-kori kápolnát, s lefényképezi. Lefényképezi, hogy megmutassa nekünk is: nézessük csak, izelgessük, s próbáljuk megérteni. Megérteni a látvány mögött a lényeget. Mert nála a látvány csak jel, kiindulópont.

Móser Zoltán ugyanis nemcsak fotóművész. Amiben túlmegy a kép művészi rögzítésén, az abban rejlik, amit szavakkal hozzáfűz. „Rövid szövegek kellett volna írnom a magyargyermomonostori fényképem mellé...” – kezdi beszámolóját a Föld teremtésének ábrázolásáról szóló tanulmány születéséről. Ám ennek során „különös nyomozás” bontakozik ki, s „a néhány napos munkából több hetes, sőt több hónapos keresés, olvasás, jegyzetelés lett. Ahányszor befejezni próbáltam, mindig újabb (közelebbi, pontosabb) adat került elő” – írja. Hát nyilván így születtek a kötet többi írásai is. És ez a módszer, tudniillik ahogyan beszámol arról, mi indítja be kutatási szenvedélyét, s hogyan, milyen adatok révén jut el a felfedezészámba menő megoldásig, a válaszig, rendkívül olvasmányossá teszi írásait.

Móser Zoltánban ott munkál az örök emberi kíváncsiság, hogy választ kapjon zivataros évszázadaink töredékes tárgyi és szellemi emlékei által őrzött titkok kérdéseire. Néha – úgy érezzük – valóban „egy pillanat, s kész az idők egésze, mit száz-ezer ő szemléltet” vele. Egy ősi totális szemlélet ezer darabra hullott töredékeit rakosgatja össze szívós munkával. Ehhez igénybe veszi a népraiz, a folklór, a régészet, a vallás- és művészettörténet, valamint az ókortudományok adatait, eredményeit, egy-egy témájának vizsgálata során. S vizsgálat tárgyává tett XVIII. századi magyar „kövület” összefüggései kiterjednek Nyugat-Európától Sziberiaig, s a neolitikumtól a XX. századig.

Olvasóit rádöbbeníti, hogy modernnek nevezett XX. századi természettudományos gondolkodása előtt létezett az emberiség számára a világ megismerésének, birtokbevetésének egy másfajta módszere is, amely még képes volt egységben szemlélni a mindenséget. Az Eliade által „szimbolikus gondolkodásnak” nevezett rendszer elemeit kell „csak” megfejteni, „dekódolni”, s máris élénk tárnulnak a gyakran naívnak, zavarosnak, értelmetlennek tűnő ábrázolásmódok, tárgyak, szövegek sok ezer éves távlatai. Kiderül például, hogy a magyar paraszti kultúra szinte napjainkig megőrizte azt a transzcendens szemléletet, amely az ember mikrokozmoszában a makrokozmoszt modellálta, képezte le. Így világossá válik, hogy ez a gondolkodásmód hozta létre és formálta a tárgyi alkotásokat, ez tükröződik képi alkotásokban és a szavakból alkotott képekben is.

Móser Zoltán azt az utat járja, amelyet nagy elődeink jelöltek ki számunkra, hogy legyünk „hű meghallói a törvényeknek”, hogy ne maradjanak

„kidalolatlan kegyelemben dalai a hű bánatozó napverte bús magyar nyaraknak”. A Lükő Gáborét, aki talán elsőként kezdte egységes rendszerként vizsgálni nemcsak a folklórt, de a teljes magyar népi kultúrát, mint a „magyar lélek formáit”. A Berze Nagy Jánosét, aki meg az emberiség egyetemes ősi kozmikus világlátásának és mítoszainak kapcsolatát mutatta ki folklórkönyvben. A Kálmány Lajosét, aki a keresztény köntös mögött is észrevette a pogány kori előképet. Móser Zoltán azok közé a mai jeles kutatók közé állíthatjuk, akiket Vargyas Lajos, Jankovics Marcell, Hoppál Mihály és Bernáth Béla neve fémjelez. Ő is fel meri mutatni európai kultúránkban a keleti hagyományokat, s mer idézni olyan sommásan korszerűtlennek minősített kútfőket, mint Ipolyi Arnold vagy Kállay Ferenc. Csak ezen kötetének bibliográfiája négy apró betűs oldalt tölt meg.

Móser Zoltán leginkább mégis a szavakban megöröszött hagyomány egy-egy közismert alkotására csodálkozik rá. S ami fölött az átlagember figyelmé elsiklik, ő elkezd rajta gondolkodni: hogy is van ez? E szövegek vizsgálata kiterjed minden releváns szóra. A kapcsolatok sűrű hálójában némelyik kiterő kevésbé, más annál gyümölcsözőbbnek bizonyul. (A természettudományos kísérletekhez hasonlóan, itt is elmondható, hogy a negatív eredmény is eredmény.)

A címadó tanulmányban a Nagy László által is „rejtelem”-nek tartott, *Bagolyasszonyka* című népdaladánkat veszi bonckés alá a szerző. A ballada csak Zoborvidékről és Erdélyből került elő néhány változatban. Szövegét azért nehéz értelmezni, mert azok töredékek. Móser Zoltán egy épebb változatot, továbbá magyar lakodalmi szokások, népdal- és gyermekjáték szövegek, szibériai bagolyábrázolások, de legfőképpen vogul medveünnepi színjátékok segítségével eljut oda, hogy e rejtelmes ballada „a gyermekeit elhagyó ... asszonyról, egy kicsapongó fehérnépről szól, aki mindenkiel szívesen hál”.

Rácsodálkozik a *Pávás énekekre*. Hogy is van az, hogy a repülni nem tudó páva száll rabénekeinkben a vármegyeházára? Hatalmas filológiai munkával összeszedi azokat a dalokat, amelyekben madárral – hollóval, fecskével, daruval – üzennek a szerelmesek vagy a rabok. Kiderül, hogy ennek a toposznak vannak törökkori műköltészeti előképei. A páva csak később került bele a dalszövegekbe. A „Felszállott a páva a vármegyeházára” strófa született meg legkésőbbben – állapítja meg. A tanulmány azonban nem ér véget itt, a probléma tovább burjánzik. Más világokat nyit meg a „Szomorú fűzfának harminchárom ága” című alfejezet, amely „állat-, szín- és számjelképtárnak” is mondható. A hármas tagolású fűzfa itt a világfa (világoszlop) megfelelője (alsó, középső és felső világ, múlt, jelen, jövő), négyzetes környezete pedig a négy égtájé. Együtt van itt a tér és idő, a világ, a világmindenség.

A tanulmányok olvasása közben tapasztaljuk a szimbolikus gondolkodás legfontosabb sajátosságát,

miszerint nemcsak diakronikusan, de szinkronikusan is egy-egy dolognak más és más jelképi jelentése él. Fordítva is igaz azonban a tétel, vagyis, hogy több dolog, jelenség egyetlen szimbólumban fejeződik ki.

A világ közepén álló paradicsomi almafa, a tudás fája egyetemes ősi jelkép, az életfa. Jelentése áttestálódott Krisztus keresztfájára. A népművészeti alkotásokban szereplő hármas tagolású fák (bokrok, indák, virágok) is ezt jelképezik a mellettük lévő madarakkal, pávákkal. Móser Zoltán szerint itt azonban már nem a madarak száma, hanem a színe a meghatározó a jelképi üzenetben. A páva jelkép a már említett jelentésén kívül magában hordozza a büszkeség jelentését, sőt kiterjesztett fényes farktollai révén a Nap szimbólumát is. A keresztény szimbolikában pedig a Nap maga a Krisztus.

Ettől a szakrális jelentéstől viszont nagyon távol esik a „sáros páva”, vagy a „szép páva” kifejezések értelme, mert ezek már szexuális szimbólumok.

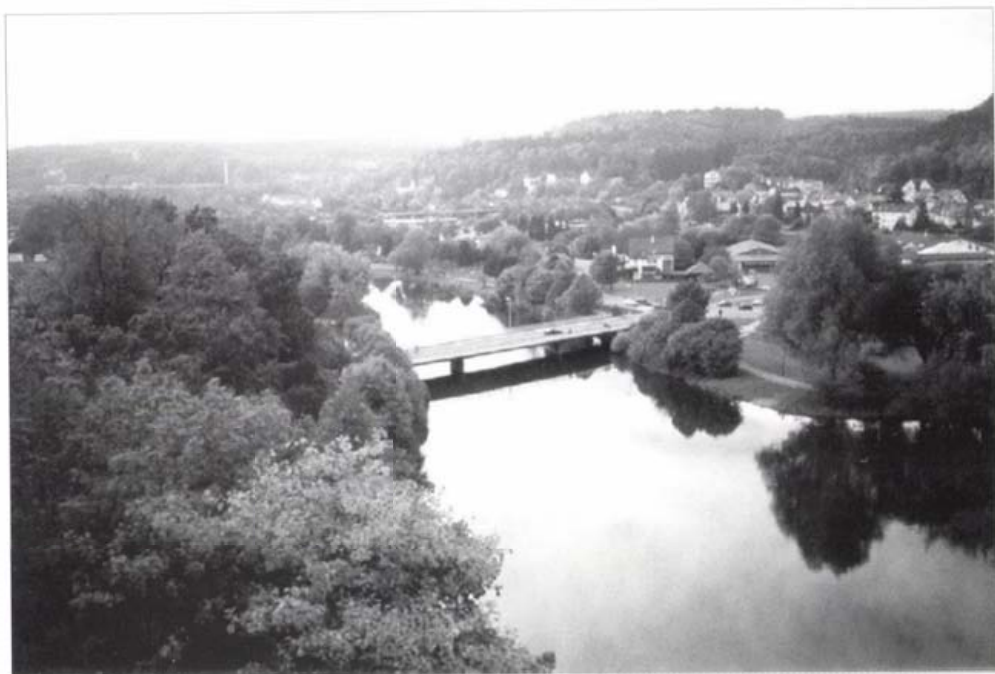
A *Báránys oroszlán* című rövid írás tanulsága az, hogy a képes beszéd képei, látható ábrázolásokban is megjelennek már a korai kereszténység idején. Meghökentő metamorfózison megy keresztül egy hasonlat: a bárány (Krisztus), mint oroszlán győzi le ellenfeleit. Ennek következtében jelenik meg néhány román kori templomunk timpanonján az Agnus Dei helyett az Oroszlán képe. De ez szerepel a III. Béla sírjában talált csésze oldalába vésvé is, s az ilyen edények a keleti nomád népeknél is használatban voltak.

Természetes, hogy népköltészetünk jelképvilágának megfejtési kísérletei során különböző vélemények ütköznek. Jól érzékelhető ez a *Júlia szép leány* című ballada értelmezéséről tartott rádiós beszélgetés szerkesztett változatában (*Miféle ámulatra méltó teremtmény*). Hisz vannak ennek a balladának, az égbevitt szűz történetének nyugati párhuzamai éppúgy, mint keleti elemei. Ez utóbbi közét számít a szereplő feje és lába mellett ragyogó Nap, Hold, csillagok, vagy a „fodor fejér bárány” szarvas jellege. A vita során Domokos Pál Péter és Vargyas Lajos néprajzkutató, Kádár Zoltán művészettörténész, valamint Martinkó András irodalomtörténész fejtették ki véleményüket Móser Zoltánnal együtt a témáról, miközben gondolatmenetük hol kiegészítette egymást, hol szembeszállt a másikéval.

A kötet záró tanulmánya a *Búcsúzik a lovacska* címet viseli. Hajdani lovasnép voltunk, meghatározó háziállatának katonái és gazdasági jelentőségén kívül kiter a szerző a lónak a népköltészetben (szólások, táltos ló) és a hiedelemvilágban (lovas temetkezés) betöltött szerepéről.

A könyv végén az olvasó úgy érzi, mint Móser Zoltán, hogy „nincs befejezve, de aligha lehet befejezni”. Hiszen „az Élet elmúlik..., s marad a kő, egy ideig a fa, de végig megmarad a jel.” (Fekete Sas Kiadó, B., 2001.)

Fehér Zoltán

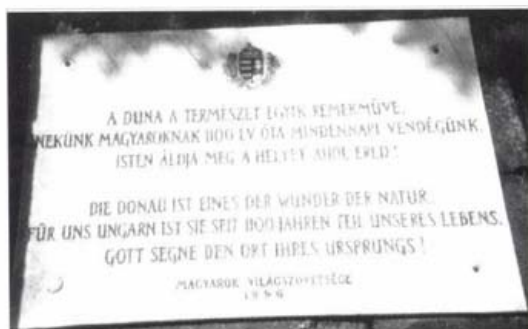

A Duna fölött Sigmaringenben vasúti híd és több közúti híd is átfel

A Duna-forrás Donaueschingenben

A Duna forrásánál *(Lukács László felvételei)*

A magyar emléktábla a Duna-forrásnál

A gyergyószárhegyi Lázár-kastély

Halász Péter felvétele

